

SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGA AHI 'AHO KIMUI NĪ • MĀ'ASI 2013

Liahona

Founga ke Ohi
Hake ai 'a e Fānau
Loto Vilitakí, p. 10

Ko e Fē Taimi Totonu
ke Mali Aí? p. 38

'Oku 'Ikai Faka'alینگalelei
'a e 'Ulungaanga Lelei , p. 48

'Ekitivitī 'o e Toetu'ú:
Manatu'í 'a Sīsū Kalaisi, p. 68

*“Oku ‘ikai ke
tau talangofuá
koe’uhí he ‘oku
tau kui, ‘oku
tau talangofuá
koe’uhí he ‘oku
tau lava ‘o sio.”*

Palesiteni Boyd K. Packer,
Palesiteni ‘o e Kōlomu
‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e
Toko Hongofulu Mā Uá,
“Agency and Control,”
Ensign, May 1983, 66.

Vakai foki, “Oku Mou
Tau’atāina” ‘i he peesi 16.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Nonga, Pea Fiemālie
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Fakamālohiá

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 10 Ko Hono Ohi Hake 'o e Fānau Loto Vilitakí
Fai 'e Lyle J. Burrup
'Oku fie mā'u 'e he fānau 'a e loto vilitakí ke ikuna 'i 'a e ngaahi palopalemá. Ko ha ngaahi founga 'eni 'e lava ai 'a e ngaahi mātu'á 'o tokoni ke fakatupulaki 'e he fānau 'a e ulungaanga mahu'ingá ni.
- 16 'Oku Mou Tau'atāina
Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson
'Oku tau fili 'i he mo'ui ko 'eni pe ko e fē 'a e mafai 'e mo'ulaloa ki ai 'etau talangofuá: 'O e 'Otuá pe 'o Sētané.

- 20 Ko Hono Mo'ui'aki e Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Mo'ui Fakafalala pē Kiate Kitá
Fai 'e Larry Hiller mo Kathryn H. Olson
'Oku 'ikai ngata pē he taimi maveuveu e mahu'inga 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitá ka 'oku pēhē ia he taimi foki 'o e melinó.

- 22 Ko e Mālohi 'o e Folofola 'a e 'Otuá
Fai 'e 'Eletā Michael John U. Teh
'E tokoni 'a e ako faka'aho mei he ngaahi folofolá ke langaki ha mālohinga fakalaumālie pea to'o atu e ngaahi kākā 'a e tēvoló.

- 26 Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Vahehongofulú
Ko hono vahevahe 'e ha kau mē-mipa 'e toko nima 'a e fakamo'oni ne nau mā'u mei he totongi vahehongofulú.

'I HE TAKAFÍ

Tā fakatātā 'o e 'atá 'e Cody Bell Takafi muí: Tā fakatāta'a 'i 'o e 'atá 'e Craig Dimond Tafa'aki ki loto 'o e takafi mu'á: Tā 'o e Maamakamo Heseta 'i 'Olikoni, USA, tā 'e Royce Bair © Getty Images.

- 30 Ko Hono Fokotu'u ha Ngaahi Tukufakaholo 'o e Toetu'ú 'Oku Fakatefito 'ia Kalaisi
Fai 'e Diane L. Mangum
Ko e Fakalelei ko e 'elito ia 'o e Toetu'ú; 'e tokoni mai 'a e ngaahi tukufakaholo mā'oni'oni ke tau tokanga taha ki he me'a'ofa ko 'eni mei he Fakamo'ui.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Kí'i Tohi Fakamatata 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopá
- 33 Ko Hono Ako'i 'o e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Ko Hono Mahu'inga 'o e Fāmilí
- 34 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 74 Ongoongo 'o e Siasí
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko e Fakahaofi mei he Loto Manafa Mainá
Fai 'e Russell Westergard

38

38 Ko e Taimi Totonu ke Mali Aí

Fai 'e Alissa Strong

Ko e taimi 'oku ma'u ai 'a e tokotaha totonú pea mo e feitu'u totonú, ko e taimi totonú ia.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i i he makasini ko 'ení Tokoni: 'Oua te ke sêlue'i 'a e vaká.

42 'Ai Hangatonu

44 Ko e Hā 'Oku Hoko 'i he Hili 'Etau Maté?

'Oku 'i ai ha'ō ngaahi fehu'i fekau-aki mo e maama tata'i'anga 'o e ngaahi laumālié pe toetu'ú? Ko ha ngaahi tali 'eni.

48 'Oua 'e Faka'alinglelei

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'Oku 'ikai fie ma'u ke faka'alinglelei e kakai angatonú ke fakapuliki 'aki kinautolu.

51 Na'e Falala Hoku Tokouá Kiate Au

Fai 'e David Dickson

Kapau na'e fakakata 'aki au 'e Teni, mahalo na'e mei fakapapau'i pē ai 'eku fakalongolongo 'o 'ikai toe hiva he toenga 'o 'eku mo'uí.

52 Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: 'Oku 'i ai Ha'aku Fakamo'oni ki he Fāmili

Fai 'e Ann M. Dibb

54 Ngaahi Fakatu'utāmaki Pulipulia

Fai 'e Joshua J. Perkey

'Oku 'ikai hanga 'e he ngaahi fekau 'o fakataputapu'i 'etau tau'atāina ke fili—'oku nau 'omai hotau faingamālie lelei taha ki he fiefiá mo e lavame'á.

57 Mei he Mala'e Ngāue Fakafaifekau: Na'e Ue'i 'e ha Fakamo'oni

Fai 'e Michael Harken

48

70

58 'I he Fononga'angá: Feitu'u Na'e Pulusi ai 'a e Tohi 'a Molomoná

Fai 'e Jan Pinborough

60 Tohi Fo'ou 'a Liki

Fai 'e Laura Byrd

Ko e hā 'e lava 'a Liki 'o fai ke tokoni kia Sisitā Peeti, 'a ia 'oku mamahi hono ongo nimá 'i he taimi 'oku feinga ai ke ne puke-puke 'a e folofolá?

62 Ko e Ongó Lami 'a Mikení

Fai 'e Julina K. Mills

Na'e ma'u 'e Mikení ha founga mālie ke tokanga 'i ai 'ene ongo ki 'i lamí mo fokotu'u ha vā fakakauume'a.

64 Fakamo'oni Makehe: Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai 'a Sisū Kalaisi kiate kitautolú?

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

65 Koe'uhí 'Okú Ne Mo'ui

Fai 'e Marivic Pasigay mo Marissa Widdison

Na'e ma'u 'e Uātoi ha faingamālie ke vahevahe ai 'ene fakamo'oni kia Sisū Kalaisi mo 'ene faiako 'i 'apiakó.

66 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimeli ki 'Api: Ko Sisū Kalaisi Hotau Fakamo'ui

68 Ko e Fakakaukauloto ki he Toetu'ú

Ko hono ngāue'aki 'o e pāsolo ko 'ení 'i he ofi ki he Toetu'ú.

70 Ma'á e Fānau Īki

81 Tā 'o e Palōfitá: Sione Teila

Fai 'e Palesiteni
Thomas S. Monson

Nonga, PEA FIEMĀLIE

‘I ha ‘aho ‘e taha ‘i he ngaahi ta‘u si‘i kuo hilí, hili ha‘aku ngāue ‘i hoku ‘ōfisí, na‘á ku ma‘u ha ongo mālohi ke u ‘a‘ahi ki ha uitou toulekeleka na‘e tauhi ‘i ha senitā tauhi‘anga ‘o e kau toulekeleká ‘i Sōleki Siti. Na‘á ku hangatonu ki ai he me‘alelé.

‘I he taimi na‘á ku hū atu ai ki hono lokí, na‘á ku fakatokanga‘i ne ‘ikai ha taha ia ai. Na‘á ku ‘eke ki ha taha tauhi pe ‘okú ne ‘i fē pea na‘e fakahinohino au ki ha feitu‘u he loto falé. Na‘á ku ‘ilo ai ‘a e uitou angalelé ni ‘oku talanoa mo hono tokoua pea mo hano kaungā-me‘a. Ne mau pōtalanoa lelei fakataha.

‘I he‘emau pōtalanoá, ne ha‘u ha tangata ki he matapā ‘o e lokí ke ‘ai ha‘ane kapa inu mei he mīsini ‘oku fakatau aí. Na‘e hila mai pē kiate au pea pehē mai, “Hei, ko Tomu Monisoni koe.”

Ne u tali ange, “Io.” “Pea ‘okú ke hangē ko ha taha mei he fāmili Hēmingiueí.”

Na‘á ne talamai ko Sitiveni Hēmingiuei ia, ko e foha ‘o ‘Alifeleti ‘Iusini Hēmingiuei, na‘e hoko ko hoku tokoni ‘i he taimi na‘á ku pīsope ai ‘i he ngaahi ta‘u lahi kuo hilí pea na‘á ku ui ia ko Sini. Ne talamai ‘e Sitiveni na‘e nofo ai ‘ene tangata‘eikí pea ‘oku si‘i mei mate. Na‘e ui ‘e Sini hoku hingoá, pea na‘e fie fetu‘utaki mai ‘a e fāmili kiate au ka na‘e ‘ikai ke nau ma‘u ha fika telefoni kiate au.

Na‘á ku kole leva ke u mavahe he taimi pē ko iá ‘o ma ō mo Sitiveni ki he loki hoku tokoni ki mu‘á ‘a ia na‘e fakatahataha ai ha ni‘ihi ‘o ‘ene fānaú, he na‘e ‘osi mālolō si‘ono

uaifí ‘i he ngaahi ta‘u ki mu‘á. Na‘e lau ‘e he kau mēmipa ‘o e fāmili ‘eku fetaulaki mo Sitiveni ‘i he loto falé ko ha tali ‘e he ‘etau Tamai Hēvaní ‘enau faka‘amua lahi keu sio ki he‘enau tamaí ki mu‘a pea toki mālolō ‘o tali hono uí. Na‘á ku toe ongo‘i foki ko e me‘a mo‘oni ia, he kapau na‘e ‘ikai ke hū mai ‘a Sitiveni ki he loki na‘á ku talanoa aí ‘i he taimi ko iá, na‘e ‘ikai ke u mei ‘ilo na‘e ‘i ai foki ‘a Sini.

Ne ma faingāue ki ai. Na‘e nofo‘ia ‘eni ‘e ha laumālie ‘o e nonga. Ne mau pōtalanoa lelei, peá u toki mavahe.

‘I he pongipongi hono hokó ne fakahā mai he telefoní kuo si‘i mālolō ‘a Sini Hēmingiuei—‘i he ‘osi pē ha miniti ‘e 20 mei he‘eku faingāue ki ai mo hono fohá.

Na‘á ku lotu fakalongolongo ‘o fakafeta‘i ki he Tamai Hēvaní ‘i Hono mālohi tākiekina, ‘o ue‘i ai au ke u ‘alu ki he senitā tauhi‘anga kau vaivaí kae pehē ki hono tataki au ki hoku kaungāme‘a mamae ko ‘Alifeleti ‘Iusini Hēmingiueí.

‘Oku ou sai‘ia ke fakakaukau atu ki he ngaahi fakakaukau ‘a Sini Hēmingiuei ‘i he efiafi ko iá—‘i he‘emau ongo‘i ‘a e Laumālié, kau ‘i he lotu fakatōkilaló, mo foaki ha tāpuaki fakataula‘eikí—mo toe fakaongo atu ‘a e fakalea ‘i he himi “Na‘e Tala pē ‘e Sīsū”:

*[Te u kei ‘iate Koe pē ‘e hoku Huhu ‘i!]
[‘Oua na‘a tuku ke u tuenoa,]
[Pea Fiefia he kuó u ‘i ha taulanga ū]
[Pea mālolō ‘i he mālolō‘anga fiefia.]*

‘Oku ou kei manako pē ‘i he himi ko iá mo fakamo‘oni ki he fakafiemālie ‘okú ne ‘omí:

[Neongo e tō takutaku e matangi ‘i he tahi hou]

[Pe hoku ngaahi filí pe tangatá pe ha me‘a pē.]

[‘E ‘ikai teitei ngoto hoku vaká ‘o ka ‘i ai] [‘A e Pule Aoniu ‘o e ‘Ōsení, māmaní mo e langí.]

[He te nau taliangi kotoa ki Ho Finangaló:] [Nonga, pea fiemālie.]¹

‘Oku fakapapau ‘i mai e ta‘engata ‘o e mo‘uí, ‘i he lo‘imatá mo e ‘ahi‘ahí, ‘i he ilifía mo e mamahí, ‘i he loto mamahi mo e ta‘elata ‘o e mole ha ngaahi ‘ofa‘angá. ‘Oku hoko hotau ‘Eiki mo e Fakamo‘uí ko ha fakamo‘oni mo‘uí ki ai.² ‘Oku fe‘unga pē ‘Ene folofola ‘oku hā he tohi folofola mā‘oni‘oní: “Mou longo pē, pea ‘ilo ko au ko e ‘Otuá” (Saame 46:10). ‘Oku ou fakamo‘oni ki he mo‘oni ko ‘ení. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. “Na‘e Tala pē ‘e Sisū,” *Ngaahi Himi*, fika 51.

2. Vakai, Richard L. Evans, “So Let Us Live to Live Forever,” *New Era*, July 1971, 18.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO ‘ENÍ

‘E lava ke fakafiemālie ‘i ‘e he pōpoaki ko ‘ení ‘a kinautolu kuo mālōlō hanau ‘ofa‘anga pe ko kinautolu ‘oku fekuki mo e faingata‘á. Makehe mei he pōpoaki ‘a Palesiteni Monisoní, fakakaukau ke ke vahevahe ha taha ‘o e ngaahi potufolofola ko ‘ení, ‘o fakatatau mo e ngaahi fie ma‘u ‘a kinautolu ‘okú ke ako‘í: Siope 19:25–26; 1 Kolinitō 15:19–22; Mōsaia 24:13–15; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7–9. Ka ue‘i koe ke fai pehē, te ke lava ‘o fakamo‘oni ‘o kau ki he nonga kuo ‘oatu ‘e he Fakamo‘uí ‘i ho ngaahi faingata‘a‘iá.

Kātaki 'o Fakamo'ui Hoku Lotó

Fai 'e Kelsey LeDoux

Ihe kakato e ta'u taha 'o e mate hoku tokouá, na'á ku fakakaukau ki hoku taimi talu mei he'ene maté. Na'e 'ikai ngata pē 'i he'eku manatu'i e mamahi lahi na'á ku ongo'í ka mo e ngaahi tāpuaki foki na'e foaki mai 'e he 'Otuá kiate aú.

Na'e 'ikai teitei mahino kiate au e 'uhinga 'o e pehē 'e he kakaí 'e lava 'e he mate ha 'ofa'angá 'o 'omi ha ngaahi tāpuakí. Na'e 'ikai ke lava 'o mahino kiate au pe 'e anga fēfē ha'aku ma'u ha fiefia mo fakahounga'i ha fa'ahinga me'a 'okú ne fakamamahi'i lahi au. Neongo ia, na'e 'i ai ha pō 'e taha, na'á ne liliu faka'aufuli 'eku fakakaukau.

Na'á ku ofo hake 'i he vaeua poó mo ha loto mafasia kuo te'eki ke u ma'u ki mu'a. Na'e fakafulutāmakia'i au 'e he mamahí. Na'á ku tū- 'ulutui 'o tangi 'i ha lotu ki he'eku Tamai Hēvaní.

Na'e ako'i au 'i he'eku mo'uí kotoa ki he Fakalelei pea mo e mālohi faifakamo'ui fakaofa 'o Sīsū Kalaisí. Ka ko 'eni kuo sivi'i 'eku tuí. Na'á ku tui mo'oni nai? Na'á ku kole ki he'eku Tamai Hēvaní ke kātaki mu'a 'o fakamo'ui hoku lotó. Na'e tōtu'a 'a e mamahí ke u lava 'o fefa'uhi tokotaha mo ia.

Pea ne lōmekina hoku sinó kakato 'e ha ongo'i nonga, fakafiemālie, pea mo ha 'ofa. Na'á ku ongo'i 'o hangē kuo 'ō'ofaki au 'e he 'Otuá 'aki Hono to'ukupú mo malu'i au mei he mamahi lahi fau na'á ku ongo'í. 'Oku ou kei 'ofa pē ki hoku tokouá, ka ne u lava 'eni ke fulihi 'eku fakakaukau. Na'e lahi fau ha ngaahi me'a keu ako mei he me'á ni.

'Oku ou 'ilo 'oku 'atā ke ma'u 'a e 'ofa mo e melino 'a e 'Eikí. Ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ke tau ma'u ia.

Kelesi Lotaki, nofo 'i Minnesota, Minnesota, USA.

Fili ke Fiemālie Peé

O'oku pehē 'e Palesiteni Monisoni ko e taimi 'oku tau nonga ai mo 'apasiá, te tau lava 'o ongo'í 'a e nongá mo ma'u ha fakamo'oni mālohi ange ki he'etau Tamai Hēvaní. Pea 'e lava leva 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'o ue'i lelei ange kitautolu 'i he ngaahi founa ke tokoni'i ai 'a e ni'ihi kehé.

Ko hai 'i he fānau 'i laló 'oku nongá?

Hiki pe alea'i mo ho'o mātu'á ha founa 'e taha te ke lava ai 'o nonga. Pea tuku leva he uiké ni ha taimi ke 'ahi'ahi fakahoko ai. Hili ho'o fai iá, te ke lava 'o hiki 'i ho'o tohinoá fekau'aki mo e ngaahi ongo mo e ngaahi ue'i ne ke ma'ú.

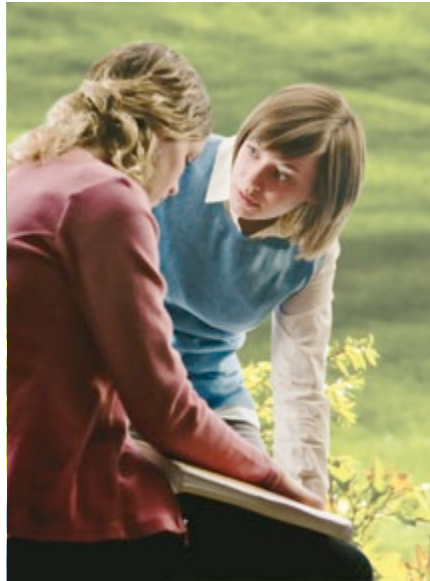
Lau 'a e fakamatalá ni 'i he fá'a lotu pea, ka taau, alea 'i ia mo e kau fefine 'okú ke 'a'ahi ki ai. Faka'aonga 'i 'a e ngaahi fehu 'i ke tokoni atu 'i hono fakamālohia ho'o kau fefiné pea mo 'ai 'a e Fine'ofá ke hoko ko ha kongá mālohi 'i ho'o mo'uí. Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsocietylds.org.

Fakamālohiá

Kuo 'osi poupuu 'i 'e hotau palōfita kō Palesiteni Tōmasi S. Monisoni kitautolu ke "tau ala atu mu'a 'o faka-haofi 'a kinautolu 'oku nau fie ma'u tokoni pea hiki hake kinautolu ki ha hala 'oku mā'olungá mo ha founga 'oku lelei angé. Ko e ngāue ia 'a e 'Eiki, pea 'i he taimi 'oku tau fakahoko ai e fekau 'a e 'Eiki, 'oku 'i ai 'etau totonu ke ma'u e ngaahi tokoni 'a e 'Eiki."¹

'I he ngaahi ta'u lahi kuo hili ne 'a'ahi ai 'a Laveni Kolo (LaVene Call) mo hono hoa faiako 'a'ahi ki ha fefine māmālohi. Na'á na tukituki he matapaá pea 'ilo ha fá'ē kei talavou 'oku tui tauveli kaukau. Na'e 'asi puke, ka na'e 'ikai fuoloa kuó na 'ilo ko 'ene palopalemá ko e 'olokaholó. Na'e nofo leva e ongo faiako 'a'ahi 'o talanoa mo e fá'ē kei talavou fai-ngata 'iá ni.

Na'á na pehē 'i he hili 'o 'ena mavahé, "Ko ha fānau ia 'a e 'Otuá." 'Oku 'i ai homa fatongia ke tokoni 'i ia." Ko ia, ne na toutou 'a'ahi leva ki ai. Ko e taimi kotoa pē, na'e lava ke na sio mo ongo 'i 'oku 'i ai ha liliu ke lelei ange. Na'á na kole ki he fefiné ke 'alu ange ki he Fine'ofá. Neongo na'e 'āmio, ka na'e faifai pē pea 'alu ma'u pē ki ai. Hili hono fakalotolahi 'i, ne ma'u lotu leva mo hono husepāniti

pea mo hono 'ōfefiné. Na'e ongo 'i 'e he husepāniti 'a e Laumālie Mā'oni-oni. Na'á ne pehē, "Te u fai e me'a 'oku fokotu'u mai 'e he pīsope." 'Okú na mālohi 'eni 'i he Siasí pea kuó na 'osi sila 'i he tempalé.²

Mei he Folofolá

3 Nifai 18:32; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:106; 138:56

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Ko e Uiu 'i Toputapu 'o e Fua Fatongia," *Liahona*, Mē 2005, 55–56.
2. Tohi ki he kau palesiteni lahi 'o e Fine'ofá mei he tama fefine 'a Laveni Koló.
3. Brigham Young, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 123.
4. Eliza R. Snow, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 97.

Tuí, Fāmilí, Fakafiemālié

Mei Hotau Hisitōliá

Kuo hoko ma'u pē hono tokoni 'i 'o kinautolu kuo heé ke foki mai ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ko ha kongá 'o 'ete hoko ko e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea mo e mēmipa 'o e Fine'ofá. Na'e pehē 'e Palesiteni Pilikihami 'longi (1801–77), "Tau feloto'ofá'aki, . . . mo tuku kiate kinautolu 'oku nau lava 'o mamatá ke nau fakahinohino 'a e kuí kae 'oua kuo nau lava 'o 'ilo 'a e halá 'iate kinautolu pē."³

Na'e fakamālo'ia lahi 'e 'Ilisa R. Sinou, ko e palesiteni lahi hono ua 'o e Fine'ofá, 'a e ngaahi ngāue 'a e kau fefine 'i 'Okiteni 'i 'lutā 'i he USA, ke fakamālohia'aki. Na'á ne pehē, "'Oku ou 'ilo'ilelei pē 'oku lahi ha ngaahi tokoni he 'ikai teitei 'asi ia he ngaahi tohi [lekōti]." Na'á ne pehē 'i he'ene 'ilo 'oku 'i ai ha lekooti fakalangi 'oku tauhi 'i he ngaahi ngāue 'a e hou'eiki fefiné 'i he'enu ala atu 'o tokoni kiate kinautolu kuo momoko 'enu 'ofá: "Na'e pehē 'e Palesiteni Siosefa Sāmīta na'e fokotu'u e kautahá ni ke fakamo'ui e ngaahi laumālié. . . . 'Oku 'i ai e tohi 'e taha 'oku tauhi ai ho'omou tuí, angalelei, ngaahi ngāue lelei mo ho'omou ngaahi leá. . . . 'Oku 'ikai mole ha me'a 'e taha."⁴

Ko e Hā Te u Lava 'o Fai?

1. 'Oku ou lotolahi nai ke kole ki ha fefine 'oku māmālohi ke ma ō ki he houalotu 'a e Fine'ofá?
2. 'Oku ongo 'i faingofua'ia nai e kakai fefine 'oku ou tokanga'í ke fai mai kiate au e ngaahi fehu'í fekau'aki mo e ongoongolelei?

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPÁ

“Tonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē” (T&F 1:38).

'I ho'o toe vakai'i ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2012, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsī ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Fakakonifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'apōsetolo mo'uí mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

NGAAHI TALANOÁ MEI HE KONIFELENISI

'Ai ke ke Fiefia Ai

'Oku ou sai'ia mo hoku uaifi ko Halietá, ke heka pasikala. 'Oku fakafiefia ke mavahe 'o fiefia 'i he ngaahi faka'ofa'ofa 'o natulá. 'Oku 'i ai ha halanga pau ke ma lele ai, ka 'oku 'ikai ke ma fu'u tokanga ki he mama'o 'o 'ema oó mo e vave 'o 'ema lelé 'i hono fakafehoanaki ki he kau heka pasikala kehé.

Neongo ia, 'oku ou fa'a fakakaukau ke ma ki'i fe'au'auhi. Na'e a'u 'o u fakakaukau te ma lava 'o vave pe lele oma ange kapau te ma ki'i feinga lahi ange. Pea 'i he taimi 'e ni'ihī 'oku ou fa'a fai 'a e fehālaaki lahi ko hono talaange 'o e fo'i fakakaukau ni ki hoku uaifi faka'ofa'ofá.

Ko 'ene tali angamaheni ki he'eku fa'ahinga fokotu'u peheni 'oku anga'ofa, mātu'aki mahino, pea mo mātu'aki hangatonu ma'u pē. 'Oku malimali pē mo pehē mai, “Tietā, 'oku 'ikai ko ha lova; ko ha fononga. 'Ai ke ke fiefia ai.”

Hono 'ikai ke mo'oni!

Ko e taimi 'e ni'ihī 'oku tau mātu'aki tokanga pē ke 'osi ha me'a 'o 'ikai

ai ke tau ma'u ha fiefia 'i he fonongá. 'Oku 'ikai ke u 'alu 'o heka pasikala mo hoku uaifi koe'uhí ko 'eku vēkeveke ke a'u ki he faka'osingá. 'Oku ou 'alú koe'uhí he 'oku lelei mo fakafiefia 'a 'eku feohi mo iá.

'Oku 'ikai 'apē fakavalevale ke fakamele'i 'a e ngaahi a'usia lelei mo fakafiefiá koe'uhí ko 'etau fakakaukau pē ki he mōmēniti 'e ngata aī?

'Oku tau fakafanongo nai ki he fasi māliē mo tatali ki he nota faka'osí ke holo hifo ka tau toki māliē'ia mo'oni ai? 'Ikai. 'Oku tau fanongo mo māliē'ia he kehekehe 'a e ngaahi ongó, fasi, mo e fakafa'afa'ahi 'o e ta'angá.

'Oku fai 'etau lotú mo fakakaukau'i pē 'a e “ēmeni” pe faka'osi? 'Ikai. 'Oku tau lotu ke tau ofi ki he'etau Tamai Hēvani, ke ma'u Hono Laumāliē mo ongo'i 'Ene 'ofá.

'Oku 'ikai totonu ke tali 'etau fiefiá ke tau toki a'u ki ha tu'unga he kaha'ú, 'o toki 'ilo ai ta na'e 'i ai ma'u pē 'a e fiefiá—he taimi kotoa pē! 'Oku 'ikai fakataumu'a 'a e mo'uí ia ke fakahounga 'i 'i ha toki fakakaukau mai ki

ai. Na'e tohi 'e he taha fa'u Sámé, “Ko e 'aho 'eni kuo ngaohi 'e he 'Eikí. “Ke tau fiefia pea nēkeneka aí.” [Saame 118:24.]

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki, “A e Ngaahi Faka'ise'isá mo e Tukupaá,” Liahona, Nōvema 2012, 23–24.

Ngaahi Fehu'i ke Fakalaululoto ki ai

- Te ke lava fēfē ke ma'u ha fiefia 'i he fononga'anga 'o ho'o mo'uí?
- Te ke lava fēfē ke 'omi e fiefiá ki he mo'ui 'a kinautolu 'oku mou feohi?
- Ko e hā ha fekau'aki 'a e hounga'ia mo e fiefiá?

Fakakaukau ke hiki ho'o ngaahi fakakaukau 'i ho'o tohinoá pe alea'ia mo ha ni'ihī kehe.

Ko ha ngaahi ma'u'anga tokoni kehe 'eni 'i he tefitō ni: *Tu'u Ma'u 'i he Tui* (2004), “Fakalelei 'a Sisū Kalaisi,” 27–34; “Fakahounga'í,” “Fiefiá,” mo e “Fakatomalá” 'i he Gospel Topics he LDS.org; Richard G. Scott, “Ma'u 'a e Fiefia 'i he Mo'uí,” *Liahona*, Siulai 1996, 24–26.

Ke lau, mamata, pe fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, 'alu ki he conference.lds.org.

Ngaahi Fakafehoanakí: Malí mo e Fāmilí

Ko ha ni'ihí 'o e ngaahi tefito mahu- 'inga tahá 'oku tokolahi ange he tokotaha lea 'e tahá 'i he konifelenisi lahi. Ko e fakamatala 'eni 'a ha kau lea 'e toko fā kau ki he malí mo e fāmilí. Feinga ke ke 'ilo mo ha ngaahi toe fakafehoanaki kehe 'i ho'o ako e ngaahi malanga konifelenisi.

- “‘Oku 'ikai ngata pē 'i he hoko 'o e fakataha 'i ha tangata mo ha fe- fine ke na mali he founa totonu mo fakalaó ko ha teuteu ki he ngaahi to'u tangata he kaha'ú ke nau ma'u 'a e māmaní, ka 'okú ne toe 'omi foki 'a e fiefia mo e fiemālie lahi taha 'e lava 'o ma'u 'i he matelie ní.”¹—‘Eletā L. Tom Perry 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.
- “‘Oku fie ma'u 'e he fānaú 'a e ivi fakaeloto mo fakafo'ituitui ko ē 'oku ma'u 'i hono ohi hake 'e ha ongo mātu'a 'e toko ua 'okú na uouangataha 'i he'ena nofo malí mo 'ena ngaahi tau- mu'á.”²—‘Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

- “‘Oku kamata 'a e fakava'e 'o e anga'ofá mo e anga faka'apa'apá 'i hotau ngaahi 'apí. 'Oku 'ikai ha ofo 'i he hōloa taimi tatau pē e 'ulungaanga 'o e kakaí mo e movete 'a e fāmilí.”³—‘Eletā Quentin L. Cook 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá
- “‘Oku lahi e ngaahi me'a ke tau fai ke fakamālohia ai 'a e nofomalí 'i he ngaahi sōsaieti kuo fakautuutu 'enau tala 'oku 'ikai mahu'inga hono ngaahi taumu'á.”⁴—‘Eletā D. Todd Christofferson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. L. Tom Perry, “Hoko Ko e Mātu'a Lelei,” *Liahona*, Nōvema 2012, 27.
2. Dallin H. Oaks, “Malu 'i 'e Fānaú,” *Liahona*, Nōvema 2012, 45.
3. Quentin L. Cook, “‘Oku Mou Lava ke Ongó 'i Pehē Nai he Taimí Ni,” *Liahona*, Nōvema 2012, 7.
4. D. Todd Christofferson “Ngaahi Tokoua, 'Oku 'i ai 'Etau Ngāue ke Fai,” *Liahona*, Nōvema 2012, 49.

KO E HĀ E 'UHINGA 'O E HOKO KO E KALISITIANÉ?

1. “‘Oku tui 'a e Kalisitiane ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. . . .
2. “‘Oku tui 'a e Kalisitiane 'oku fakafou mai 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá . . . 'a 'etau malava 'o fakatomala, fakamole- mole'i e ni'ihí kehé, tauhi e ngaahi fekaú, mo ma'u e mo'ui ta'engatá.
3. “‘Oku 'uhinga 'a e fo'i lea *Kalisitiane* ki hono 'ai kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisí. 'Oku tau fai 'eni 'aki e papi- taisó, mo hono ma'u 'o e me'a- foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.
4. “‘Oku 'ilo'i 'e he Kalisitiane . . . na'e fakamo'oni'i ma'u pē 'a Sīsū Kalaisi . . . 'e he kau palōita 'a e 'Otuá.”

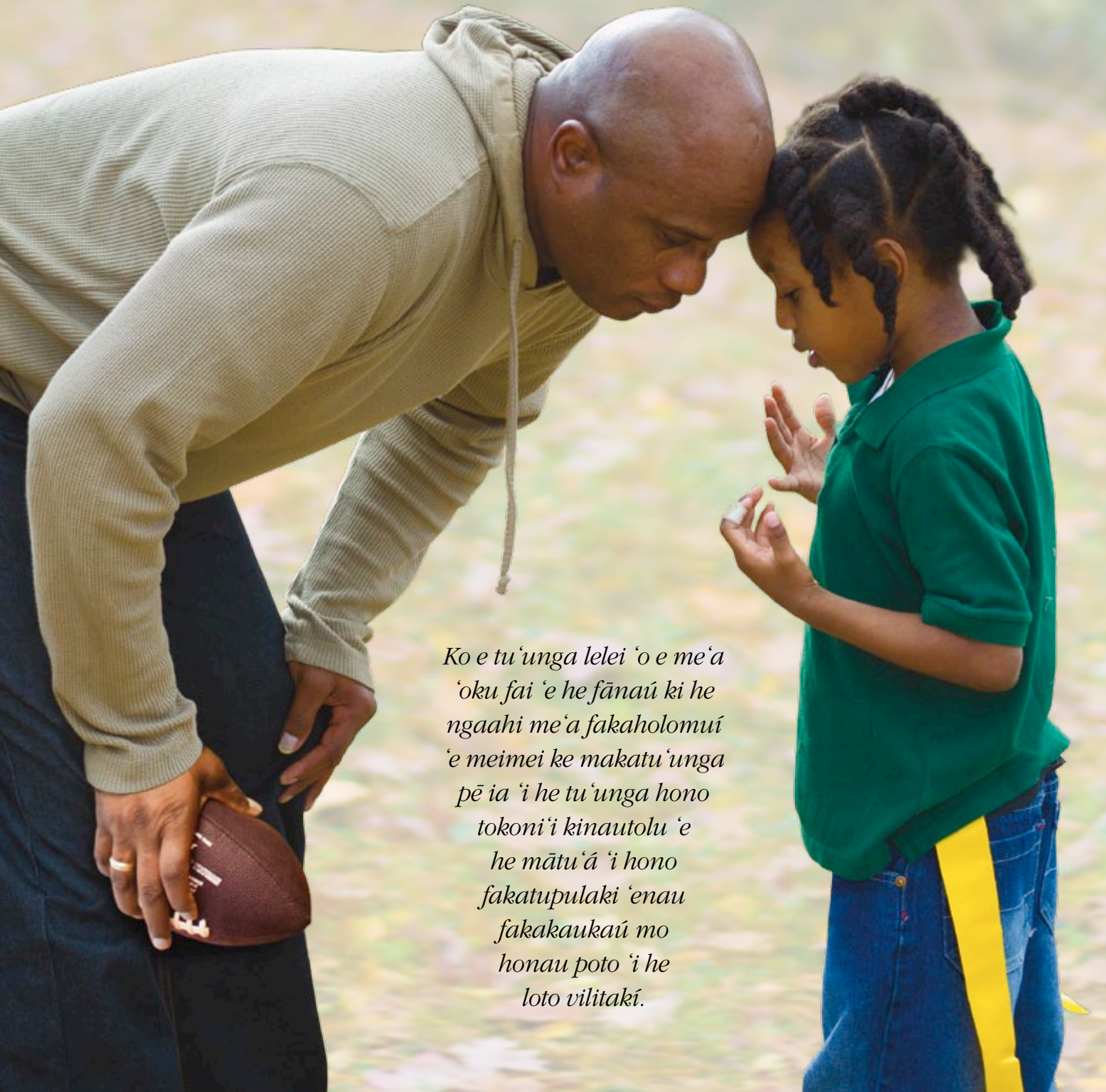
'Eletā Robert D. Hales 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Hoko ko ha Kalisitiane 'oku Anga Faka- Kalaisi Ange,” *Liahona*, Nōvema 2012, 90.

Ko ha Tala'ofa Fakaepalōfita

“‘E lava ke holoholo 'i 'e he Faka- mo'ui hotau lo'imata 'o e faka'ise'isá mo to'o atu 'a e kavenga mafasia 'o 'etau ngaahi angahalá. 'Oku faka'atā He'ene Fakalelei ke tau tuku ki mui 'a e kuo hilí kae laka atu mo ha nima ma'a, loto ma'a, mo ha loto faka- papau ke fai lelei ange pea hoko 'o lelei ange.”

President Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, “‘A e Ngaahi Faka'ise- 'isá mo e Tukupaá,” *Liahona*, Nōvema 2012, 24.

KO HONO OHI HAKE 'O E Fānau Loto Vilitakí

*Ko e tu'unga lelei 'o e me'a
'oku fai 'e he fānau ki he
ngaahi me'a fakaholomu'i
'e meimei ke makatu'unga
pē ia 'i he tu'unga hono
tokoni'i kinautolu 'e
he mātu'ā 'i hono
fakatupulaki 'enau
fakakaukaú mo
honau poto 'i he
loto vilitakí.*

Fai 'e Lyle J. Burrup

Tafa'aki Tokoni 'a e Siasi ki he Fāmīlī

Oku fonu faingata'a 'a e mo'uí. 'Oku folofola 'a e 'Eikí kuó Ne fili kitautolu "mei he afi 'o e mamahi" (Īsaia 48:10), pea kuo pau ke "sivi'i . . . , 'o hangē ko 'Ēpala-hamē" (T&F 101:4), pea 'e hanga 'e he ngaahi me'a fakamamahí 'o "foaki [kiate kitautolu] . . . [ha] poto, pea 'e hoko ia 'o 'aonga [kiate kitautolu]" (T&F 122:7). 'Oku ongo fakamomoko 'eni. Mahalo te tau fifili, 'e lava nai ke tau fiefia mo nonga 'i he lotolotonga 'o e ngaahi faingata'á? 'Oku ako'i kitautolu 'e he folofolá te tau lava (vakai, 2 Kolinitō 12:10; Hepelū 5:7-8; T&F 127:2).

Lolotonga ha'aku fale'i e kau faifekau 'i he senitā ako'anga fakafaifekau (MTC) 'i Polovo 'i 'Tutaá, na'á ku fakatokanga'i ko e tupu'anga angamaheni taha 'o e ngaahi palopalema fakaelotó ko e si'i ke 'i ai ha loto vilitakí. Ko e taimi 'oku faingata'a'ia ai ha faifekau poto mo talē-niti'ia, ka 'oku 'ikai ha hisitōlia 'o ha'ane fekuki mo e ngaahi palopalema fakaelotó, 'oku fa'a fifili 'a e kau taki lakanga fakataula'eikí mo ha ni'ihi kehe pe ko e hā 'a e 'uhingá. 'I he ngaahi me'a lahi, na'e te'eki pē ke 'ilo 'e he faifekau 'a e founa ke fekuki lelei ai mo e ngaahi palopalemá. 'E lava e mātu'á 'o tokoni ki he'enau fānaú ke nau faka'ehi'ehi mei he ngaahi palopalema peheé 'aki hano ako'i ange 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'okú ne ohi mai ha loto vilitaki lahi angé.

Ngaahi Fakakaukau 'o e Loto Vilitakí

Ko e tefito'i 'uhinga 'o e fo'i lea ko e *loto vilitakí* na'e fekau'aki ia mo e malava 'e ha me'a ke a'usia hono fōtungá pe tu'unga totonú 'i he hili hano piko'i, fao'i, pe koko'i. 'Oku tau faka'aonga'i lahi 'a e fo'i leá he 'ahó ni

ke fakamatala'i 'aki 'etau malava ke mavahe mei he faingata'á.

'Oku tau 'ilo'i ha me'a 'e ua fekau'aki mo e faingata'á pea mo e loto vilitakí: 'Uluakí, "oku 'i ai 'a e fehangahangai 'i he me'a kotoa pē" (2 Nifai 2:11). Uá, 'oku fa'a fie ma'u ma'u pē ha feilaulau lahi ke ma'u ha me'a 'oku mahu'inga lahi.

Ko e taimi 'oku loto vilitaki ai 'a e fānaú, 'oku mahino mo nau tali 'a e ongo fo'i mo'oni ko 'ení. 'Oku nau 'ilo ko e mo'uí 'oku faingata'a mo feliliuaki ma'u pē, ka 'oku nau tui te nau lava 'o matu'uaki e ngaahi faingata'a pea mo e ngaahi liliu ko iá. 'Oku nau lau 'a e ngaahi fehalákí mo e vaivaí ko ha faingamālie ke ako ai, pea 'oku nau tali 'e lava 'o mu'omu'a mai 'a e ta'e-malavá 'i he ikuná.

'I he taimi 'oku fakatupulaki ai 'e he fānaú 'a e loto vilitakí, 'oku nau tui te nau lava 'o ue'i pea a'u 'o nau pule'i 'a e ngaahi ola 'i he'enau mo'uí 'i he'enau ngāué, fakakaukau, 'iló, pea mo honau potó. 'I he fakakaukau ko 'ení, 'oku nau tokanga taha ai ki he me'a te nau *malava* 'o faí kae 'ikai ko e me'a 'oku 'ikai ke nau lava 'o pule'í.

Ko e faka'ilonga 'e taha 'o e loto vilitakí ke fakatokanga'i 'a e taumu'a ma'ongo'onga mo e 'uhinga 'i he mo'uí pea mo e kakaí. 'E hanga 'e hano

ongo'i 'o e taumu'á 'o tokoni'i 'etau fānaú ke faka'ehi'ehi mei he loto-fo'í, neongo 'a e ngaahi me'a fakatutá pea mo e ongo'i ke fai peheé. Kapau 'oku faka'au 'etau fānaú ke loto vilitaki lahi ange, te nau fakatupulaki ha ngaahi 'ulungaanga loloto mo mahu'inga te ne tataki kinautolu: 'a e manava'ofá, angama'á, angatonú, faitotonú, fa'a ngāué, pea mo e tui ki he 'Otuá. Te nau fakakau kinautolu 'i he

Ngaahi Lēsoni 'o e Loto Vilitakí mei he Kei Tupu Haké

‘I he’eku kei si’í, ne tokolahi ha kakai lalahi ‘i he’eku mo’uí—‘a ‘eku mātu’á, kaungā’apí, kau faiakó, pea mo e kau taki ‘o e Siasí—na’a nau ako’i au mo hoku tokouá mo hoku ngaahi tuofāfiné ‘i he ngaahi lēsoni ko ‘ení. ‘E ala ‘aonga lahi ‘a e ngaahi tefito’i mo’oni ko ‘ení ‘e nima ki ho’o fānaú:

1. Totongi e mahu'inga 'o e faingamālié.

Na’á ku ‘ilo ‘e makatu’unga e tau’atāina ke va’inga mo hoku ngaahi kaungāme’á ‘i he ngaahi ‘aho ka hoko maí ‘e makatu’unga ia ‘i he’eku fokí taimi totonu pe ta’e taimi totonu mai ki ‘apí.

2. Ko e fono 'o e utu ta'ú.

Kapau na’á ku fie ma’u ha pa’anga, na’e pau ke u tufa ‘a e nusipepá ‘i hoku halá mo tānaki ‘a e pa’angá he māhina kotoa pē.

3. Ha'isia mo e fatongia fakafokí.

Na’e pau ke u faka’osi ‘eku ngāue fakaako mei ‘apí, ngāue fakamea’a ‘i he saienisí, pea mo hoku ngaahi pine fakalāngilangí.

4. Ko e fono 'o e totongi fakafokí.

Te u mei lava pē ke totongi ki hoku ‘ulungaanga koví ‘aki ha’aku kole fakamolemole mo fakalelei’i ‘a e fehalākí. Ka na’e fa’a fokotu’u mai he’eku mātu’á he taimi ‘e ni’ihi ke u fai mo ha ngaahi ngāue makehe, ‘o hangē ko e ta’ata’aki ‘o e vaó.

5. Ako mei he ngaahi fehalākí

Kapau na’e ‘ikai ke u ngaahi fakalelei hoku mohengá, ‘ikai fufulu fakalelei ‘a e ‘ū peletí, pe ‘ikai ta’ata’aki fakalelei ‘a e vaó, na’e pau ke u toe fakahoko fakalelei ‘a e ngaahi fatongia ko ‘ení.

—Lyle J. Burrup

me’a ‘oku hoko takai ‘iate kinautolú mo fili ke loto’aki ‘a e ngaahi ‘ulungaanga mahu’ingá kae ‘ikai ongo’i li’ekina mo faka’ehi’ehi mei he faingata’á.

‘Oku ako’i mo fakamālohia ‘e he ongoongoleléi ‘a e ngaahi ‘ulungaanga mahu’inga mo e ngaahi fakakaukau ko ‘ení.

‘Oku Holoki ‘e he Fakafāsifasí ‘a e Loto Vilitakí

Ko ha me’a ‘e taha ‘oku fakatuta ki hono fakatupulaki ‘o e loto vilitakí ko e ta’emahino ko ia ‘o e fekau ke hoko ‘o haohaoá (vakai, Mātiu 5:48). ‘Oku hoko ‘a e ta’emahino ko ‘ení ko e tefito’i me’a angamaheni ia kuó u fakatoka-nga’i ‘okú ne holoki ‘a e loto vilitakí ‘i he kau faifekau fo’ou. ‘Oku nau loto ke haohaoa ‘i he me’a kotoa pē koe’uhí he ‘oku nau ‘ofa ‘i he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi pea ‘oku ‘ikai ke nau loto ke fakatupu mamahi kiate Kinaua. Ka ‘oku ‘ikai mahino kiate kinautolu ‘oku ngāue ‘a e ‘Eikí ‘o fakafou ‘i he kau tamaio’eiki vaivai mo masivá (vakai, T&F 1:19–23) pea ‘oku ‘ikai ‘uhinga ‘a e feinga ia ke haohaoá ‘oku ‘ikai ke tau fai ai ha fehālaaki ka ‘oku tau tupulaki kakato pe kánokato ai tu’unga ‘i he Fakalelei ‘a Kalaisí ‘i he’etau feinga ke muimui ‘iate Iá (vakai, Mātiu 5:48, futinouti b).

‘E lava fokí ke tupu ‘a e ta’emahino ko ‘ení mei he me’a ‘oku ako’i ‘e he sōsaietí ki hotau to’u tupú: tokua ko honau mahu’ingá ‘oku makatu’unga ia ‘i honau talēniti mo ‘enau ngāué. ‘Oku fakatokanga’i ‘e he to’u tupú ‘i he ngaahi ako’angá mo e koló, taimi ‘e ni’ihi ‘i he lotú pe ‘i ‘api, ‘a hono tali, ‘ofa’i, fakafiefia’i, pea mo fakahikihiki’i honau to’ú ‘i ha’anau talēniti’ia ‘i ha fa’ahinga me’a. ‘Oku nau feinga leva ke tatau. ‘I he’enau fai ‘ení, ‘oku nau kamata leva ke ilifia na’a ‘ikai lava pea ‘i he fehalākí. ‘Oku nau fili ‘a e me’a ke nau fai ‘o makatu’unga ‘i he lavame’a ‘oku nau fakakaukau ki aí. ‘Oku nau fakatoloi ‘i he taimi ‘oku ‘ikai ke nau loto lahi aí. ‘Oku nau hoha’a pe ko e hā e fakakaukau ‘a e kakaí kapau ‘oku nau fai ha fehālaaki. ‘Oku nau manavasi’i na’a mole ‘a e falalá. ‘Oku nau lau ‘enau ngāué ko ha me’afua ia ‘o honau mahu’ingá. ‘Oku hoko leva ‘enau fie haohaoá ko ha pule fita’a pea ‘okú ne holoki ai ‘enau loto vilitakí.

Hangē ko ‘ení, koe’uhí ‘oku ‘ikai ke lava ‘a e kau faifekau ‘i he MTC ‘o fili ‘a e me’a te nau fai pe ta’e fai ke hoko ko ha kongá ‘o honau ako’í, ‘oku nau fakahoko leva ha ngaahi fehālaaki ‘i he’enau ako ke lea’aki ha lea fakafonua fo’ou, ako’i e ngaahi fakakaukau ‘o e ongoongoleléi, mo hono fakahoko ‘o ha ngaahi fatongia fakafaifekau kehe. ‘Oku nau fakahoko e ngaahi fehālaaki ko ‘ení ‘i he ‘ao ‘o ha kakai fo’ou, pea kapau ‘oku te’eki ai ke nau ma’u ha loto vilitaki, ‘oku nau ongo’i loto hoha’a mo mafasia.

Ko Hono Tokoni'i 'o e Fānaú ke Fakatupulaki e Loto Vilitakí

'E anga fēfē ha'atau tokoni'i 'etau fānaú ke nau fakatupulaki e loto vilitakí? 'Oku 'omi he'etau Tamai 'i he Langí 'a e sipingá. 'Okú ne anga 'ofa mo faka'apa'apa lahi kiate kitautolu, 'o a'u ai pē ki he taimi 'oku tau fehālaaki aí. 'Okú Ne fakamanatu mai e tu'unga te tau lava 'o maa'usiá (vakai, Mōsese 1:39) pea mo hotau mahu'inga lahi (vakai, T&F 18:10), 'a ia 'oku makatu'unga 'i he'etau hoko ko Hono foha mo e 'ofefiné. 'Okú Ne foaki mai ha ngaahi fono ke tau 'ilo ai e me'a 'okú Ne fie ma'ú (vakai, T&F 107:84), mo tuku ke tau fai e ngaahi filí (vakai, 2 Nifai 2:15–16), mo faka'apa'apa'i 'etau ngaahi filí (vakai, T&F 130:20). 'Okú Ne faka'atā 'a e akó mo ha fakahinohino ko fakatonutonu 'a e ngaahi fehalákí (vakai, T&F 1:25–26) kae 'uma'ā 'a e fakatomalá mo e totongi huhu'í ke fakatonutonu 'etau angahalá (vakai, T&F 1:27–28).

Ko ha ngaahi fokotu'u 'eni ki ha founga te tau lava ai 'o faka'aonga'i ai 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'i hotau 'apí:

- Lotu ke mahino atu e ivi ho'o fānaú mo e founga ke ke tokoni'i ai kinautolu 'i honau ngaahi vaivaí.
- Fa'a-kātaki mo 'ilo'i 'oku fie ma'u 'e he fānaú ha taimi ke fakatupulaki ai 'a e loto vilitakí.
- Feinga ke mahino ko e fehalákí mo e ta'emalavá ko ha faingamālie ia ke ako ai.

'I hono fakatupulaki ko ia 'e he fānaú 'a e loto vilitakí, 'oku nau tui te nau lava 'o fai ha me'a ki he iku'anga 'i he'enau mo'uí 'i he'enau feinga, fakakaukau, 'iló, pea mo honau potó. 'Oku nau tokanga taha pē ki he me'a te nau malava 'o faí kae 'ikai ko e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke nau lava 'o pule'í.

- Tuku ke hoko 'a e ngaahi nunu'a fakanatula mo totonú ko e tokotaha fai-tautea.
- Faka'apa'apa'i 'e fili 'a e fānaú, neongo kapau 'oku fakaiku 'enau ngaahi fili koví ke mole ai e ngaahi faingamālié.
- Faka'ehi'ehi mei hono tafulu'i 'o e fānaú 'i he'enau maumau'i 'e ngaahi tu'utu'uní.
- 'Oua na'á ke fakalotosi'i 'aki ha'o fakaanga'i fefeka.
- Poupou'i mo fakahíhiki'i 'enau feingá kae 'ikai ko e lavame'á.
- "Ai ke lahi ange ho'o fakahíhiki'i ho'o fānaú 'i ho'o fakatonutonu kinautolú. Fakahíhiki kinautolu 'o a'u ki he lavame'a si'isi'i tahá" (Palesiteni Ezra Taft Benson [1899–1994], "The Honored Place of Woman," *Ensign*, Nov. 1981, 107).

'I he'etau ngāue'i he fa'a lotu 'a e fatongia faingata'a 'o hono ohi hake ha fānaú loto vilitakí, 'e tāpuekina kitautolu 'e he 'Eikí 'aki 'a e fakahinohino mo e tataki fakalaumālie 'oku tau fie ma'u ke tokoni'i 'aki kinautolu ke nau ma'u 'a e ivi fakaeloto mo fakalaumālie ke fehangahangai mo e ngaahi pole 'o e mo'uí. ■

Ngaahi Fokotu 'u ki Hono Ohi ha Fānau Laveme 'a mo Loto Vilitakí

Neongo 'oku fie ma'u 'i he tu'unga fakaemātu'á ha founa fakafo'ituitui ki he fānaú takitaha, 'oku 'i ai ha ngaahi tefito'i mo'oni 'e ni'ihí 'oku meimei ke fakaemāmani lahi. Ko e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni kuo fakamo'oni'i honau 'aongá.

'Oua 'e Fai 'Eni . . .

Fokotu'u ha ngaahi tu'utu'uni mo ha ngaahi nunu'a mahino.

Tuku ki he fānaú ke nau faka'ehi'ehi mei he ngaahi nunu'a 'o 'enau ngaahi filí.

'Ai ke lahi ange pē ho'o fakatonutonú.

Foaki ha faingamālie mo femaliliuaki 'i ho'o fie ma'u e talangofuá.

Fakahīkihiki pē 'a e ngaahi olá.

'Oatu ha pōpoaki ki he fānaú ko honau mahu'ingá 'oku makatu'unga ia 'i he olá.

Talanoa fekau'aki mo e ta'e-lava'í pe lava'í, 'oku fekau'aki pē ia mo e monū'ia pe talēnití.

Feinga ke fakalelei'i 'e ngaahi palopalema 'a e fānaú 'aki há'o 'oange kotoa kiate kinautolu 'a e ngaahi talí.

'Ai ke ongo'i vale 'a e fānaú 'aki hono fakaanga'i kinautolu, mo 'enau ngāué, pea mo 'enau ngaahi lavame'á.

Kae Fai 'Eni . . .

Te ke Ma'u ai e Ola ko 'Eni . . .

Alea'i 'a e ngaahi tu'utu'uní mo fokotu'u ha ngaahi nunu'a 'oku 'uhinga lelei, fekau'aki mo e tō'ongá, mo fakatou faka'apa'apa'i 'a e mātu'á mo e fānaú.

'Oku 'ilo 'e he fānaú 'a e me'a 'e hokó pea mo 'ilo 'oku 'i ai ha nunu'a pe ola 'o e ngaahi filí.

Tuku ke foua 'e he fānaú 'a e ngaahi nunu'a fakanatula mo totonu 'o 'enau ngaahi filí.

'Oku ako 'e he fānaú hono 'eke'i meiate kinautolu e me'a ke fai pe ta'e fai mo e fatongia ki he'enau ngaahi filí.

'Ai ke lahi ange ma'u pē ho'o fakahīkīhikī. Fakafiefia'i ha kī'i sitepu ki he tafa'aki 'oku totonú.

'Oku 'ilo 'e he fānaú 'a e me'a 'oku fie ma'u 'e he mātu'á. 'Oku nau ongo'i 'oku fakalotolahi'i kinautolu, mahu'inga, pea mo fakahounga'i.

Foaki ma'u pē ha ngaahi fakapale 'oku lelei ki he ngaahi angafai mo e ngaahi 'ulungaanga 'okú ke fie fakamālohiá.

'Oku 'ilo 'e he fānaú 'oku 'ikai fie ma'u pau ia ke nau fie fai ha ngaahi ngāue faingata'a; ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ke nau fai ia.

Fakahīkīhiki 'a e ngāue 'o tatau ai pē pe ko e hā 'a e olá.

'Oku ongo'i e he fānaú 'oku pou pou'i kinautolu, lotolahi, pea mo loto fiemālie ange ke fehanga hangai mo e ngaahi palopalemá.

Talaange ki he fānaú kuo nau ma'u ha mahu'inga koe'uhí he ko e ngaahi foha pe ngaahi 'ofefine kinautolu 'o e 'Otuá pea 'oku 'i ai hanau mahu'inga fakalangi ke a'usia.

'E tñaki 'a e mahu'inga fakafo'ituituí ki he tu'unga fakalangi 'oku a'usia 'e he fānaú kae 'ikai ko e lavame'a fakataimí pe ta'e-malavá.

Fakamatala'i 'a e ta'e-lava'i ko ha me'a fakataimí pē pea mo ha faingamālie ke ako ai. Fakamatala'i 'a e lavame'á ko e ola ia 'o e ngāue mālohi mo e feilaulá.

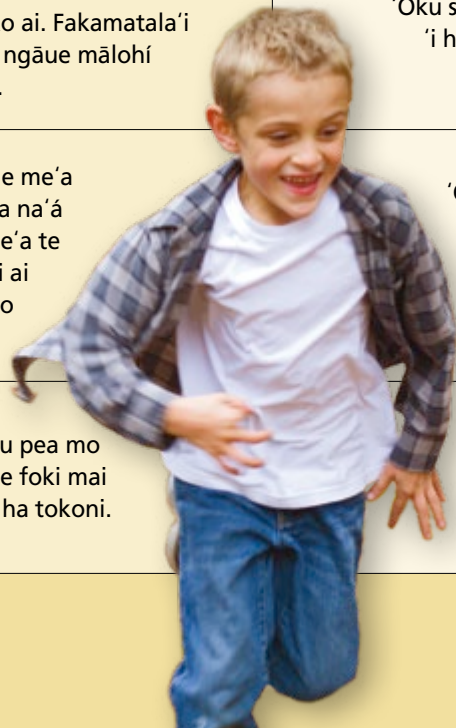
'Oku si'i ange ke lotosi'i pe ilifia 'a e fānaú 'i he ngaahi faingata'á pea 'oku nau loto lahi ange ke vilitaki.

Tokoni ki he fānaú ke (1) nau 'ilo e me'a na'e hokó, (2) faka'āuliliki e me'a na'á ne 'omai 'a e olá, mo (3) 'ilo e me'a te nau lava 'o fai ke faka'ehi'ehi ai mei he palopalema ko 'ení 'o ka toe hoko.

'Oku fakatupulaki 'e he fānaú ha fakakaukau 'oku nau malava, pea te nau ngāue'i mo fakalelei'i 'enau ngaahi palopalemá, pea mo fakapapu'i 'oku nau pule'i 'enau mo'uí mo lava ke ikuna'i 'a e ngaahi faingata'á.

Fakafanongo mo fa'a pou pou pea mo fakalotolahi kae lava 'o toe fie foki mai ho'o fānaú kiate koe ke ma'u ha tokoni.

'Oku ongo'i fiemālie ange 'a e fānaú ke alea'i 'enau ngaahi fehalāki mo 'enau ngaahi palopalemá mo koe.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

'Oku Mou Tau'atāina

Ko e me'a 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá ko e lī'oa na'e tā 'e Sīsui.

Na'e pehē 'e Palesitēni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008), ko e ongo-ongolelei "ko ha palani ia 'o e tau'atāina 'okú ne pule'i 'a e u'a mo e hotau tō'onga 'ulungāngá."¹ 'Oku fokotu'u kitautolu 'e he palani ko 'enī 'i ha hala 'o e fakatupulaki e 'iló mo e ivi malavá, fakatupulaki e 'alo'ofá pea mo e māmá. Ko e tau'atāina ia ke a'usia 'a e tu'unga te ke malavá mo totonu ke ke a'usiá. Ka koe'uhí ke kakato ho'o tau'atāinā, kuo pau ke ke loto fiamālie ke li'aki kotoa ho'o ngaahi angahalá (vakai, 'Alamā 22:18), ho'o loto-tāngiá, ho ngaahi anga 'okú ke sai'ia ai ka 'oku ta'e-fe'ungá, pea mahalo mo ha ngaahi me'a lelei te ne fakafe'atungia 'i e me'a 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá 'oku mahu'inga kiate koé.

Ko e Le'ó 'o e 'Eikí

Na'e talanoa 'e hoku mehikitanga ko 'Atina Neli Kolí ki ha me'a na'á ne a'usia he ngaahi ta'u lahi kuo hilí mo 'ene tangata-'eikí—'a ia ko 'eku kui tangata ko Helekí V. Suenisoní (Helge V. Swenson), kuó ne 'osi pekia he taimí ni—ka 'okú ne fakahaa'i 'a e me'a 'oku ou 'uhinga ki aí. Na'á ne pehē:

"Na'á ku 'eva mo 'eku tama fefiné ki he 'api 'o 'eku ongomātu'á. Mahalo ko e tāitō

ia 'a e la'aá mo e 'eke mai he'eku fine'eikí pe 'okú ma fie hū ki he fakafaletolo 'i muí 'o sio hono ui 'e he Tangata'eikí 'ene fanga sipi [e toko nimá] ke nau hū ki he palepalé 'i he po'ulí. Ko e Tangata'eikí . . . ko ha pēteliake fakasiteiki, pea . . . ko e sino-hā-mai ia 'o e me'a kotoa pē 'oku lelei mo nonga pea mo mo'oni 'i ha tangata 'a e 'Otuá.

". . . Ne lue atu 'a e Tangata'eikí ki he ngata'anga 'o e loto 'ata'ataá peá ne ui, 'Mou omi.' 'I he taimi pē ko iá, na'e 'ikai ke nau toe tu'u 'o kai e me'akai ne nau feinga ki aí, ka ne hanga kotoa e 'ulu 'e nimá ki he feitu'u na'e 'i aí, pea kamata lele leva 'a e fanga sipi kae 'oua kuo nau a'u ki hono tafa'akí 'o ne milimili honau 'ulú takitaha.

"Na'e pehē mai leva 'e he'eku ki'i ta'ahiné, "O, Kui fefine, na'e anga fēfē hono 'ai 'e Kui tangata kinautolu ke nau fai iá?"

"Na'e tali ange he'eku fa'eé, "Oku 'ilo 'e he fanga sipi hono le'ó, pea 'oku nau 'ofa ai.' Ka kuo pau ke u tala atu 'eni, na'e 'i ai ha fanga sipi 'e toko nima 'i he loto 'ata'ataá, pea na'e mākeke hake 'a e 'ulu 'e nima 'i he'ene uí, ka ko e fā pē na'e lele mai ki he Tangata'eikí. 'I he potu mama'o taha 'i he ngata'anga 'o e loto 'ata'ataá, 'o fakahanga-tonu mai ki he Tangata'eikí, na'e tu'u ai [ha

'uhiki'i sipi lahil]. Na'e ui atu ki ai 'a e Tangata'eikí, 'Ha'u foki.' Na'e ngaue 'o hangē ka ha'ú ka na'e 'ikai ke ha'u ia. Pea kamata lue atu leva 'a e Tangata'eikí he loto 'ata-ataá, mo ui atu pē, 'Ha'u foki. 'Oku 'ikai ha'i koe.' Na'e muimui atu pē fanga sipi kehe 'e faá 'i hono halá.

"Pea toki fakamatala mai leva 'e he Fine'eikí kiate kimautilu na'e 'i ai ha'ana maheni na'á ne 'omai 'a e ['uhiki'i sipí] 'i he ngaahi uike si'i kuo hilí peá ne foaki ia ki he Tangata'eikí mo talaange 'oku 'ikai ke ne toe fie ma'u ia 'e ia 'i he'ene tākangá. Na'e pehē 'e he tangatá na'e makaka mo faikehe pea na'á ne taki ma'u pē 'a e fanga sipi kehé 'o hae 'a e 'aá pea mo fakatupu ha ngaahi palopalema lahi pea loto ai ia ke ne foaki. Na'e tali lelei 'e he Tangata'eikí 'a e sipí, pea 'i he ngaahi 'aho si'i hono hokó na'á ne ha'ia 'i he loto 'ata'ataá koe'uhí ke 'oua na'a hola. Peá ne toki ako'i ia 'i he fa'a-kātaki ke 'ofa kiate ia pea mo e fanga sipi kehé. Pea, 'i he'ene ongo'i lata ange 'i hono 'api fo'ou, ne tuku ai 'e he Tangata'eikí ha ki'i konga maea nounou 'i hono kiá ka na'e 'ikai ke toe ha'i.

"I hono fakamatala 'i 'e he Fine'eikí 'eni kiate kimautilú, kuo mei a'u atu 'a e Tangata'eikí ia mo 'ene fanga sipí ki he [mā-lōlō'anga] 'i he ngata'anga 'o e loto 'ata'ataá, pea 'i he'ene lōngonoá ne mau fanongo atu ki he'ene toe ui, 'Ha'u foki. 'Oku 'ikai toe ha'i koe. 'Okú ke tau'atāina.'

"Na'á ku ongo'i e tafe hoku lo'imatá 'i he'eku mamata ki he [sipí] 'i he'ene langa lele 'o a'u ki he tafa'aki 'o e Tangata'eikí. Ne ala atu hono nima 'ofá ki hono 'ulú, na'á ne tafoki leva mo e kau mēmipa kotoa 'o 'ene ki'i tākangá 'o lue hangatonu mai kiate kimautilu.

"Na'á ku fakakaukau ki he ni'ihí 'o kitautolu, 'a ia ko e fanga sipi kotoa 'a e 'Otuá, 'oku ha'isia pea mo pōpula koe'uhí ko 'etau ngaahi angahala 'i he māmaní. 'I he'eku tu'u ko ia 'i he fakafaletolo ki muí, na'á ku fakamālō loto pē ki he'eku Tamai Hēvaní 'i he 'i ai ha kau tokoni tauhi sipi mo ha kau

'Oku fakafiefia ke 'ilo te tau lava 'o fakalahi 'etau tau'atāina 'aki ha'atau fakakakato 'etau talangofuá.

faiako 'oku nau fa'a-kātaki mo anga'ofa pea mo loto fiemālie ke ako'i kitautolu 'i he 'ofá mo e talangofuá pea mo 'omi ha malu mo ha tau'atāina 'i he loto tākangá koe'uhí, ke tau fakatokanga 'i 'a e le'o 'o e 'Eikí 'i he taimi 'okú Ne ui aí, 'Ha'u,' neongo 'etau mama'o mei he malu'angá. Ko 'eni kuó ke tau'atāina.'"²

'Oku fakafiefia ke 'ilo te tau lava 'o fakalahi 'etau tau'atāina 'aki ha'atau fakakakato 'etau talangofuá. 'I hono fakalea 'e Palesitene Poiti K. Peeka, ko e Palesitene 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "'Oku 'ikai ke tau talangofuá koe'uhí he 'oku tau kui, 'oku tau talangofuá ko'euhí he 'oku tau lava 'o sio.'"³

Ko 'etau fili 'i he mo'uí ni 'oku 'ikai ko ha'atau mo'ulaloa pe 'ikai mo'ulaloa ki ha fa'ahinga mālohi. Ko 'etau filí pe ko e fē 'a e mafai te tau talangofua ki aí: 'o e 'Otuá pe 'o Sētane. Hangē ko hono fakamatala 'i 'e Lihá, ko ha fili 'i he vā 'o e tau'atāina mo e pōpulá (vakai, 2 Nifai 2:27). Kapau 'oku 'ikai ko e tahá, ta 'oku mahino ko e tahá.

'Oku 'omi 'e he 'etau ongongofua ki he 'Otuá mo 'Ene totonu ke pule kiate kitautolu ha ngaahi tāpuaki kehe. 'Oku kau 'i he mahu'inga tahá 'a e tui mo e falala ko ia 'okú ne 'ai ke tau lava 'o mo'uí 'i he melinó. Na'e folofola 'a e 'Eikí kia Siosiu:

"'E 'ikai ha tangata te ne fa'a tu'u 'i ho 'aó, 'i he ngaahi 'aho kotoa pē 'o ho'o mo'uí: 'o hangē ko 'eku 'ia Mōsesé, pehē pē 'eku 'iate koé: 'e 'ikai te u fakatukutuku 'i koe, pe si'aki koe. . . .

"Kae kehe ke mālohi pē 'a koe mo ke loto to'a 'aupito, koe'uhi ke ke tokanga 'o fai 'o fakatatau ki he fono kotoa pē, 'a ia na'e fekau kiate koe 'e he'eku tamaio'eiki ko Mōsesé: 'oua na'á ke tafoki mei ai ki he nima to'omata'u pē ki he nima to'ohema, koe'uhi ke ke monū'ia koe 'i he potu kotoa pē 'okú ke 'alu kí ai.'" (Siosiu 1:5, 7).

"Kuo u Ikuna 'i 'a e Māmaní"

Kapau 'e fai pehē mo kitautolu 'o "tokanga ke fai 'o fakatatau mo e ngaahi

fonó kotoa,” e ma’u e kitautolu foki mo e falala ‘oku kau mo kitautolu ‘a e ‘Otuá ‘o hangē ko ‘Ene kau mo Mōsesé. Te tau lava ‘o lea fakataha mo e Tangata Fa’u Sāmé, “Kuó u falala ki he ‘Otuá: ‘e ‘ikai te u manavahé ki ha me’a ‘e fa’a fai ‘e he tangata kiate au.” (Saame 56:11). ‘Ikai kuo ‘osi tala’ofa ‘a e ‘Eikí, “Te mou ma’u ‘a e mamahi ‘i mamani: ka mou loto to’a ; kuó u iku’i ‘a māmani.” (Sione 16:33)?

Na’á ku pule’i ha fakataha alēlea fakatonutonu faka-Siasi ‘i he ngaahi ta’u lahi kuo hilí. Na’e tangutu ‘i mu’a ‘iate kimautilu ‘a e tangata ne tu’unga ai ‘emau fakataha alēlea fakatonutonu ‘o hoko ‘ene ngaahi angahalá ko e taumu’a ‘o ‘emau fakataha alēlea pea fakamatala mai ha kongá ‘o hono hisitōliá. Ko ‘ene ngaahi angahalá na’e fu’u mamafa, ka na’e toe fai foki kiate ia ha ngaahi angahala kovi. ‘I he’e-mau fakakaukau’i ‘a e me’á, na’e faingata’a’ia hoku lotó, pea ne u kole ai ke faka’atā au ke u fakakaukau mo lotu tokotaha fekau’aki mo ia, ki mu’a peá u toki foki mai ki he fakataha alēlea.

Na’á ku tu’u ‘i mu’a he sea ‘i hoku ‘ōfisí ‘o tautapa ki he ‘Eikí ke tokoni mai ke mahino kiate au pe na’e anga fēfē hono fakahoko ha fa’ahinga kovi pehē. Na’e ‘ikai ke u mamata ka na’á ku ongo’i ha fu’u vanu na’e ‘i ai hano ‘ufi’ufi. Na’e ki’i le’ei ha tuliki ‘e taha ‘o e ‘ufi’ufi ‘i ha ki’i mōmeniti, pea na’á ku fakatokanga’i ‘i he loto luó ‘a e loloto mo hono lahi ‘o e kovi ‘oku ‘i he māmani ko ‘ení. Na’e mahulu hake ia ‘i he me’a neu malava ke makupusí. Na’á ku fakatumutumu. Na’á ku tō tangutu ai ki he sea na’e ‘i mui ‘iate aú. Na’e hangē kuo ‘osi ai pē ‘eku mānavá ia ‘a’aku. Na’á ku tangi loto pē, “E anga fēfē ha’a-mau ma’u ha ‘amanaki ke talia ha fa’ahinga kovi pehē? ‘E anga fēfē ha’amau mo’ui ha fa’ahinga me’a ‘oku faka-po’uli tu’u mo mafatukituki pehē?”

Na’e ha’u ki he ‘eku fakakaukau’i ‘i he mōmeniti ko iá ‘a e kupu’i lea ko ‘ení: “Ka mou loto to’a ; kuó u iku’i ‘a māmani.” (Sione 16:33). ‘Oku hāhāmolofia ha’aku ongo’i ‘a e fa’ahinga nonga peheé ‘i hono fakafehoanaki ki he mo’oni ‘o e koví. Na’á ku ma’u ha ongo’i hounga’ia lahi ange ‘i hono kāfakafa si’i faingata’a’ia ‘a e Fakamo’uí pea mo fakahounga’i lahi ange, pea a’u ‘o fakamanavahē, hono loloto ‘o e me’a na’á Ne ikuna’í. Na’á ku ma’u ha nonga fekau’aki mo e tangata na’e ‘i mu’a ‘iate kimautilu ke fakamāu’í, ‘i he’eku ‘ilo na’e ‘i ai hano Huhu’i, ‘a ia ‘oku fe’unga ‘Ene ‘alo’ofá ke fakama’a ia pea mo toe fakalelei’i ‘a e ngaahi anga ta’e totonu na’e fai ki aí. Na’á ku ‘ilo’i lelei ange ‘e ikuna ‘a e lelei koe’uhí ko Sisū Kalaisi, he ka ne ta’e ‘oua Ia he ‘ikai hatau faingamālie. Na’á ku ongo’i ha nonga, pea na’e mātu’aki fakafiefia.

Na’e mahino ‘eni ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i he taimi na’á ne pehē ai, “Tau fai ‘i he loto fiefia ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘oku tau ma’u ‘a e mālohi ke faí; pea te tau toki lava ‘o tu’u ma’u ‘i he loto-fakapapau, ke mamata ki he fakamo’ui ‘a e ‘Otuá, pea ke fakahā mai ‘a hono to’ukupú” (T&F 123:17). Ko e tala’ofa kiate kinautilu ‘oku ongo-ngofua ki he ‘Otuá, ‘e fakahā ‘a Hono to’ukupú mo Hono mālohí ‘i he’enu mo’uí. Na’e folofola ‘a e Fakamo’uí;

“‘Oua ‘e manavahē, fānu iiki, he ‘oku ‘a’aku ‘a kimou-tolu, pea kuó u ikuna’i ‘a e māmani, pea ‘oku mou kau kiate kinautilu kuo foaki ‘e he’eku Tamaí kiate aú;

“Pea ‘e ‘ikai mole ha taha ‘o kinautilu kuo foaki kiate au ‘e he’eku Tamaí” (T&F 50:41–42).

Ko ha tāpuaki ke mo’ui ‘i he ‘ilo’ilo pau ko ‘ení, mahalo ‘oku mahulu hake ia ‘i he me’a ‘oku tau lava ‘o fakahounga’í. Ko kinautilu kotoa—te tau lava ‘o hiva ‘i he loto mo’oni, ‘i he vavé ni maí pe ‘amui ange, ‘i ha mōmeniti ‘oku tu’ulaki mai ai ha faingata’a pe puputu’u ‘oku fakaongosia, “Hono ‘ikai ifo e nonga ‘oku ‘omi ‘e he ongoongolelei.”⁴

‘Oku ‘ikai totonu ke tau ‘amanaki ki he nonga pe tau-‘atāina pe tui pe ha toe fa’ahinga me’a’ofa pehē mei hotau taki fakalangí kapau ‘oku māmfana pe fakapāpākū pē ‘etau tali ‘Ene takí. Kapau ko ha’atau fakangalingali pē kae ‘ikai ko ha mā’oni’oni mo’oni, ta ‘oku ‘ikai totonu ke tau ‘amanaki ki ha pale. Ko e lí’oa ta’e fehokotaki, pe mavahé kiate Ia, ‘oku ‘ikai ko ha teitei lí’oa ia. Ko ‘etau ongongofua kuo pau ke kakato, loto ‘aki kotoa, pea foaki lí’oa. Ko e me’a ‘oku fie ma’u ‘e he ‘Otuá ko e lí’oa na’e tā ‘e Sisuú, ‘a ē na’e kole ke Ne inu ha ipu na’e mātu’aki mahi pea na’a mo Ia na’e ‘ohovale, ‘a e Tupu’anga ma’ongo’ongá (vakai, Ma’ake 14:33–36; T&F 19:17–18). Ka na’á Ne fakahoko ia, “‘o folo hifo ‘a e finangalo ‘o e ‘Aló ‘e he finangalo ‘o e Tamaí” (Mōsaia 15:7).

‘Oku ou fakamo’oni atu te tau lava ‘o taha mo e ‘Otuá tu’unga ‘ia Sisū Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘o hangē ko hono lotua ‘e Sisū ke tau malavá (vakai, Sione 17:20–23). ‘Ofa ke hoko ‘etau mateaki’i Kinauá ko ha faka’ilonga ngi-ngila ‘o ‘etau mo’uí ‘o lauikuonga. ■

Mei ha lea ‘i ha fakataha’anga fakalaumālie na’e fai ‘i he ‘Univēsitī Pilikihami ‘Tongí ‘i he ‘aho 19 ‘o ‘Okatopa 1999. Ke ma’u kakato ‘a e fakamatalá ‘i he lea faka-Pilitāniá, ‘alu ki he speeches.byu.edu.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, “A Principle with Promise,” *Improvement Era*, June 1965, 521.
2. Adena Nell Swenson Gourley, “I Walked a Flowered Path” (unpublished manuscript, 1995), 199–200.
3. Boyd K. Packer, “Agency and Control,” *Ensign*, May 1983, 66.
4. “Sweet Is the Peace the Gospel Brings,” *Hymns*, no. 14.

KO HONO MO'UI'AKI E NGAAHI
TEFITO'I MO'ONI 'O E

Mo'ui Fakalala pē Kiate Kitá

Fai 'e Larry Hiller, Ngaahi Makasini 'o e Siasí
mo Kathryn H. Olson, Potungāue Uelofeá

Neongo ko Luisi Kisepe 'o La Pase 'o Poliviá 'oku 'ā pē si'ono mata 'e taha, ka 'okú ne 'ilo'i lelei 'ene taumu'a ke mo'ui fakafalala pē kiate ia mo tokonaki ma'a hono fāmilí. Neongo 'oku fehangahangai mo ha ngaahi palopalema faka'ekonómika mo fakamo'ui lelei, ka 'oku falala pē 'a Luisi ki hono kaha'ú. 'Okú ne fakahoko 'a e me'a kotoa pē 'okú ne lavá ke tokoni'i ia kae lolotonga ko iá 'okú ne fakamo'oni'i 'a 'ene fakafalala ki he'ene Tamai 'i he Langí. 'Okú ne pehē, "Kuo' u ako, 'oku 'ikai ha me'a ia 'e ta'e malava 'i he taimi 'okú ke ma'u ai e Tokoni 'a 'etau Tamai."

Mo'ui Fakafalala pē Kiate Kitá: Ko ha Tefito'i Mo'oni Fakalaumālie mo Fakatu'asino

'I he ta'u 'e valu kuo maliu atú, ne fakatou ngāue mo ako ai si'i tamai ta'u 46 ko 'eni 'o ha fānau 'e toko ono ke ma'u ha mata'itohi 'i he saienisi 'o e kelekelé mo e ngoué (agronomy). Ne kau 'i he ngaahi ta'u 'o e ako 'a Luisi ha'ane fononga 'i ha meimei maile 'e 60 (kilomita 'e 97) mei hono ki'i kolo si'isi'i ko 'Akaasi (Achacachi) ke ako 'i he 'Univēsi Maio ti Seni 'Enitulesí (Universidad Mayor de San Andres). Neongo e feilaulá, ne lava'i lelei 'e Luisi 'ene akó pea 'oku tokanga taha 'eni ki he'ene taumu'a hono hokó ke ma'u ha'ane faama pē 'a'ana.

'Oku hoko 'a Luisi ko ha sípinga lelei 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitá 'i he ngaahi me'a fakatu'asinó, 'o

hangē ko e ngāuē, uelofea, mo e fakatolonga 'o e me'akai. Ka 'oku tatau pē e tefito'i mo'oni 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitā 'i hono tu'unga fakalaumāliē mo hono tu'unga fakatu'asinō. Ne fakamatala'i 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā 'a e mo'ui fakafalala pē kiate kitā ko hono "fatongia'aki ia 'etau uelofea fakalaumālie mo fakatu'asinō pea mo kinautolu kuo fakafalala mai 'e he Tamai Hēvanī ke tau tokanga'ī."¹

Kuo 'osi folofola 'a e 'Eikī kuo te'eki ai ke Ne teitei foaki ha fono na'e fakatu'asino 'ata'atā pē (vakai, T&F 29:34–35). Mahalo 'oku toe 'uhinga pē 'a e fekau ke ngāuē ke tāpuaki'i fakalaumālie lahi ange ai kitautolu pea mo tokonaki fakatu'asino ma'atautolu (vakai, Sēnesi 3:17–19).

Mo'ui Fakafalala Fakalaumālie Pē Kiate Kita

'Oku toki mahino e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui fakafalala fakatu'asino pē kiate kitā 'i he taimi 'o e faingata'ā hangē ko e ngaahi fakatamaki fakanatulā, ta'e ma'u ngāuē, pe faingata'a'ia fakapa'angā. Ka 'oku mahu'inga tatau pē mo e mo'ui fakafalala fakalaumālie pē kiate kitā 'i he ngaahi taimi peheē. Ko kinautolu 'oku nau ma'u ha ngaahi fakava'e fakalaumālie mālohī 'oku tāpuaki'i 'aki ha nonga, pau, pea mo ha tui lahi ange 'i he taimi 'oku nau tangi ai ki he Tamai Hēvanī ke ma'u ha tokonī.

'Oku fale'i kitautolu 'e he kau taki 'o e Siasī ke tau teuteu ki he ngaahi fakatamaki fakalaumāliē. Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā:

“[Kuo 'osi ako'i kitautolu ke tau tokonaki . . . ha me'akai, vala, pea mo ha lolo/penisini 'o kapau 'e lava—'i 'api. . .]

“[‘Oku 'ikai ke tau lava 'o fakatokanga'aki ki he tefito'i mo'oni tatau pē 'oku ngāuē'aki ki he tatakī fakalaumāliē mo e fakahaā, ki hono fakalelei'i 'o e ngaahi palopalemā, fale'ī, mo e fakahinohinō? . . .]

“Kapau 'e mole meiate kitautolu 'a 'etau tau'atāina fakaeloto mo fakalaumāliē pea mo 'etau mo'ui fakafalala pē kiate kitautolū, 'e lava 'o fakavaivai'i lahi kitautolu, pea mahalo 'e laka ange ia, 'i he taimi 'oku tau falala ai pē kiate kitautolu he koloā.”²

Ko e Foakī mo e Talī

'Oku 'ikai totonu ke ma'u hala 'a e mo'ui fakafalala pē kiate kitā 'o pehē ko ha tau'atāina

katato. Ko hono fakalūkufuā, 'oku tau fakafalala kotoa ki he 'etau Tamai Hēvanī 'i he me'a kotoa pē (vakai, Mōsaia 2:21). 'Oku tau fie ma'u 'a 'Ene fakahinohinō, tauhī, mo 'Ene malu'ī.

'Oku tau toe fe-fakafalala'aki foki. Koe'uhī 'oku foaki mai kiate kitautolu ha ngaahi me'a-foaki fakalaumālie kehekehe, 'oku fie ma'u leva kitautolu ke tau fevahevahe'aki 'a e me'a kuo foaki kiate kitautolū koe'uhī ke tāpuekina 'a e taha kotoa (vakai, T&F 46:11–12). Ko e kīī ke tau hoko 'o mo'ui fakafalala pē kiate kitautolu 'i he ngaahi me'a 'oku tau ma'u e mālohi ke fai iā, ke fetokoni'aki 'i he taimi 'oku tau lava aī, pea mo tuku ke ma'u 'e he ni'ihī kehē 'a e tāpuaki 'o hono tokonī'i kitautolū 'i he taimi 'oku hoko ai 'a e ngaahi fie ma'ū.

Ko e lahi ange 'o 'etau mo'ui fakafalala pē kiate kitautolū—fakalaumālie mo fakatu'asino fakatou'osi—ko e lahi ange ia 'etau malava ke hoko ko ha fakafofonga ki he lelei. Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā Heili: “Ko e tumutumu ia 'etau taumu'ā ke tau hoko 'o hangē ko e Fakamo'ui, pea 'oku fakatupulekina e taumu'a ko iā 'e he 'etau tokonī ta'esiokita ki he ni'ihī kehē. 'Oku hanga 'e he tu'unga 'o 'etau mo'ui fakafalala kiate kitā 'o fakatupulekina pe holoki 'etau malava ke tokonī.”³

Ko ha Fatongia Fakafo'ituitui

Kuo sio 'a Luisi Kīsepi ia ki he'ene kītaki mo falala ki he 'Eikī, 'i he ngaahi tāpuaki fakatu'asino 'o e ngāuē, mata'itohi mei he 'univēsiti, pea mo ha fāmili 'oku mālohi angē. Ko hono olā, kuo hanga 'e he koloa fakatu'asino ko iā 'o fakamālohia hono fāmili. 'Okū ne muimui 'i he na'ina'i 'a Palesiteni Sīpenisā W. Kimipolō (1895–1985): [“Oku 'ikai ha mēmipa mo'oni ia 'o e Siasī, 'i he lolotonga 'ene kei malava fakaesino mo fakaelotō, ke hilifaki atu 'ene kavengā pe ko e tauhi 'o hono fāmili ki ha taha kehe.] [‘I he lolotonga 'o 'ene kei malavā, te ne tokonaki ma'ana mo hono fāmili 'i he malumalu 'o e fakahinohino fakalaumālie 'a e 'Eikī pea mo 'ene ngāuē, 'a e ngaahi fie ma'u fakatu'asino mo fakalaumālie 'o e mo'ui.”]⁴ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Robert D. Hales, “Ko ha Tūkufua 'a e Ongongolelei ki he Uelofea: Ngāuē'i 'o e Tui,” 'i he *Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Uelofea mo e Mo'ui Fakafalala pē Kiate Kitā* (2009), 1–3.
2. Boyd K. Packer, “Solving Emotional Problems in the Lord's Own Way,” *Ensign*, May 1978, 91–92.
3. Robert D. Hales, “A Gospel Vision of Welfare,” 2.
4. Spencer W. Kimball, “Welfare Services: The Gospel in Action,” *Ensign*, Nov. 1977, 77–78.

Ko e lahi ange 'o 'etau mo'ui fakafalala pē kiate kitautolu—fakalaumālie mo fakatu'asino fakatou'osi—ko e lahi ange ia 'etau malava ke hoko ko ha fakafofonga ki he lelei.

Fai 'e 'Eletā Michael
John U. Teh
'O e Kau Fitungofulú

KO E Mālohī 'O E FOLOFOLA 'A E 'OTUÁ

'Oku si'i ha toe ngaahi 'ekitiviti te nau 'omi ha tokoni fakalaumālie lelei ange 'i hono ako faka'aho ma'u pē 'o e folofolá.

Lolotonga 'eku kei hoko ko e pīsope 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hīlī, ne u fakakaukau ai mo hoku ongo tokonī ke mau 'a'ahi tu'o taha 'i he ta'u ki he ngaahi 'api kotoa 'o e kāingalotú. 'I he lolotonga 'o ha taha 'o e ngaahi 'a'ahi ko iá, ne mau lue atu ai 'i ha halanga lēlue na'e 'ikai toe faka'aonga 'i na'e faka'otu 'i he ongo tafa'akī ha ngaahi fale nofo'anga iiki na'e fa'u mei he pepa puha fefeká, na'e 'ikai toe lalahi ange 'i he taki sikuea fute 'e onó (meimei taki sikuea mita 'e 2). Na'e hoko 'a e ki'i feitu'u si'isi'i ko 'enī ko e loto fale, loki kai, loki mohe, pea mo e peito ia 'o e fāmīlī.

Na'e 'i ai ha ngaahi founa pau mo ha ngaahi founa ngāue pau 'a e kakai lalahi na'e nofo 'i he feitu'u ko iá. Ko e kakai tangatá na'e meimei ke nau ta'e ma'u ngāue pē 'ikai fie ngāue. Na'a nau fakamoleki e kongā lahi honau taimī he ha'oha'o takai 'i ha ngaahi tēpile na'e fa'u 'o ifi tapaka mo fevahevahe'aki e ngaahi fo'i hina piá. Na'e toe fakapupunga foki mo e kakai fefinē, 'o tukutaha 'enau pōtalanoá ki he ngaahi ongoongo mahu'inga taha 'o e 'ahó, tuifio ai mo e fakaangá pea mo e

laú. 'Oku toe hoko foki mo e pele pa'angá ko ha 'ekitiviti manakoa ki he kau talavou' mo e toulekeleká.

Ko e me'a na'a ku mo'utāfu'ua lahi taha a'i he na'e hangē na'e fiemālie pē 'a e kaka'i ia ke fakamoleki 'enau mo'u'i kotoa 'i he sīpinga ko iá. Na'a ku fakakaukau ki mui ai, mahalo ko e tokolahi taha 'o kinautolu, kuo hanga 'e he holiholi-valé 'o 'ai ke nau tui na'e fakataumu'a pē kinautolu ia ki he tu'unga tu'utamaki ko 'enī. Na'e hoko mo'oni ko ha me'a ongo fakamamahi ki he lotó.

Na'a ku toki 'ilo ki mui ko hoku tokonī, ko ha 'enisinia, ka na'e nofo 'i he feitu'u ko iá. Na'e 'ikai ke u mei lava 'e au 'o tala ko'euhī he na'e fu'u kehe 'aupito hono fāmīlī mei he ngaahi fāmīlī na'a ku sio ai he feitu'u ko 'enī. Ko hono ngaahi tokouá mo e tuofāfinē kotoa na'e ako'i mo ohi hake ha ngaahi fāmīlī lelei.

Ko ha tangata faingofua pē 'a e tamai 'a hoku tokonī. Na'e ha'u kiate au ha ngaahi fehu'i 'i he hili 'o 'eku fetaulaki mo iá. Na'e anga fēfē 'ene fakalalakaká? Na'e anga fēfē 'ene to'o hono fāmīlī mei he ngaahi tūkunga

KO HONO TOE 'ILO 'O E FOLOFOLÁ

“Oku ou tui fakapapau kuo pau pē ke 'i ai ha taimi 'i he'etau mo'uí te tau fekumi ai 'o 'ilo 'a e folofolá 'iate kitautolu pē—'o 'ikai ko ha'atau 'ilo' i tu'o taha pē ka ke tau toutou fakatotolo 'iate kitautolu.”

Palesiteni Spencer W. Kimball (1895–1985), *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Sipenisā W. Kimipolo* (2006), 77.

ko iá? Ko e hā na'á ne 'ai ke ne ma'u ha vīsone ki he me'a 'e lavá? Na'á ne ma'u fēfē e 'amanaki lelei 'i he taimi na'e hangē ne mole ai e 'amanaki lelei 'i he me'a kotoa na'e 'i hono 'ātakaí?

'Osi ha ngaahi ta'u lahi mei ai, kuó u kau atu ki ha fakataha 'a e kau palesiteni fakamisi-oná kotoa mo honau ngaahi uaií, ne lolotonga ngāue 'i he 'Otu Filipainí, 'i he Temipale Manila Filipainí. Na'á ku fetaulaki mo ha me'a fakahohovale faka'ofa'ofa mo'oni 'i he'eku hū atu ki ha taha 'o e ngaahi loki 'i he temipalé. Na'e tu'u 'i mu'a 'iate au 'a e tamai 'a hoku tokoní—'a e tangata fakalongolongo mo anga fakatōkialaló—kuo teunga hinehina.

Na'e ha'u kiate au ha 'ata 'e ua 'i he mōmēniti ko iá. Ko e 'uluakí na'e 'o ha tangata na'e inu pia mo hono kaungā-tangatá pea mo'ui fakavalevale. Ko e 'ata hono uá 'oku 'o e tangata tatau pē kuo teunga hina mo fakahoko ouau 'i he ngaahi ouau 'o e temipale mā'oni'oni. 'E toka ma'u ai pē 'i hoku lotó mo 'eku fakakaukau 'a e faikehekehe mahino 'o e 'ata hono uá.

Ko e Mālohi 'o e Folofolá

Ko e hā na'á ne 'ai ke lava 'e he tangata lelei ni 'o hiki hake ia mo hono fāmilí? Ko e talí 'oku ma'u ia 'i he mālohi 'o e folofola 'a e 'Otuá.

'Oku ou tui 'oku si'i ha toe ngaahi 'ekitiviti te nau 'omi ha tokoni fakalaumālie lelei ange 'i hono ako faka'aho ma'u pē 'o e folofolá. 'I he vahe 26 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kava—ko ha fakahā 'eni na'e foaki “ke fakamālohia, fakalotolahi 'i pea mo fakahinohino 'i”¹ 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo ha ni'ihiki kehe—na'e fale 'i ai 'e he 'Eikí 'i he veesi (1), “Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu ke mou fakafemo'uekina 'i 'a homou taimí 'i he ako 'a e ngaahi folofolá.”

'Oku talamai 'e he Tohi 'a Molomoná kiate kitautolu, “Kuo hoko hono malanga 'aki 'o e folofolá . . . na'e mālohi lahi ange 'ene ngāué 'i he fakakaukau 'a e kakaí, 'i he heletaá, pe ko ha toe me'a kehe, 'a ia kuo hoko kiate kinautolu” ('Alamā 31:5).

Na'e ako 'i 'e Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: [“Ko e

Tokāteline mo'oni, 'oku mahinó, 'okú ne liliu 'a e fakakaukau mo e 'ulungāngá.] “E vave ange e liliu 'o e 'ulungāngá 'i hono ako 'a e ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelei 'i hono ako 'i fakapoto 'a e 'ulungaanga 'o e tangatá” (“Little Children,” *Ensign*, Nov. 1986, 17).²

Na'e pehē 'e Palesiteni 'Ēsela Tafu Penisoni (1899–1994): [“Oku ngāue 'a e 'Eikí mei loto ki tu'a.] 'Oku ngāue 'a māmani mei tu'a ki loto. 'Oku to'o 'e he māmani 'a e kakaí mei he masivá. 'Oku to'o 'e Kalaisi e masivá mei he kakaí pea nau toki to'o leva kinautolu mei he'enu faka'ofá. 'E o'i 'e he māmani 'a e tangatá 'aki hono liliu honau 'ātakaí. 'Oku liliu 'e Kalaisi e tangatá, pea nau toki liliu honau 'ātakaí. 'E o'i 'e he māmani 'a e 'ulungāanga 'o e tangatá, ka 'oku liliu 'e Kalaisi e natula 'o e tangatá.”³

'I he'eku tupu hake 'i he 'Otu Filipainí, na'á ku toki 'ilo ki muí ni mai 'i he kongā ki mu'a 'o e 1900 tupú, ko hono ma'u 'o e Tohi Tapú na'e fakangatanga pē ki he kau taki fakalotú. Na'e 'ikai fakangofua ki ai 'a e kakaí pe ke nau ma'u 'a tohi toputapú ni.

Ka, 'oku tau mo'ui 'i ha kuonga 'oku ta'e hano tatau ai e faingamālie ki he folofolá. Na'e te'eki ai 'i he hisitōlia 'o e māmani ke ma'u 'e he fānau 'a e 'Otuá ha faingamālie ki he ngaahi fakamatala toputapú ni 'o hangē ko e taimi ní. 'Oku lava lelei pē ke fakatau 'a e ngaahi tatau 'o e folofolá kuo hiki 'i he ngaahi faletohí pe 'i he 'Initanetí. 'E lava 'a e ngaahi tatau fakāilekitulōniká ke ma'u hangatonu 'i he Uepisaiti Fakamāmani Lahí (World Wide Web) pea hiki ki ha ngaahi me'angāue kehekehe. Kuo te'eki faingofua pehē 'i ha taimi 'a e teuteu 'o e ngaahi leá, fa'u 'o e ngaahi fakamatalá, mo e kumi 'o ha fakamatalá.

Kuo foaki mai 'e he 'Otuá 'a e tekinolosia fo'ou ni 'i ha taumu'a fakapotopto. Neongo ia, 'oku toe hiki hake 'e he filí 'a 'ene fakafepakí mo faka'aonga 'i 'a e ngaahi 'ilo fakatekinolosia—'a ē na'e fakataumu'a 'e he 'Otuá ke tokoni kiate kitautolú—ke fakahoko 'aki 'ene taumu'a 'o hono 'ai ke tau “mamahi 'o hangē pē ko iá” (2 Nifai 2:27).

'I he'ene peheé, 'oku tau ma'u ai ha fatongia ke ako hono founga faka'aonga 'i 'o e me'a kuo foaki mai he'etau Tamai Hēvaní, 'i ha founga lelei, taau, pea mo totonu.

Ko e Toputapu 'o e Folofolá

'Oku tali 'e kitautolu Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo fakamahu'inga'i 'a e folofolá, ka 'oku fa'a kehe 'i he taimi 'e ní'ihī 'a 'etau ngaahi tō'ongá mo 'etau tokanga ki aí. 'Oku fakamatala'i lelei 'a e 'ikai mahino e 'aonga mo e mahu'inga 'o e folofolá 'i he misi 'a Lihái:

"Pea na'á ku mamata ki ha ngaahi ha'oha'onga kakai ta'e-fa'alaua, 'a ia na'e vivili atu hanau tokolahi, ke nau a'u atu ki he hala ko ia 'oku fakatau atu ki he fu'u 'akaú, 'a ia na'á ku tu'u 'o ofi ki aí.

"Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau ō mai, 'o kamata 'alu 'i he hala 'a ia na'e fakatau atu ki he fu'u 'akaú.

"Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu hake ha 'ao fakapo'uli; 'io, ko ha 'ao fakapo'uli 'aupito, 'o tupu ai 'a e puli 'iate

kinautolu kuo kamata 'i he halá 'a honau 'alu'angá, 'o nau hē atu 'o puli" (1 Nifai 8:21–23).

Te u pehē ko e fakavalevale ia kapau 'oku tau fie kamata 'i he halá kae 'ikai pikima'u ki he va'a-ukameá pea e fakaiku mo'oni ia ki he 'auhá. Na'e fakamatala 'i 'e Nifai hono 'uhinga 'o e pikima'u ki he va'a ukameá: "Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e amanaki 'oku mālohi haohaoa, mo ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē. Ko ia, kapau te mou vilitaki atu, *pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisi*, pea kātaki ki he ngata'angá, vakai, 'oku folofola 'e he Tamaí: Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá" (2 Nifai 31:20; na'e toki tānaki atu hono fakamamafa'i).

Tau toe ki'i vakai'i atu mu'a pe ko e hā na'e hoko kiate kinautolu na'a nau 'ilo hono mahu'inga 'o e va'a ukameá 'i he'enau feinga ke a'u ki he fu'u 'akaú:

"Pea 'ilonga 'a kinautolu 'e tokanga ki he folofola 'a e

'Otuá, 'o piki ma'u ki aí, 'e 'ikai te nau teitei mate; pea 'e 'ikai foki ke lava 'o ikuna'i 'a kinautolu 'e he ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi ngahau vela 'a e filí ke fakakuihi mo tohoaki'i atu 'a kinautolu ki he faka'auhá" (1 Nifai 15:24).

'Oku tau lau 'i he tohi 'a 'Alamaá:

"'Oku tuku ki ha tokolahi ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá; ka neongo ia kuo fai kiate kinautolu ha fekau mamafa ke 'oua na'a nau fakahā kae fakatatau pē ki he kongá 'o 'ene folofolá 'a ia 'okú ne fakangofua ki he fānau 'a e tangatá, 'o fakatatau ki he tokanga mo e faivelenga 'oku nau fai kiate iá.

"Pea ko ia, 'ilonga ia 'e fakafefeka hono lotó, 'e ma'u 'e ia 'a e kongá si'i ange 'o e folofolá; pea 'ilonga ia 'e 'ikai fakafefeka hono lotó, 'e foaki kiate ia 'a e kongá lahi 'o e folofolá, kae 'oua kuo tuku kiate ia ke ne 'ilo'i 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá 'o a'u ki he'ene 'ilo'i hono kotoa.

"Pea ko kinautolu 'e fakafefeka hono lotó, 'e foaki kiate kinautolu 'a e kongá si'i ange 'o e folofolá kae 'oua kuo 'ikai ke nau 'ilo'i ha me'a 'o kau ki he'ene ngaahi me'a lilo; pea 'e toki fakapōpula'i 'a kinautolu 'e he tēvoló, pea taki hifo 'a kinautolu 'i he'ene fa'iteliha ki he faka'auhá" ('Alamā 12:9–11).

'Oku ou tui ko e ta'e tokanga ko ia ke ako ma'u pē 'a e folofolá ko ha tu'unga ia 'e taha 'o e fakafefeka'i hotau lotó. 'Oku ou manavasi'i kapau te tau tuiaki atu 'i he hala ko iá, 'e foaki mai ha kongá si'i ange 'o e folofolá pea 'e a'u ai pē 'o 'ikai ke tau toe 'ilo ha me'a 'i he ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá. 'I he tafa'aki e tahá, 'e tokoni'i kitautolu 'e he inu faka'aho mei he folofolá ke tau langa ha ivi mo ha 'ilo fakalaumālie, tatala 'a e ngaahi kākā 'a e tēvoló, pea mo 'ilo 'a e ngaahi tauhele kuó ne fanga ke ma'u ai kitautolú.

'I ho'omou fai kiate kimoutolu 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou tukuange 'a e Laumālie Mā'oní'oní ke folofola ki homou 'atamaí mo homou lotó:

- 'Oku ou to'o nai ha taimi ke ako ai e folofolá he 'aho kotoa pē?
- Kapau 'oku 'ikai, ko e hā ha'aku 'uhinga ki he'eku ta'e fai iá?
- 'E tali nai 'e he 'Eikí 'eku 'uhingá?

'Oku ou fakatukupaa'i kimoutolu ke mou tukupā ke lau faka'aho 'a e folofolá. 'Oua na'á ke mohe 'a pō kae 'oua kuó ke lau ia. 'I ho'o laú, 'e ha'u kiate koe ha holi lahi ange ke fai e finangalo 'o e 'Eikí pea mo fai ha ngaahi liliu 'i ho'o mo'uí. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu na'e fai 'i he 'Univēsiti Pilihihāmi Tongí—Hauai' i he 'aho 22 'o Mā'asi 2011. Ke ma'u kakato 'a e lea 'i he lea faka-Pilitāniá, 'alu ki he devotional.byuh.edu/archive.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 24, kinikini 'o e vahé.
2. Boyd K. Packer, "'Oua 'e Manavahē," *Liahona*, Mē 2004, 77.
3. Ezra Taft Benson, "Born of God," *Ensign*, Oct. 1985, 6.

Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Vahehongofulú

Kuo fekau'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tau totongi vahehongofulu. 'I he tafa'aki 'e tahá, 'Oku tala'ofa te Ne "fakaava . . . 'a e ngaahi matapā 'o e langí, pea lilingi . . . mai ha tāpuaki, he 'ikai ha potu 'e fa'a hao ki ai" (Malakai 3:10). Ka, ko 'Ene ngaahi tāpuakí 'oku hoko mai ia 'i He'ene founa pē 'A'ana pea 'i Hono taimi pē 'O'ona pea 'e lava pē ke fakalaumālie pe fakatu'asino.

'I he ngaahi taimi 'o e faingata'a faka'ekonōmika pe fakafāmilí, 'e hangē 'oku ngali taumama'o e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai 'e he 'Eikí ki he ni'ihí 'oku totongi totonu 'enau vahehongofulú. Kae hangē ko e fakakaukau 'a e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimuí Ni ko 'ení, 'oku tokoni 'a e totongi vahehongofulú ke fakatokanga'i lelei ange ai 'e he Kāingalotu 'o e Siasí 'a e to'ukupu 'o e 'Eikí 'i he'enau mo'uí.

‘Oku ‘omai ‘e he totongi vahehongofulú ha ngaahi tāpuaki ma‘ongo‘onga, tautautefito ‘i hono tokoni ‘i kitautolu ke tau fakatoka- nga ‘i lelei ange ‘a e to‘ukupu ‘o e ‘Eikí ‘i he ‘etau mo‘uí.

‘Oku Fakatupulaki ‘e he Vahehongofulú ‘a e Tuí

Na‘e ‘osi pē ha taimi nounou mei he‘ema malí, ne u hiki mo hoku husepānití ki ha kolo mama‘o ‘i he fakahahake ‘o Poliviá pea ko kimaua pē na‘e Siasi ‘i aí. Ko hoku husepānití ko ha ului fo‘ou, ka na‘á ma loto ke ma talangofua ki he ngaahi fekau kotoa pē ‘a e ‘Eikí.

Na‘á ma tānaki ‘ema vahehongofulú ‘i he māhina kotoa pē ‘i ha sila kae ‘oua kuó ma lava ‘o ‘ave ia ki he‘ema pī- sopé. Na‘e ma‘u ‘e hoku husepānití ha fakamo‘oni mālohi kapau te ma talangofua ki he fono ko ‘eni, ‘e tāpuaki‘i pea mo malu‘i kimaua.

Na‘á ma nofo ‘i ha loki ‘afu, totongi mamafa, mo ‘efi‘efi ‘i he hōtelé lolotonga ‘okú ma kei kumi ha ‘api ke ma nofo totongi ai. Na‘e ‘aho lahi ‘ema kumí ka na‘e ‘ikai ha ola. Ko e fale pē na‘á ma lava ‘o ma‘ú, ko ha ki‘i fale si‘isi‘i mo faka‘ofo‘ofa ka ne nofo ‘a e toko taha ‘oku ‘o‘oná ia ‘i ha kolo ‘e taha. Na‘e tokolahi ha kakai ha‘u na‘a nau feinga ke nofo-totongi he ‘apí, ka na‘e ‘ikai ke nau teitei ma‘u ‘a e toko taha na‘e ‘o‘oná.

Hili ha‘ama lotu ‘i he pongipongi ‘e taha fekau‘aki mo e tu‘unga ne ma ‘i aí, kuo tukituki mai ha talavou homa matapaá. Na‘á ne talamai ko e toko taha ‘oku ‘o‘oná ‘a e ‘apí ‘oku ki‘i foki taimi nounou mai pē. Na‘e fakavavevave atu leva hoku husepānití ke talanoa mo ia kau kei hoko atu pē he lotú ke ma lava ‘o ma‘u ‘a e falé. Na‘á ne talamai ‘i he‘ene foki maí kuo tuku mai ‘e he fefiné kiate kimaua ‘a e falé ‘i ha totongi mātu‘aki ma‘ama‘a. Ko e me‘a na‘e fakalahi ‘aki ‘ema fiefiá he na‘e ‘osi fakanāunau ‘a e falé. Ko e me‘a pē na‘á ma ma‘u ‘i he taimi ko iá ko ha ongo puha mo ha katoleta ‘e taha ‘oku fonu ‘i he‘ema ‘ū me‘á.

‘Oku ‘ikai ha fekau‘aki ‘a e fono ia ‘o e vahehongofulú mo e pa‘angá ka ko e tuí. Na‘e ‘ikai ke lahi e vahe hoku husepānití, ka na‘á ma totongi totonu ‘ema vahehongofulú, pea na‘e tāpuaki‘i kimaua ‘e he ‘Eikí ke ma ma‘u ha ‘api lelei ‘o lava ai ke ma ma‘u ha me‘a ke tauhi ‘aki kimaua. Loutesi Solisi ti Tulani, Polivia

‘Oku ‘Omi ‘e he Vahehongofulú ‘a e Nongá

‘Oku ou falala ma‘u pē ki he ‘Eikí mo ‘Ene ngaahi fekaú. Ka neongo ia, ko e taimi na‘e tū‘ulu ai ‘a e tu‘unga faka- ‘ekonōmiká, ne mole ‘eku ngaahi houa ngāue ‘ovataimí pea tu‘usi mo hoku vāhengá. Na‘e ‘ikai ke u totongi vahehongofulu ‘ou pehē ‘oku mahino pe ki he ‘Eikí. ‘I he taimi tatau, ne ‘alu hake hoku mo‘uá kae holo hifo lahi ‘eku sieké.

Na‘e talamai ‘e hoku kāinga ‘e ni‘ihi ‘i he‘enau fakatoka- nga ‘i ‘eku faingata‘a‘iá, neongo ‘a e ngaahi me‘a kotoa, ‘oku totonu ke totongi ‘eku vahehongofulú koe‘uhí he ‘e tokoni ‘eni ke u ikuna‘i ai hoku ngaahi faingata‘a‘iá. Ka na‘á ku fakaiku totongi ma‘u pē ‘e au hoku ngaahi mo‘uá. Na‘á ku loto fiemālie ke totongi e vahehongofulú ‘i ha taimi

‘e tu‘unga lelei ai hoku tu‘unga fakapa‘angá, ka na‘á ku manavasi‘i ‘i he taimi na‘e fetó‘aki ai hoku tu‘unga faka- pa‘angá (vakai, Mātiu 14:28–31).

Lolotonga ha‘aku foki ki ‘api mei he ngāue ‘i ha efiāfi ‘e taha ‘i he ‘osi e ma‘u ‘eku vahé, na‘á ku fakakaukau ke totongi kotoa hoku ngaahi mo‘uá. Na‘á ku kuikui peá u lotu, “Tamai, ko e hā e me‘a te u fai?” ‘I he momeniti ko iá, na‘e ‘ā‘ā hake hoku matá ‘o u fakatokanga‘i he ‘ato ‘o e pasí ha pousitá ‘o Pita ‘i he‘ene ngalo hifo ki he tahi hoú kae mafao atu ‘a e to‘ukupu ‘o e Fakamo‘uí ke fakahaofi ia.

MA'Á E MĀTU'Á

'I he talanoa 'o e "Ki'i Sēniti pē 'e Taha" (*Liahona*, 'Aokosí 2011, 70–71), 'oku 'ilo ai 'e Taniela ko e totongi vahehongofulú ko ha fili 'oku lelei—tatau ai pē kapau ko 'ene foakí ko ha fo'i pa'anga maka pē 'e taha. 'Oku fakamatala 'i 'e he 'ekitivitī 'oku 'oatu hení ha ngaahi founa 'oku faka'aonga 'i ki ai 'a e pa'anga vahehongofulú. 'E lava ke hoko hono lau fakafāmilí 'o e fakamatala ko 'ení ko ha founa lelei ke kamata'aki ha pōtalanua fekau'aki mo e vahehongofulú. Faka-kaukau ke ngāue 'aki ha ní'ihí 'o e ngaahi fakatātā 'i he 'ekitivitī ke teuteu 'i 'aki 'enau fanga ki 'i fo'i hina pe puha vahehongofulú, ke tokoni ke manatu 'i 'e ho'ō fānaú 'a e founa 'oku ngāue 'aki ki ai 'e he Siasí 'a e vahehongofulú.

Ko e ngaahi pulusinga ki mu'a 'o e *Liahoná* 'e lava ke ma'u ia 'i he *liahona.lds.org*.

Na'e 'i he kongā ki lalo 'o e pousitā 'a e fakalea, "Tui Ta'e-veiveiua." Na'á ku fakatokanga 'i 'oku fie ma'u ke totongi 'eku vahehongofulú kapau 'oku ou fakakaukau ke totongi kakato hoku ngaahi mo'ua.

'I he taimi na'á ku a'u atu ai ki 'apí, na'á ku kumi leva ha sila 'o fa' o ki loto 'eku vahehongofulú. 'I he taimi na'á ku fakapipiki ai 'a e silá, na'á ku ongo 'i 'a e lea, "'Oku lelei 'a e me'a kotoa" pea mo ongo 'i ha fiefia na'á ne 'omi ha nonga ki hoku laumālié.

'Oku ou 'ilo 'e 'omi 'e he 'Otuá 'Ene ngaahi tāpuakí ki he'eku mo'uí 'i he taimi te Ne 'afio 'i ai 'oku fe'unga ke fakahoko iá. Ka, ki mu'a aí, 'e kei hou pē 'a e tahí, ka 'oku fe'unga pē 'a e nonga 'oku ou ma'u 'i he talangofua ko iá.

Likato Leiesi Vilalata, 'Ela Salavatoa

'Oku 'Omi 'e he Vahehongofulú 'a e Uluí

Na'e 'ohake 'a e tefito 'o e vahehongofulú 'i homau fāmilí 'i he taimi na'e kau ai 'ema ta'ahiné ki he Siasí. 'I he taimi ko iá, na'e 'ikai ke u kau au pe ko hoku husepānití ki he Siasí. Na'á ne ngāue 'i pē 'e 'ia 'ene pa'angá, ka koe'uhí na'e kei nofo pe mo kimaua, na'a mau fevahevahe'aki leva 'emau pa'anga ne ma'ú. 'Oku 'ikai ke u mafakakau-kaua 'e au pe 'e anga fēfē ha'amaui mo'ui ta'e kau ai e pēseti 'e 10 'o 'ene vahé kuó ne pehē ke totongi ki he vahehongofulú, ka na'e fāifai pē 'o u anga ki he fili 'a 'eku ta'ahiné. Ko e taimi pē na'e ha'u ai mo 'ene vahé

ki 'apí, ko 'eku 'uluaki fehu'í pē, "Kuó ke 'osi to'o ho'o vahehongofulú?"

Na'e fāifai pē peá u fie 'ilo ki he ongoongoleléi, ka na'á ku pehē ke 'oua na'á ku kau ki he Siasí koe'uhí he te u iku totongi vahehongofulu. Na'e fu'u tōtu'a ia ke fai ha totongi vahehongofulu 'e ua mei ha fāmilí pē taha!

Hili ha'aku ma'ulotu 'o laka hake 'i ha ta'u kakato 'e taha, kuo kamata ke u ongo 'i ta'e-fiemālie mo hoha'a. 'I he'eku fakakaukau pea mo lotú, na'á ku fakatokanga 'i na'e fie ma'u ke u totongi vahehongofulu. Na'á ku 'ohovale au he'eku holi ko 'ení, 'i hono fakahoa atu ki he'eku mu'aki ta'elotó.

'I he Sāpate hokó pē, na'á ku kole leva ha la'i pepa foaki vahehongofulu mei he palesiteni fakakoló. Na'á ku ta'e fiemālie 'i he'eku fanongo kapau he 'ikai ke u hoko ko ha mēmipa, he 'ikai ke u lava 'o totongi vahehongofulú. Ka, te u lava pē 'o fai ha foaki. Ko ia, ne u foaki leva e pēseti 'e 10 'o 'eku vahé ki he Siasí 'o e 'Eikí. Na'á ku ongo 'i ha fiemālie, fiefia, pea mo ha nonga 'i he taimi pe ko iá. Na'e 'ikai ke u fa'a tatali ki he 'aho 'o hoku papitaisó kau lava 'o totongi ha vahehongofulu mo'oni.

'Oku ou 'ilo ko e ngaahi tāpuaki fakatu'asino 'oku ma'u 'e homau fāmilí 'oku ma'u ia mei he totongi vahehongofulú. Ka ko e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga tahá ko e ngaahi ongo ta'e-mafakatataua 'oku mau ma'u 'i he taimi 'oku mau talangofua ai ki he'emau Tamai Hēvaní: 'a e nonga 'i he talangofuá, 'a e falala he 'ikai tuku kimautilu he'emau Tamai Hēvaní ke tuēnoá, pea mo e ongo 'o e nongá mo e fiefiá.

'Olokā Nikolaievina Kelipikou, 'Iukuleini

'Oku Tāpuaki 'i 'e he Vahehongofulú 'a e Ngaahi Fāmilí

Na'á ku tupu hake 'i he Siasí ka na'á ku 'auhia atu 'i hoku ta'u hongofulu tupú. Ko e taimi na'á ku foki mai ai ki he Siasí, na'e poupu 'i au 'e hoku husepānití ko Teilí, ka na'e 'ikai fie talanoa ia mo e kau faifekau.

Na'á ku talanoa mo e pīsopé ke ma'u ha'aku lekomeni temipale 'i he hili 'o 'eku foki mai 'o mālohí. Na'á ne 'eke mai pe ko ha taha totongi vahehongofulu kakato au, pea na'á ku fiefia ke talaange, 'io. Na'á ku 'ohovale 'i he 'eke mai 'e he pīsopé, "'Oku 'ilo 'e ho husepānití 'okú ke totongi vahehongofulu?" Na'á ku 'ohovale—ko e hā hano mahu'inga? Na'e kole fakalelei mai 'e he pīsopé ke u toki foki ange 'i ha hili ha'aku fakahā kia Teili na'á ku totongi vahehongofulú.

Na'e fāifai peá u ma'u ha loto lahi 'i ha pongipongi Sāpate 'e taha ke talaange ki hoku husepānití na'á ku totongi

vahehongofulu. Na'e faka'ohavale'i au 'e Teili 'aki ha'ane pehē mai pē, "Oku ou 'ilo." Ko e taha 'eni 'o e ngaahi mana lahi 'o e vahehongofulú.

Taimi nounou pē mei ai, kuo tuku mai 'e Teili kiate au 'a e ngaahi me'a fakapa'anga 'o e fāmilí. Ko e taimi na'á ku talaange ai te u totongi vahehongofulu 'i he'e-mau pa'anga hū maí kotoá, na'á ne tali ia koe'uhí he kuo ne mamata ki he ngaahi tāpuaki 'oku lava ke 'omi 'e he vahehongofulú.

Ko e taimi ní 'oku fonu ma'u pē 'emau 'ū kōpaté, 'oku mau lotu fakafāmilí 'i he 'aho kotoa pē, 'oku mau fakaafe'i 'a e kau faifeaká meimei tu'o taha 'i he māhina, pea 'oku kau hoku husepānití 'i he efafi fakafāmilí 'i 'apí. 'Oku ou tui 'e kau 'a Teili 'i ha 'aho ki he Siasí pea 'e kamata 'ene uluí 'i he'emau fili ke totongi vahehongofulu kakató.

Senití Kuleihemi, Niu 'Ioke, USA

'Oku Fakaava 'e he Vahehongofulú 'a e Ngaahi Matapā 'o e Langí

Na'e mole 'a e ngāue hoku husepānití 'i he ngaahi ta'u si'i kuo hilí. Na'á ma feinga ke totongi homa ngaahi mo'ua mo fakatau ha me'akai 'aki e ki'i vāhenga mālōlō si'isi'i na'á ku ma'ú ka na'á ma lava pē 'o mo'ui.

KO HONO TALI 'O E NGAahi FEHU'Í

'Oku Faka'aonga'i Fēfē 'a e Vahehongofulú?

Ko e tefito'i mo'oni 'o e vahehongofulú—'a hono foaki ta'e-fakakouna'i 'a e vahe hongofulu 'e taha 'o 'etau tupú ki he ngāue 'a e 'Otuá—na'e ako'i ia talu mei he taimi 'o e Fuakava Motu'á (vakai, Sēnesi 14:17–21). Ko e founa 'eni hono fakapa'anga 'e he 'Eikí Hono Siasí. 'Oku ngāue 'aki he 'ahó ni 'a e vahehongofulú ki he (1) langa 'o e ngaahi temipalé, ngaahi falelotú, pea mo ha ngaahi fale kehe 'o e Siasí; (2) 'oatu ha pa'anga ngāue ki he Siasí; (3) fakapa'anga e polokalama ngāue fakafaifeaká ('oku 'ikai ke kau heni 'a e ngaahi fakamole fakafaituitui 'a e faifeaká); (4) teuteu 'o e ngaahi nāunau 'oku ngāue 'aki 'i he ngaahi kalasi he Siasí mo e ngaahi houalotú; pea mo (5) hono fakahoko 'o ha ngaahi ngāue mahu'inga kehe, hangē ko e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí.

Na'e ta'e-fiemālie hoku husepānití 'i he'eku totongi vahehongofulu 'i he taimi 'oku 'ikai meimei malava ai ke totongi homa ngaahi mo'ua, neongo na'e pou pou ki he'eku mo'ui 'aki e Siasí. Neongo ia, na'á ku ongo'i 'oku totonu ke u kei hoko atu 'i he talangofua ki he fekau ko 'eni.

Neongo na'e si'i 'ema ki'i sēnití, ka na'e 'i ai 'ema ki'i ngoue. Ko e taimi na'e hoko mai ai e fa'ahita'u failaú, na'á ma tō kāloti, pateta, piisi, temata, polo kulokula, pea mo ha ngaahi 'akau fakaifo ki he me'akaí, mo ha ngaahi vesitapolo kehe. Na'e ma'ui'ui 'ema ngoué 'i he fa'ahita'u māfaná kotoa, pea na'e lahi e fua ne ma ma'ú. Na'e mei mafesi 'ema fu'u palamú 'i he to'ulu hono fuá. Na'á ku femo'uekina 'i he fa'ahita'u māfaná 'i hono fa'o hina mo tuku'a'isi 'a e fua'i'akaú mo e vesitapoló, ngaahi siamú, ta'o paí, pea tufa e toengá ki homa ngaahi kaungā'apí.

Na'á ku luelue holo 'i he'ema ki'i ngoué 'i ha 'aho 'e taha, peá u manatu'i e tala'ofa 'a e 'Otuá ke fakaava 'a e ngaahi matapā 'o e langí pea "peau lilingi hifo kiate kimoutolu ha tāpuaki, 'e 'ikai ha potu 'e fa'a hao ki ai." (Malakai 3:10).

'I he'eku fakakaukau ki he fonu mahuohua 'o 'eku 'aisí 'i he fua 'o e ngoué, na'á ku 'ilo kuo tāpuekina mo'oni kimaua 'e he Tamai Hēvaní. Na'e 'omi 'e he'ema ki'i ngoué ha me'a fe'unga ke ma mo'ui ai 'i he lolotonga 'o 'ema masivá—'o fe'unga pea toe. 'Oku ou fakafeta'i 'i hono tāpuaki'i kimaua 'e he 'Otuá 'i he'ema talangofua ki He'ene ngaahi fekaú. ■

Sekilini Kēpisoni, 'Ingilani

KO HONO FOKOTU ‘U HA NGAARI TUKUFAKAAHOLO ‘O E TOETU ‘Ú ‘OKU FAKATEFITO ‘IA KALAIŚÍ

*‘Oku tau fakamanatua ‘i he Toetu ‘ú ‘a e
me ‘a ‘ofa ‘a hotau Fakamo ‘uí: ‘a e Fakalelei.*

Fai ‘e Diane L. Mangum

Iha pongipongi Sāpate Toetu ‘u ‘e taha he ngaahi ta ‘u kuo hilí, ne lue mai ‘eku tamasi ‘i ta ‘u fā ko Pení ‘i he lotu holo homau falelotú ‘i he tuku ‘a e Palaimelí, mo tupetupe ‘i fiefia pē ‘a e la ‘i pepa na ‘ā ne valivalí. Na ‘e ui mai ‘i he fiefia mo ‘oni, “Mami, Mami, kuó ke fanongo ‘i he Toetu ‘ú?” Na ‘ā ne fie fakapapau ‘i pe kuó u ‘osi fanongo ‘i he ongoongo fakafiefiá. Na ‘e ongo mo ‘oni ki he lotu ‘o Pení ha fa ‘ahinga me ‘a na ‘e lea ‘aki ‘e he ‘ene faiako pea kamata fiefia ai ke mahino kiate ia ‘a e Toetu ‘ú. Hono ‘ikai lelei ke tau ongo ‘i kotoa ‘a e fiefia tatau ‘i he Toetu ‘u kotoa pē!

Ko e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí, kau ai mo e Toetu ‘ú, ‘oku ‘i he ‘elito mo ‘oni ia ‘o e Toetu ‘ú. ‘E tokoni ha ‘atau fokotu ‘u ha ngaahi tukufakaaolo ‘oku fakava ‘e ‘i he Toetu ‘ú ke tau tokanga taha ai ki he ngaahi me ‘a ‘ofa ko ‘eni ‘a hotau Fakamo ‘uí.

Lotu ‘i he Sāpaté mo e Ngaahi Tukufakaaoló

‘Oku tau lotu fakataha ko e Kāingalotu ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i he Toetu ‘ú ‘o hangē ko ia ‘oku tau fai ‘i he Sāpate kotoa peé, ta ‘e kau ai ha ngaahi kaipola, laka fakatē, pe ngaahi kātoanga. ‘E lava ke palani ‘e hotau kau taki fakauōtí pe fakakoló ha kau malanga mo ha ngaahi fasi ‘oku nofotaha ‘ia Sīsū Kalaisí. Na ‘e pehē ‘e ‘Eletā L. Tomu Peuli ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá fekau ‘aki mo e Sāpate Toutu ‘ú: “Kuo ‘ikai foki ke folofola he ‘Eikí ‘o Ne tala fakapatonu mai ha ngaahi tō ‘onga pē me ‘a fakalotu hangē ko ha ngaahi kai fakaafe pe ngaahi kātoanga ke tau manatu ‘i ai ‘a hotau ngaahi tāpuakí. Ka neongo iá, ‘oku totonu ke hoko atu pē ‘etau tauhi ‘a e ngaahi me ‘a fakafonua pe

tō'onga mo'ui 'oku tau ofi ai ko e fāmili ki hotau ngaahi tofi'a fisifisimu'a kuo tuku fakaholo maí." ("Family Traditions," *Ensign*, Mē 1990, 20).

Ko ha ngaahi tukufakaholo kehekehe 'eni mei ha ngaahi fāmili 'i he'enu fakamanatua 'a e Toetu'ú mo tohoaki'i honau ngaahi 'ofa'angá ke offi.

Ko Hono Fai 'o e Ngaahi Fakamo'oni ki he Toetu'ú 'a Kalaisi

- Na'e kamata'i 'e Sēnisi mo Keeki ha "Pō 'o e Ngaahi Kuí" makehe kuo hoko ko ha tukufakaholo 'o e Toetu'ú. Na'e pehē 'e Sisitā Nilasoni, "Oku ou tui ko e me'a lelei taha ke tau fai 'i he'etau hoko ko e ngaahi kuí ke 'alu ki he 'api 'etau fānaú pea nofo mo hotau ngaahi makapuná 'o 'ai ke nau 'ilo 'oku 'i ai 'etau fakamo'oni ki he Fakamo'uí."
- Ko e taimi na'e kei iiki ai 'ema fānaú, na'e fokotu'u 'e Hekitā mo Seulolini 'Alapā ha taimi 'i he efiāfi kotoa pē 'o e uike ki mu'a he Toetu'ú ke fai ai ha lēsoni nounou 'i he ngaahi me'a na'e hoko he lolotonga 'o e uike faka'osi e mo'ui 'a e Fakamo'uí.
- 'Oku ō ha ngaahi fāmili 'e ni'ihi ki he ngaahi fa'itoka honau ngaahi 'ofa'angá. 'Oku nau talanoa mo 'enu fānaú fekau'aki mo e kau mēmipa 'o e fāmilí kuo hiki atú pea mo fakahaa'i 'enu fakahounga'i e Toetu'ú 'a Sisū Kalaisi.

Kuo meimei hoko 'a e fo'imoá ko ha faka'ilonga fakamāmani lahi 'o e Toetu'ú ke ne fakafofonga'i hono veteki 'e he Fakamo'uí 'a e ngaahi ha'i 'o e maté 'aki 'Ene Toetu'ú. Kuo hoko ai hono fakalanulanu mo fufuu'i 'a e ngaahi fo'imoá ki he kumi fo'imoa 'o e Toetu'ú ko ha tukufakaholo angamaheni he funga 'o e māmaní.

- 'Oku fa'a fetāpaaki 'a e kakaí 'i Lūsia 'i he Toetu'ú 'aki ha'anau pehē, "Kuo toe tu'u 'a Sisū." 'Oku tali mai leva 'a e tahá, "Io, kuo toe tu'u." 'I 'Alapēniá 'oku meimei tatau pē 'a e tukufakaholó; 'oku nau fakapakihi ha ngaahi fo'imoa maka mo pehē, "Kuo toe tu'u 'a Kalaisi."
- 'Oku mata'ikoloa 'aki 'e Keuleni Sipenisā 'a e ngaahi manatu ki he fakamanatua he'ene kui fefine Teni-ma'aké 'a e Toetu'ú pea 'oku kei manako pē ke fakalanu 'a e ngaahi fo'imoá 'aki e kili 'o e onioni lanu vāleti kuo 'osi haká 'o hangē ko ia na'e fai 'e he'ene kui fefiné. 'Oku lau 'e hono fāmilí ko ha taimi lelei ia ke talanoa ai fekau'aki mo e hoko 'a e fo'imoá ko ha fakataipe 'o ha mo'ui fo'ou pea mo e Toetu'ú.

- 'Oku 'i ai ha ngaahi fāmili 'e ni'ihi 'oku nau fiefia mo e fānau ikí 'i he kumi fo'imoa 'o e Toetu'ú 'oku 'i ai ha ki'i pōpoakí. 'Oku mono 'i ha loto'i fo'imoa pelesitiki ha ki'i me'a 'okú ne fakataipe ha fa'ahinga me'a fekau'aki mo e pekia pea mo e Toetu'ú 'a Kalaisi pea mo ha potu folofola ke lau. Pea 'oku nau fakafika leva 'a e ngaahi fo'imoá 'o fakatatau mo e fakahokohoko 'o e talanoa 'o e Toetu'ú. 'I he taimi 'oku fakaava fakahokohoko ai 'e he fānaú 'a e ngaahi fo'imoá, 'oku nau ako ai ki he Fakalelei pea mo e Toetu'ú 'a Kalaisi.

Ko e Fe'inasi'aki e Fasi 'o e Toetu'ú

'E lava ke ma'u 'e he mūsiká ha mālohi faka'ofa'ofa kiate kitautolu 'i he Toetu'ú.

- 'Oku manako 'a Tēvita mo Soisi Pia ke kumi e ngaahi koniseti fekau'aki mo e Toetu'ú ke tokoni ke na manatu 'i 'a e feilaulau 'a e Fakamo'uí.
- 'Oku manako 'a Teivi mo Nenisī Hāmoni ke fanongo ki he fasi 'a Siaoisi Feletiliki Haniteli (George Frideric Handel) ko e *Misaiá*, he 'oku ongo 'i 'e Sisitā Hāmoni "'oku fekau'aki mo'oni ange ia mo e Toetu'ú 'i he Kilisimasí."
- 'Oku 'i ai ha fa'ē 'e taha 'okú ne poupou'i 'ene fānau 'oku nau ako e lēsoni mūsiká ke nau ako ha fo'i hiva Toetu'ú he māhina ko iá.
- 'Oku ha'oha'o takai 'a e fāmili 'o Teili mo Sala 'Oka-lení 'i he pianó ke hiva ha ngaahi himi mo ha ngaahi hiva Palaimeli fekau'aki mo e Toetu'ú.

Ko e Ma'u-me'atokoni Toetu'ú Fakatahá

'Oku hoko e ma'u-me'atokoni fakafāmilí ko ha tukufakaholo mahu'inga ia 'e taha 'o e Toetu'ú he māmaní kotoa.

- 'Oku 'i ai ha fāmili 'e taha 'oku nau kai hemi mo talanoa fekau'aki mo e founa hono fakakakato 'e Kalaisi e Fono 'a Mōsesé. Ko ha fāmili 'e taha 'oku nau kai ika ke fakamanatu 'e me'akai na'e taumafa ai 'a Sisū. 'Oku kai 'e he fāmili 'o 'Ilisa mo Maikolo Peleilá ha me'atokoni 'oku kau ai e sipí, pea 'oku nau talanoa fekau'aki mo e fakataipe 'i he talanoa 'o e Lakaatú.
- 'I he 'osi 'o e ma'u-me'atokoni efiāfi Toetu'ú hoku fāmilí, 'oku mau 'ai ha tā 'o e kau mēmipa kotoa 'o e fāmilí mo e ngaahi kaungāme'a mamae ne mau ma'u-me'atokoni fakatahá. 'Oku 'i ai ha 'amau tohi tā 'o e Toetu'ú ko e ta'u 'aki 'eni 'e 30 tupu 'o e ngaahi manatu fakafiefia 'o e fāmilí.
- 'Oku 'i ai ha ongome'a kuo lalahi 'ena fānaú na'á na fakaafe'i ha na ngaahi kaungāme'a lalahi ki ha

ma'u-me'atokoni makehe. 'Oku nau fevahevahe'aki heni ha ngaahi manatu pea mo fakakaukau ki he 'uhinga 'o e Toetu'ú.

- 'I he ngaahi fonua 'e ni'ihī 'oku kau 'i he 'aho mālolō 'o e Toetu'ú 'a e Falaite mo e Mōnitē. 'Oku fa'a kaime'akai fakataha 'a e kau mēmipa 'o e fāmīlī ia 'i Tahiti ki ha ngaahi motu kehe. 'Oku faka'aonga'i 'e ha Kāingalotu ia 'e ni'ihī 'i 'Amelika Lotoloto honau taimi makehé ke talanoa ai mo honau fāmīlī, ma'u-me'atokoni fakataha, pea nau toki ō ki he tempalé.

Ko e Fevahevahe'aki 'i he Ngaahi Tuku-fakaholo Fakatu'asinó 'i ha 'Aho Kehe

'Oku fa'a fakahoko 'e he ngaahi fāmīlī 'o e Kāingalotú ha ngaahi 'ekitivitī fakatu'asino fekau'aki mo e Toetu'ú 'i ha 'aho kehe mei he Sāpaté.

- 'I Palāsīlá, 'oku tuku ai 'e ha kui fefine Siasi 'i he 'aho Falaite pe Tokonaki ki mu'a he Toetu'ú ha ki'i toenga kāloti e taha pe ua 'i ha feitu'u 'oku lava 'o fai ha sio ki ai pea fufuu'i ha ngaahi fo'imoa 'o e Toetu'ú 'o ofi ki he kālotí.
- 'I he Mōnite hoko 'i he Toetu'ú, 'oku fakahoko ai 'e he fāmīlī 'o Soisi mo Sikoti Henitulikí ha kaitunu 'i tu'a mo fai ha kumi fo'imoa makehe 'o e Toetu'ú.

Fokotu'u Ma'u pē 'a Kalaisi 'i he Toetu'ú

'E lava 'e he ako fekau'aki mo Sisū Kalaisi 'i he efiafi fakafāmīlī 'i 'apí, fakafanongo ki he ngaahi fasi 'o e Toetu'ú, pe ma'u-me'atokoni fakataha makehé ha ivi fakalaumālie 'i ha fa'ahinga tu'unga pē 'o e mo'uí. 'Oku 'ikai fie ma'u e ngaahi fakamanatuá ia ke tokolahi. 'E lava pē ke mahu'inga tataua ha fa'ahinga fakamanatua 'o ha tukufakaholo fakafotuitui 'i ha 'api tokotaha pe 'i ha loto.

Te tau lava mo kitautolu 'o manatu'i mo fakamanatua 'a e tu'unga fiefia 'o e Toetu'ú 'o hangē ko ki'i Peni, na'e lue mai 'i he holo 'o e falelotú ke vahevahe 'a e ongoongo lelei fekau'aki mo e Toetu'ú. ■

'Oku nofo 'a Taieni L. Menikamu 'i Tutā, USA.

'E lava 'e he muimui 'i he fale 'i he "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" 'o fakamālohia mo malu' i hotau ngaahi fāmilí.

KO HONO MAHU'INGA 'O E FĀMILÍ

'Oku tāpalasia 'a e fāmilí 'i he māmani 'o e 'aho ní. Ko e 'uhinga ia 'oku mahu'inga lahi ange ai 'i ha toe taimi ki mu'a ke ma'u 'e he fānaú pea mo e to'u tupú ha fakamo'oni ki hono mahu'inga 'o e fāmilí 'i he palani 'a e Tamai Hēvaní (vakai, *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* [2011], 14). 'I he peesi 52 'o e makasini ko 'ení, 'oku fokotu'u mai ai 'e Ane M. Tipi (Ann M. Dibb), ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisí lahi 'o e Kau Finemuí, ha ngaahi founga ke tokoni ke ma'u ai 'e he to'u tupú ha fakamo'oni ki he fāmilí.

Hangē ko 'ení, 'okú ne tohi 'o pehē, "I ho'omou lau 'a e fanongonongo 'o e [fāmilí], fakatokanga 'i 'a e ngaahi tokātelinē, ngaahi fale'í, ngaahi fakatokangá, mo e ngaahi tāpuaki kuo 'osi talá'ofá pea mo 'enau 'uhinga kiate koé."

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e To'u Tupú

- Lau 'a e "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" pea mo e kongá 'o e fāmilí 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*. Talanoa ki he'ene fekau'aki 'a e ngaahi fakahinohino ko 'ení mo homou fāmilí. Fakakaukau ke fai ho'o fakamo'oni fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e fāmilí.
- Fakakaukau ke fakahoko ha efi'afi fakafāmilí 'i 'api fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e fāmilí (ko ha ma'u'anga tokoni lelei ki ai 'a e "Malí mo e Fāmilí" tefito 'i he tohi nāunau fo'ou 'a e to'u tupú 'i he lds.org/youth/learn).
- 'Alu ki he youth.lds.org. Fili 'a e "Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u tupú" pea fili 'a e "Fāmilí"

ke ma'u 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni 'e tokoni atu ke mahino lelei ange 'a e tokātelinē 'o e fāmilí: ngaahi fakamo'oni folofola, ngaahi vitiō (hangē ko 'ení, vakai, "Tamaí mo e Fohá"), ngaahi polokalama fakalētiō sēnolo Māmongá, ngaahi fehu'i mo e talí, mo ha ngaahi fakamatala, kau ai e ngaahi lea na'e fai 'e he Kau Taki Mā'olungá.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e Fānaú

Ko e sīpinga 'eni 'o ha ngaahi founga te ke lava ai 'o muimui 'i e fakalalakaka ho fāmilí ki he ngaahi taumu'a fakalaumālie

- Kumi ha ki'i fo'i siā, sio'ata. Fokotu'u mo ho'o fānaú ha taumu'a faingofua te ne fakamālohia homou fāmilí, 'o hangē ko hono fakahoko ha efi'afi fakafāmilí 'i 'api 'i he Mōnite kotoa pē pea lau e folofola 'i he 'aho kotoa pē mo e fāmilí. Kole ki ho'omou fānaú ke nau 'ai ha hingoa ki he fo'i siaá 'o hiki ai e taumu'á. Ko e taimi kotoa pē 'oku fakahoko ai 'e homou fāmilí 'a e 'ekitivití, fa'o ha ki'i me'a hangē ko ha fo'i mapu pe fo'i kula ki he lotu siaá. Ko e taimi pē 'e fonu ai 'a e siaá, fakakaukau ke fakafie'fi 'i 'aki hano fai ha ma'u-me'atokoni efi'afi makehe 'a e fāmilí pe ko ha 'ekitivití.
- Kole ki he fānaú takitaha ke nau tā ha fakatāta 'o e kau mēmipa 'o e fāmilí 'oku nau fai ha ngāue faka'aho 'oku mou fie poupou'i, hangē ko e lotu fakafāmilí pe

ako folofolá. Fokotu'u 'a e ngaahi fakatāta 'i ha feitu'u 'e lava 'o sio ki ai e taha kotoa. Kamata 'a e 'ahó 'aki hano 'ai e ngaahi fakatāta ke nau hanga ki 'olunga. Ko e taimi pē 'e fakakakato ai 'e homou fāmilí 'a e 'ekitivití 'oku hā 'i he pēsí, fulihi fakafo'ohifo. 'E fakamanatu 'e he ngaahi fakatāta 'oku mou kei sio ki ai ki homou fāmilí ho'omou ngaahi taumu'á pea mo e me'a te nau lava 'o fai ke fakamālohia ai homou fāmilí. Toe fakahanga hake 'a e ngaahi fakatāta 'i he kamata'anga 'o e 'aho kotoa pē.

Tokoni'i foki mo ho'omou fānaú ke nau 'ilo 'a e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'e homou fāmilí 'i hono fakahoko 'o e ngaahi 'ekitivití ko 'ení. 'Oku hanga 'e hono tokoni'i 'o e fānaú ke nau 'ilo 'a e ngaahi ongo lelei 'oku ma'u mei hono ma'u 'o e Laumālié 'i homou 'apí ke fakatupulaki ai 'enau holi ke muimui 'i he ngaahi sīpinga 'o e anga mā'oni'oni ko ia 'okú ne fakamālohia 'a e ngaahi fāmilí. ■

KO E SIASI HĀ 'ENI?

Na'á ku fie ma'u he ngaahi ta'u si'i kuo hili ke sivi 'eku kaá 'i he ngaahi tu'unga malú pea mo e kohú. Na'á ku a'u atu ki he feitu'u ngaohi-anga me'alelé 'i ha ho'atā 'e taha 'o 'ilo 'oku 'i ai ha kā ia 'e valu pe hiva nai 'i he laine ki he sivi.

Ko ha 'aho faka'ofa'ofa 'eni he fa'ahita'u failaú, pea u fakakaukau leva ke tukuhifo 'a e sio'atā, tāmata'i e mīsiní, pea to'o mai ha tatau 'o e "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmaní," na'á ku tuku pē 'i he'eku kaá fakataha mo ha ngaahi tohi kehe 'a e Siasí. Na'e toki fale'i ki muí ni 'e he'eku palesiteni fakasiteikí 'a e kā-inglotu 'o e siteikí ke nau tukupā ke ako ma'uloto 'a e fanongonongó. Na'e 'omi 'e he taimi 'ata'atā ko 'ení kiate au 'a e faingamālie totonu ke u fai ai iá. Fāifai, pea hoko mai hoku taimi ke sivi ai 'eku kaá.

Na'e faka'ilonga mai 'e he taha 'o e kau tangata na'a nau fai 'e sivi 'e faka'uli he'eku kaá ki he loto

falengāué. Hili ia pea kole mai ke u tatali 'i he loki hoko maí kae 'oua kuo 'osi 'a e sivi. 'Osi atu e taimí mo 'eku fakatokanga'i e ō mai 'a e kakaí mo nau 'alu. Hili ha taimi lōloa, ne u kamata ke fakakaukau 'oku pau pē 'oku 'i ai ha me'a 'oku maumau lahi 'i he'eku kaá.

Fāifai pea hū mai 'a e tama ngāue fakamakēnika fakamisiní ki he loki talitalí 'o ne talamai kuo lava 'eku kaá 'i he sivi. He toki me'a fakafiemālie mo'oni! Na'á ku totongi leva ki he taha tauhi pa'angá pea u hū ki tu'a ki he feitu'u na'á ne tau ai 'eku kaá 'o 'ilo 'oku kei tali mai pē kiate au.

Pehē mai leva ia mo mata fakamā-toato mai, "Fefine, 'e lava ke u ki'i lea nounou atu kiate koe?"

Na'á ku talaange leva, "Io."

"Oku ou fie kole fakamolemole atu 'i he fu'u fuoloa hono sivi ho'o kaá. 'Okú ke 'ilo, ko e taimi na'á ku faka'uli atu ai 'i ho'o kaá ki he loto fale ngāué, na'á ku fakatokanga 'i ha

la'i pepa 'i he nofo'anga 'o e faka'ulí 'oku fakamatala fekau'aki mo e fāmilí. Na'e 'ikai ke u fakafoki atu leva ho'o kaá, ka na'á ku tangutu 'i he loto fale ngāué 'o toutou lau e la'i pepa ko iá."

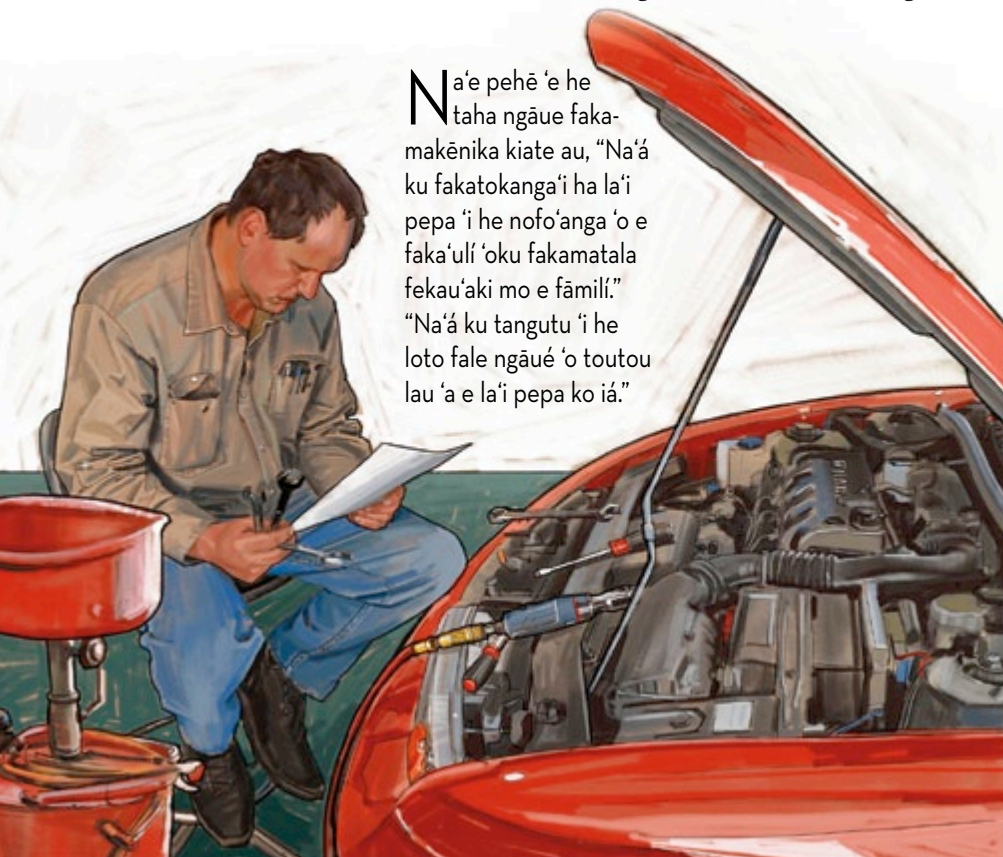
Na'e hoko atu 'o ne pehē, "Ko e Siasi Hā 'Eni? Ko e hā 'a e fakamatala ko 'eni ki he fāmilí? 'E lava ke u ma'u hano tatau? 'Oku pehē na'e hiki ia 'e ha kau 'Aposetolo. Ko ho'o 'uhingá ke talamai 'oku 'i ai ha kau 'Aposetolo he māmaní he 'ahó ni 'o hangē ko e kuonga 'o Sisuú? Fakamolemole, 'oku ou fie 'ilo'i."

Na'á ku ki'i mo'utāfu'ua ka na'á ku fakakaukau fakavavevave. Na'á ku talaange ki ai 'oku 'i ai mo'oni ha kau 'aposetolo mo ha kau palōfita 'i he māmaní, 'o hangē tofu pē ko e kuonga 'o Sīsū Kalaisí. Na'á ku fakamatala ange ki ai fekau'aki mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea mo hono Fakafoki mai 'o e ongoongoleleí. Hili ia pea u foaki kotoa ange ki ai 'a e ngaahi tohi faka-Siasi na'e 'i he'eku kaá. Na'á ne 'omi hono hingoá mo hono fika telefoní koe'uhí ke lava 'a e kau faifekau 'o fetu'utaki ange ki ai. Na'e faka'osi 'ema pō-talanoá 'aki ha'ane fakahaa 'i ha'ane hounga'ia lahi.

'I he'eku mavahe mai he me'alelé, ne u fonu lo'imata'ia. Na'á ku fakamālō 'i he'eku tuku e tatau 'o e "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmaní" 'i he nofo'anga 'o e kaá.

Kuo te'eki pē teitei ngalo 'a e fofonga fakamātoato 'i he fofonga 'o e tangata ko iá. Na'e hoko 'a e me'á ni ko ha lēsoni fakangalongata'a ki he mālohi 'o e fanongonongo 'o e fāmilí, ki hono mo'oni 'o e fakahā 'i onopōnī, pea mo hono mahu'inga 'o e vahevahe faka'aho 'o e ongoongoleleí—pea ko e taimi 'e ni'ihī, 'oku hoko ia 'i ha ngaahi tūkunga—ta'e amanekina. ■
'Eniselá Folenitini, Nu'usila

Na'e pehē 'e he taha ngāue fakamakēnika kiate au, "Na'á ku fakatokanga'i ha la'i pepa 'i he nofo'anga 'o e faka'ulí 'oku fakamatala fekau'aki mo e fāmilí." "Na'á ku tangutu 'i he loto fale ngāué 'o toutou lau 'a e la'i pepa ko iá."

NA'E MU'OMU'A 'EMA VAHEHONGOFULÚ

Na'e ngāue hoku husepānití 'i he fa'ahita'u māfana 'o e 2006 ko ha taha faka'uli loli. Na'e hoko ko hoku tefito'i fatongia hono totongi homa ngaahi mo'uá koe'uhí he na'e mavahe ma'u pē ia mei 'api 'o meimei lava ha uike 'e ua. Na'e tu'unga pehē 'ene ngāué pea fetō'aki ai 'ema pa'anga hū maí mei he māhina ki he māhina, pea na'e ki'i faingata'a leva hono fakapati-seti'i 'ema ngaahi me'a fakapa'angá.

'I he māhina ko ia ko Siulaí na'e toe si'isi'i ange 'ene vahé pea nounou ia mei he me'a na'á ku palani'í. Hili 'eku fakahū 'ene sieké, na'á ku fakafehoanaki leva 'a e lahi 'oku 'i he pangikeé mo e lisi 'o 'ema ngaahi fakamole 'oku fie ma'u ke totongi. Na'á ku pehē leva kapau te u totongi e me'a kotoa, kau

ai mo 'ema vahehongofulú, 'oku fakafuofua te ma nounou 'aki ha \$30. Na'á ma totongi vahehongofulu kakato, he na'á ma ako 'i ha founa faingata'a he ngaahi ta'u si'i ki mu'á 'i ha taimi na'e tōmui ai 'ema totongi vahehongofulú. Na'e 'ikai leva ko ha fili he taimi ko 'ení ia ke ta'etotongi e vahehongofulú.

Na'á ku manatu 'i 'eku fanongo 'i ha ngaahi talanoa 'o ha kakai na'a nau tohi 'enau sieke vahehongofulú pea nau ma'u ha pa'anga 'i ha ngaahi founa faka'ofu. Na'á ku fa'a hiki 'a e ngaahi sieké 'o fakahoko-hoko fakatatau mo e ngaahi me'a na'e fie ma'u ke meili 'i he 'aho ko iá, pea na'e tātā-taha pē ke hoko 'ema sieke vahehongofulú

'o fika 'uluaki ke u tohi. Ka 'i he 'aho ko iá na'á ku pehē ai 'oku fie ma'u ke u fuofua tohi 'ema sieke vahehongofulú, 'i he'eku 'ilo 'e foaki mai 'e he 'Eikí ha founa ke totongi 'aki homa ngaahi mo'uá.

'I he Mōnite hokó ne u ma'u ha tala kuo kaniseli e kalasi he koló na'á ku lesisita ki ai 'eku tamasi'i lahi, pea na'e fakafoki mai 'a e sieke \$20 na'á ku tohi 'i he māhina ki mu'á. Ko e taimi na'á ku fakapalanisi ai 'eku tohi sieké, 'o fika 'i fakafoki 'a e \$20 ko iá, ne u fakatokanga 'i na'e fehālaaki 'eku fiká 'aki ha \$23 'i he uike ki mu'á. 'Ikai ngata ai, na'e 'osi pē mei ai ha 'aho 'e ua kuó ma ma'u ha sieke \$36 mei he 'ōfisi 'o 'ema toketaá ko e hulu he pa'anga ne ma totongi. Ko e taimi ko 'ení, na'e 'ikai ke ma toe nounou 'aki ha \$30, ka kuó ma ma'u ha meimei \$50.

Kuo fakahoko 'e he 'Eikí 'ene tala'ofa 'i he Malakai 3:8-12 kapau te tau totongi 'etau vahehongofulú, te Ne lilingi mai ha ngaahi tāpuaki. 'Oku ou 'ilo 'oku tu'unga 'i he 'ema feinga ke muimui ki he fekau 'a e 'Eikí ke fuofua totongi 'ema vahehongofulú ne tāpuekina ai kimauá. ■

Keuli Talepi Koki, 'Alapama, USA

Na'á ku pehē leva kapau te u totongi kotoa 'ema ngaahi fakamolé, te ma nounou 'aki ha meimei \$30. Ka na'e 'ikai ko ha fili ke tuku hono totongi e vahehongofulú.

NOFO 'I KEIPI TAUNI

Talu mei he'eku ngāue fakafaifekau 'i he Misiona 'Ingilani Lonitoni, mo 'eku fie foki 'o nofo pea mo ngāue ai. Na'á ku fakakaukau 'i he toki 'osi ko 'eni hoku mata'itohi MA, mahalo ko e taimi totonu 'eni ke u hiki ai ki Lonitoni. Ne u kumi 'o ma'u ha ngāue mou ongo 'i lelei fekau'aki mo e hiki ko 'eni.

Ka, 'i ha pō 'e taha, na'á ku lotu ai ke fakapapau 'i 'a e finangalo 'o e 'Eikí pea mo 'ilo pe 'oku totonu ke u hiki ki Lonitoni. Na'e ha'u ma'u pē ki he'eku fakakaukau 'i he lolotonga 'o 'eku feinga ke mohé: "Oku fie ma'u ke ke nofo 'i Keipi Tauni." Na'e toutou ha'u 'a e fakakaukau ni 'o lauhoua. Fāifai peá u pehē 'oku fie ma'u au 'e he 'Otuá 'i Keipi Tauni. Ko ia, neongo na'á ku si'i fie hiki, ka na'á ku fakakaukau ke u nofo. 'I he 'osi pē iá, ne u tō leva 'o mohe.

Na'á ku kamata 'i he 'aho pē hono hokó ke toe fakakaukau 'i 'a e me'a na'e hoko 'i he pō kuo maliu atú pea mo kei fifili pē 'e kei hoko ai pē 'eku 'alu ki Lonitoni. Ka 'i he pō hokó, ne toe kamata ke hoko 'a e me'a ne hoko 'i he pō ki mu'á. Na'e toutou ha'u pē 'a e fakakaukau, "Oku fie ma'u ke ke nofo 'i Keipi Tauní." 'I he'eku fakalaululoto ki he ngaahi fakakaukau ko 'eni, na'á ku fakapapau 'i leva 'oku fie ma'u mo'oni 'e he 'Eikí ke u nofo pē 'i Keipi Tauni, pea na'á ku loto ke u fai e me'a 'oku finangalo e 'Eikí ke u faí.

'I he uike hono hokó, ne telefoni mai 'eku palesitenei fakasiteikí 'o kole mai ke ma talanoa. Na'á ku 'ilo he taimi pē ko iá 'oku 'i ai ha fatongia 'oku finangalo e 'Eikí ke u fai. Na'e fakamo'oni 'i 'e he Laumālié ko e 'uhinga 'oku fie ma'u ai ke u nofo 'i Keipi Tauní he na'e 'i ai ha ngāue 'a e Eikí ke u fakahoko.

Na'á ku tali 'a e ui ke hoko ko e palesitenei 'o e Kau Finemuí 'i he siteikí,

pea 'i he lolotonga 'o 'eku ngāue ai 'i he ngaahi ta'u si'i hono hokó, na'á ku lava ai 'o hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí. Ko hono olá, na'e tāpuekina 'eku mo'uí mo e si'i mo'uí 'a e kakai na'á ku tokoni ki aí. Na'á ku tupulaki 'i he tu'unga fakatakimu'á, pea na'e ako 'i au 'e he 'Eikí ha ngaahi me'a lahi 'o fou 'i he'eku tokoni ki he kakai kehé.

Talu mei ai mo 'eku fakatupulaki ha falala lahi ange ki he 'Eikí. 'Oku

ou fakafeta'i lahi 'i he ngaahi ue'i vanavanaiki 'a e Laumālié 'a ia na'á ne tataki au 'ou 'ilo pea mo fakahoko Hono finangaló. 'I he fakasi'isi'i ange 'o 'eku veiveiuá ka u loto fiemālie ke muimui 'i he tataki fakalaumālie na'á ku ma'ú, kuo taki ai au ke u a'usia ha fiefia pea mo ha nonga lahi ange, 'i he'eku 'ilo 'i 'oku hōifua 'eku Tamai Hēvaní 'i he'eku mo'uí. ■

Niki Pekoini Sāmīta, 'lutā, USA

‘I ha pō 'e taha,
na'á ku lotu
ai ke fakapapa-
u 'i 'a e finangalo
'o e 'Eikí pea
mo 'ilo pe 'oku
totonu ke u hiki
ki Lonitoni.

KO E HĀ 'OKU OU KEI TOTONGI VAHEHONGOFULU AÍ?

Na'e tukuange hoku husepānití mei he'ene ngāué 'i he ngaahi ta'u si'i kuo hilí. 'I he faka'ofa'ia hono kau pulé 'i he me'a na'a nau faí, ne nau 'oange ai ha ngāue kehe, ka 'e fie ma'u ai ha hiki ia 'oku faingata'a. Neongo ia, na'á ma sio loto atu ki ha ngaahi tāpuaki lahi, kau ai e kei hoko-hoko atu e ngāué.

Ka, 'i he hili 'o 'ema hikí, ne ma toki 'ilo kuo 'ikai ke kei 'i ai 'a e ngāué ia. Hala ke 'i ai ha taha ia 'e 'i ai ha'ane fakamatala lelei. Ko e me'a pē na'á ma 'iló, kuó ma 'i ha feitu'u fo'ou, hala ha ngāue, pea mei 'osi kotoa 'ema sēnití koe'uhí he na'á ma totongi homa ngaahi mo'uá ki mu'a pea ma toki hikí pea ko e faka'osi-osi 'o 'ema ki'i toenga pa'angá 'i he fetukutukú.

Na'e feinga tūkingata hoku husepānití ke ma'u ha ngāue taimi kakato. Kae 'i he taimi ko iá, na'á ne fakahoko ha fanga ki'i ngāue iiki, pea u ngāue fakamea'a leva au, 'o ma'u ai ha me'a fe'unga ke tauhi 'aki kimaua hili hono totongi 'ema vahehongofulú ki he 'Eikí. Na'á ma fakapotopoto 'i he me'a kotoa pē, ka na'e 'ikai faingofua e totongi 'o e ngaahi fakamole ki he akó, fakatau 'o e me'akaí mo e valá, mo e kumi 'a e pa'anga na'e fie ma'u 'e hoku husepānití ke 'alu 'o kumi ngāué.

Na'e lahi 'ema tangí, ka na'e 'ikai ke ma teitei fo'i 'i he falala 'e tāpuaki'i kimaua 'e he 'Eikí. Pea na'á ma fakamālō'ia e ngaahi tāpuaki ne ma 'osi ma'ú: ko ha fānau fefine na'e mo'ui lelei mo faivelenga, ha mali uouangataha, pea mo e kāinga mo e kāingalotu fie tokoni 'o e uótí.

Na'e fehu'i mai 'e homa ngaahi kaungāme'a ta'e-Siasi kiate kimaua, "Kapau 'okú mo fusimo'omo pehē, ko e hā 'okú mo kei totongi vahehongofulu aí?" Na'e tatau ma'u pē 'a e talí:

Hili 'ema hikí, ne ma toki 'ilo kuo 'ikai kei 'i ai 'a e ngāue ia ki hoku husepānití. Kuó ma 'i ha feitu'u fo'ou, hala ha ngāue, pea mei 'osi kotoa 'ema sēnití.

koe'uhí he na'e fekau'i ia 'e he 'Eikí, pea 'oku 'ikai ke ma fie kaiha'a mei he 'Otuá (vakai, Malakai 3:8–9).

Na'á ma 'ilo ma'u pē kapau ne ma talangofua, 'e tāpuekina kimaua 'e he 'Eikí—mahalo he 'ikai 'i he founa ne ma 'amanaki ki aí ka, ko hono mo'oní 'i he founa te Ne pehē 'e lelei taha ki homa fāmílí. Na'e 'ikai ke ma teitei ngāue'aki 'ema faingata'a'ia fakapa'angá ke hoko ko ha 'uhinga ia ke tuku ai 'ema tauhi ki he 'Eikí; ko hono mo'oní, na'e toe tupulaki ange 'ema holi ke tauhi kiate Iá.

Kuo 'i ai he 'ahó ni ha ngāue 'a hoku husepānití 'a ia 'oku tokoni ke totongi homa ngaahi mo'ua ne fai 'i he lolotonga 'o 'ene ta'e ngāué. 'E ki'i fuoloa pea ma toki fiamālie fakapa'anga, ka 'okú ma 'ilo kapau te ma "omi . . . 'a e ngaahi vahe hongofulu 'o e me'a ki he tuku'anga koloa," 'e fakaava 'e he 'Otuá 'a e ngaahi matapā 'o e langí "pea lilingi hifo kiate [kitautolu] ha tāpuaki, 'e 'ikai ha potu 'e fa'a hao ia ki ai" (Malakai 3:10). ■

Lesieli Petilasa ti Polosio, 'Āsenitina

KO E Taimi Totonu KE MALI AÍ

Fai 'e Alissa Strong

Makasini 'a e Siasí

Ko e taimi na'e kei 'i he ako mā'olungá ai 'a Ané, na'e nofo-amanaki ki he 'aho 'e hū ai ki ha 'univēsítí. Na'e lahi ha ngaahi lēsoni te ne lava 'o ako pea lahi mo e ngaahi taumu'a te ne lava 'o filí! 'Okú ne pehē, "Na'e lahi fau 'a e ngaahi me'a na'á ku manako aí pea lahi mo e ngaahi me'a te u lava 'o faí."

Neongo na'e nofo 'a Ane 'i ha ki'i kolo si'isi 'i Noaue, ka na'e ako 'i ha ako mā'olunga lelei 'aupito. Na'e pou pou 'i 'e hono 'apiakó 'a e fānau akó ke nau ngāue mālohi ke ma'u ha maaka lelei pea mo hū ki ha 'univēsiti. Na'e tokolahi ha fānau ako 'i he 'apiako 'a Ané na'a nau kamata 'i he 'univēsiti hili pē 'enau 'osi mei he ako mā'olungá. Na'e palani kei si'i hake pē 'a Ane ke ne fai e me'a tatau. Ka, ko e hū ki he akó, ko e taha pē ia 'o e ngaahi taumu'a na'e fokotu'u 'e Ane ma'aná.

'Oku pehē 'e Ane, "Na'e ako 'i lelei au 'i he Kau Finemuí pea mo e Fakalalaka Fakatāutahá. Na'e hoko ma'u pē ko 'eku taumu'a 'a e mali 'i he tempalé."

Ko e Fe'ia 'a e "Taimi Totonú"?

'I ha efiafi 'e taha 'i he 'inisititiuti honau feitu'ú, ne fetaulaki ai 'a Ane mo ha taha toki 'osi ngāue fakafifekau ko Penisimani. 'Oku pehē 'e Ane, "Ko e fuofua taimi na'á ku

fakatokanga 'i aí, na'á ne tongia hoku lotó 'i ha ngahi me'a lahi. Na'e mātu-aki faingofua mo faka'ofa'ofa ke talanoa mo ia. Na'á ma talanoa lelei 'aupito ki he ongoongolelé."

Na'e kole ange ai 'e Penisimani ke na teiti, pea na'e lelei e me'a kotoa. 'I he ngaahi māhina hokó, ne lahi ange e teiti 'a Penisimani mo Ané. Na'á na soka mo volipolo, fononga lalo, pea mo sio faiva. Na'e fāifai pē peá na maheni lelei ange, pea iku 'ena maheni 'o na fe'ofa'aki.

Na'e hiki 'ena fakakaukau mo 'ena ngaahi palaní ki he malí 'i he hoko atu 'o 'ena feohi fakakaume'á. Na'e fiefia 'a Ane mo Penisimani 'i he 'ena ma'u 'a e taha na'á na fie ma'u ke nofo mo ia ki 'itānití. Neongo ia, na'e vave ange e fakamātoato 'a e feohi ko 'eni 'i he tu'unga na'á na fakatou 'amanaki ki aí. Ko e hā 'e hoko ki he ngaahi palani kotoa na'á na fokotu'u 'i he 'ena kei si'i? Te na kei lava pē nai 'o feinga fakaako? 'E hoko nai e fili ke mali ke toloi ai 'a 'ena ngaahi taumu'a kehé?

Na'e fakakaukau ha ni'ihoni hona ngaahi kaungāme'á mo hona fāmilí ko e me'a 'eni 'e hokó.

'Oku pehē 'e Ane, "Na'e mātu'aki hoha'a ha kakai tokolahi na'a mau

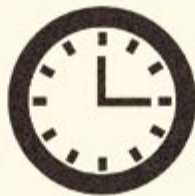
Na'e 'ilo 'e Ane mo Penisimani na'e mahu'inga 'a e akó, pea na'á na fakatou fie ako 'i ha 'univēsiti. 'E hū-tonu fēfē 'ena teu malí ki he 'ena palaní?

feohi—'i 'api, 'i he akó, pea 'i he ngāué—na'a uesia 'e he feohi ko 'eni 'eku akó. Na'a nau fehu 'i pe na'á ku 'ilo 'e tolonga 'a e feohi ko 'eni.

Na'á ne pehē, "Na'e fakakaukau hoku ngaahi kaungāme'a 'i hoku to'ú 'e ta'ofi 'e he malí au mei he hū ki he 'univēsiti. Na'e hangē kiate kinautolu ia te u maumau 'i hoku ngaahi talēnití mo hoku ngaahi faingamālié."

Na'e ongo 'i pehē mo ha ni'ihoni ngaahi kaungāme'a 'o Penisimani. 'Okú ne pehē, "Na'e loto 'a e kakaí ke u tui na'á ma fu'u kei iiki, pea 'oku totonu ke 'uluaki faka'osi e ako hoku uaifi ki he kaha'ú, he kapau te ma mali, 'e 'i ai 'ema fānau, pea 'okú ma fu'u kei iiki ki ai."

Neongo na'e tui 'a Ane mo Penisimani ki he ngaahi fakamamafa 'o e ongoongolelé ki he fāmilí mo e malí, na'e 'ikai tui tatau 'a e ni'ihoni na'e 'ikai ke nau tui fakalotu tataú ki he me'a mahu'inga ko 'eni—tautautefito ki he kakai lalahi kei talavou. 'Oku fakamatala 'a Ane 'o pehē, "Oku lahi ange tokanga 'a e kakai 'i hoku koló ki he akó mo e ngāué. Ko e me'a 'eni ia 'oku lelei, ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'unga 'atā fe'unga ia ai ki he fāmilí—pe tui fakalotú."

**Ko Penisimani
mo Ane pea mo
'ena kī'i ta'a-
hine ko 'Olí.**

'Oku pehē 'e Penisimani, "Na'á ku fakakaukau ma'u pē ko e me'a totonu ke faí ko 'eku foki mei he'eku ngāue fakafafekaú, kumi ha taha 'oku ou sai'ia ai, 'ofa ai, pea ka hili ha'ama fili ke mali mo ma'u ha fakamo'oni mei he Laumālie Mā'oni'oní, mali leva. Na'e ngali faingofua 'aupito kiate au, kae fakafokifā pē kuo faka'au 'o fakatupu puputu'u mo faingata'a 'a e me'a kotoa pē."

Ko e Hā ha Folofola 'a e 'Eikí?

Na'e fakatou hoha'a 'a Penisimani pea mo Ane 'i he fale'i mo e ngaahi fakakaukau ne fai ange 'e hona ngaahi kaungāme'á. Na'á na fekuki 'i ha ta'u kakato 'e taha mo e fakakaukau 'i 'o e taimi totonu ke na mali aí. Na'á na 'ilo ko e fakahinohino mahu-'inga tahá 'e iku ha'u ia mei he 'Eikí, pea na'á na fakamoleki ai ha taimi lahi ke fakatotolo 'i he folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita ke ma'u e ngaahi malanga fekau'aki mo e fāmilí, malí, pea mo e akó.

'Oku pehē 'e Ane, "Ko e ngaahi ma'u'anga tokoni ko 'ení kotoa 'oku nau fakamatala ki hono mahu'nga 'o e malí moe akó." Ka 'i he hoko atu 'o 'ene fekumi ki ha fakahinohinó, ne toki ma'u e mahinó 'i ha pōtalanoa mo ha taki 'i he 'inisititiutí. "Na'á ne talamai, 'Ko e taimi te ke ma'u ai 'a e tokotaha totonú mo e feitu'u totonú ('a e tempalé), ko e taimi totonú ia!" 'Oku manatu 'i 'e Ane. "Na'e fakafie-mālie 'i mo'oni 'e he me'á ni hoku 'atamaí. Na'á ku ma'u ha ngaahi ue'i lahi mei he Laumālie 'o fakapapau 'i

mai ko e hala 'eni 'oku totonu ke u filí. Na'á ku 'ilo te u mali mo Penisimani pea ko e me'a totonu ia ke u fai 'i he taimi ko 'ení."

Na'e 'ilo 'e Ane 'e kei lava pē 'o feinga ke ako, koe'uhí he ko e me'a foki ia na'e toe poupu'u 'i 'e he kau palōfita 'a e 'Eikí. Ka 'i he taimi ní, na'á ne 'ilo ko e me'a mu'omu'a taha ki aí ko e mali.

Na'e ongo'i loto mamahi 'a Ane he na'á ne 'ilo 'e tokosi'i pē kakai te nau lau 'ene mali 'i he ta'u ko 'ení ko ha me'a fakafiefia. Ka na'á ne fili ke tokanga pē ke feinga ke 'ilo 'i e ue'i 'a e Laumālie pea mo e finangalo 'o e 'Eikí kae 'ikai ko e ngaahi fakakaukau 'a hono to'ú. 'Okú ne pehē, "Ko e me'a 'eni na'e fie ma'u ke u tu'u mālohi mo fai pau ai ki he fili na'á ku faí."

Na'e te'eki ke teitei a'usia 'e Penisimani ia ha tu'unga ke liliu ai ke ne 'ilo ai ko e malí ko e fili totonu ia ke ne fai he taimi ko iá Ka, 'okú ne pehē, "Na'á ku fakatokanga 'i kuo pau ke u foki ki he kamata'angá. Ko e hā na'á ku 'i heni ai? Ko e hā 'a e taumu'a 'o 'eku 'i māmani?"

Na'e tafoki 'a Penisimani ki he Tamai Hēvaní 'i he lotu, 'i he'ene fekumi 'i he folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita mo e kau 'aposeitoló. Na'á ne toe ma'u foki mo ha tāpuaki mei he lakanga fakataula'eikí. 'Okú ne pehē, "Na'e a'u 'o mahino kiate au, na'e fekau 'i mai au ki māmani ke u foki hake ki he 'Otuá mo hoku fāmilí. Na'e 'ikai ha ngāue pe ha toe tufakanga 'e ma'ong'onga ange te ne lakasi ia. 'Oku 'i he 'Ko e Fāmilí:

Ko ha Fanongonongo ki Māmani' ia. Kapau te u li'aki 'eni 'i he 'ilopau kae fai ha me'a kehe, te u talangata'a ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

"Na'e 'osi fakahā mai kiate au ko e me'a na'e ako 'i kiate au 'i he'eku mo'uí kotoá na'e mo'oni pea 'oku mu'omu'a ia 'i he fakakaukau 'a ha toe taha, na'á ku ongo 'i leva kuo fakamaama au. Na'á ku pehē leva ke u muimui 'i he me'a na'e ako 'i au ki aí."

Na'e mali 'a Ane mo Penisimani 'i he 'aho 16 'o Siulai 2009, 'i he Temipale Sitōkalahoma Suetení. 'Oku pehē 'e Ane, "Ko e taimi na'e a'u ai ki homa 'aho sila 'i he tempalé, na'á ku ongo 'i ha nonga. Na'e mātu'aki faingofua kotoa. Faka'ofa'ofa. 'Ikai ha toe ngaahi teuteu fakamāmani. Na'á ku ongo 'i mātu'aki fiefia ke fakataha mo 'eku ongomātu'á mo hoku ngaahi tokouá mo e tuonga'ané 'i he tempalé—pea mo Penisimani. Ko ha taimi na'e fonu 'i he 'ofa mo'oni."

Ko e Ngaahi Tāpuaki Na'e Muiaki Mai

Neongo na'e faingata'a 'a e ngaahi māhina pea toki hoko 'ena malí, ka 'oku fakahounga 'i 'e Ane 'a e ngaahi faingata'a na'á ne fouá. 'Okú ne pehē, "Na'á ne teke au ke fai ha'aku fili. Na'e tokoni 'i mo fakamālohia au 'e he 'Otuá 'i he folofolá, lotú, pea mo e ngaahi tāpuaki 'i he lakanga fakataula'eikí. Ko ha tokolahí 'o e kakai ne nau mu'aki ta'elotó kuo nau omi 'o fakamo'oni 'i ko e me'a na'á ku filí 'oku lelei mo totonu. 'Oku nau fakatokanga 'i kuó u ma'u mo'oni e fiefia.

KO HONO IKUNA'I 'O E NGAHI PALOPELEMA KI HE NOFOMALÍ

'I ha lea 'i ha fakataha'anga lotu ki he kakai lalahi kei talavou, na'e fakamatala'i ai 'a 'Eletā 'Eli C. Tingi, ko ha mēmipa mālolō 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulū, ha ngaahi palopelema 'e ono 'e ala ma'u 'e he kakai lalahi kei talavou fekau'aki mo e malí:

"1. Mahalo 'oku ngali si'i ha fakalotolahi 'oku fai ki he kau 'osi ngāue fakafaifekau ke nau mali. Kapau ko ho'o mahinó ia, 'oku hala. 'Oku totonu ke fakalotolahi'i 'a e kau faifekau kotoa pē kuo 'osi mei he ngāue fakafaifekau ke fai mālohi ai pē 'i he Siasí, hoko atu e akó, ma'u ha pōtō'i ngāue ke ngāue pea hoko atu ai ki hano filí ha hoa ta'engata.

"2. 'Oku ongo'i 'e he kau talavou 'e ni'ihí 'e 'ikai te nau lava 'o feau e fie ma'u 'a e fānau fefine 'e ni'ihí. . . . 'Oku solova 'e he talanoa femahino'akí 'a e veiveiua ko iá.

"3. 'Oku hanga 'e ha tō 'a e fakamamafá 'i he akó pe ngāue 'o fakasi'ia e mahu'inga 'o e malí. 'Oku malava ke ō fakataha pē 'a e malí, akó mo e ngāue. Ko e ngāue 'ikai ha fāmili 'i he taimi ne totonu ke fai ai iá, ko ha me'a fakamamahi ia.

"4. 'Oua te ke mo'ui pē ke ma'u ho'o fiefiá pe siokita. 'Oku mahulu ange mo'uí ia kae 'ikai ko ha me'a fakafiefia pē. 'Oua 'e mo'unofoa he tñaki e koloá. Tali e fatongía.

"5. 'E hanga 'e he ma'uhala ha taha fekau'aki mo e malí . . . 'o ta'ofi ai ia mei ha'ane malí. 'E pehē 'e ha ni'ihí, 'Ko e hā kau ka mali ai kapau 'oku lahi e vete malí?' 'Oku 'ikai 'uhinga e lahi 'o e vete malí ia ke pehē he 'ikai lava ai ke te fiefia pe a'usia ha nofo mali fiefia. 'Oua na'a hoko e tō'onga 'a e ni'ihí kehé ko ha me'a ia e fai mei ai ho'o filí. Fakapapau'i he 'ikai iku maumau ho'o nofo malí.

"6. 'Oku fakatoloi 'e ha ni'ihí e malí ko ha 'uhinga fakapa'anga. 'Oku 'ikai fakapotopoto 'a hono toloi 'o e malí kae 'oua kuo ma'u ha pa'anga fe'unga ke langa ha 'api lelei. 'Oku mole e ngaahi me'a lahi 'o e mo'uí—'a e fefa'uhi, liliu mo e ako fakatahá ki he mo'uí—he taimi 'oku hoko ai iá."

Mei he "Pōpaaki 'e Tolu ki he Kakai Lalahi Kei Talavou," *Liahona*, Epeleli 2007, 30.

Kuó nau fakamālō mai 'i he'eku falala kiate au pea mo e 'Eikí."

'I he hili 'o 'ena malí, ne hiki leva 'a Ane mo Penisimani ki ha kolo fo'ou 'o fakatou kamata ai 'e na ako he 'uni-vēsiti. Na'e 'ikai fuoloa kuó na talitali lelei 'ena ki'i ta'ahine ko 'Oli , pea ki'i ta'ofi fakataimi ai e ako 'a Ané. 'E hoko atu e ako 'a Ané 'o fakataimi pē 'i he 'Initaneti, ke lava ai 'o fakatou ako mo nofo 'i 'api 'o tokanga 'i 'e na ki'i ta'ahiné. Neongo 'okú ne 'ilo'i ko e fokotu'utu'u ko 'eni 'e hoko ko ha ngāue faingata'a, ka 'e kei lava pē 'a Ane 'o ma'u 'a e ako 'okú ne faka'amuá.

'Okú ne pehē, "Mahalo na'e fakakaukau ha kakai 'e ni'ihí na'e pau ke u feilaulau'i ha ngaahi me'a lahi kau mali mo kamata ha fāmili, pea na'e mei hā ngali pehē. Ka ko hono mo'oní, kuó u ma'u 'a e me'a kotoa. 'Oku ou 'ilo ko e taimi 'oku ou fakamu'omu'a ai 'a e 'Eikí, 'e foaki mai 'a e me'a kotoa pē kiate au. 'Oku ou fu'u fiefia mo fakamālō'ia e ma'u hoku mata'itohí. Ka koe mahu'inga tahá, 'oku ou fakamālō'ia 'a 'ema ma'u 'a e faingamālie ke hoko ko ha fāmili ta'engata!"

'Oku tui ki ai mo Penisimani. 'Okú ne pehē, "Kuo tatakí 'e he 'Otuá 'eku mo'uí 'i ha fa'ahinga founa na'e ako'i ai au ke u fakamu'omu'a ia. Kiate au, na'e 'ikai ko ha fili ia 'i he fāmili pe akó; ko e fakamu'omu'a 'o e fāmili pea mo e akó 'i he taimi tatau pē. 'Oku tatau pē mo e ngaahi fili kehé. 'Oku 'ikai ko e 'Otuá pe ko e hala'atā. Ko e fakamu'omu'a 'a e 'Otuá, pea toki muimui mai e me'a kehe kotoa pē." ■

'E founga fēfē ha'aku fakahoko ha pōtalanoa fekau'aki mo e ongoongolelei kapau ko e me'a pē 'a e tokotaha kehē ia 'oku fai ko e feinga ke **tipeití?** 'Oku 'ikai fie fanongo 'a e kakai peheé ki he fakamo'oni.

E lava 'o tokoni 'a e fakakaukau lelei mo e faka'uhinga me'a ke mahino ai kiate kitautolu 'a e mo'oni, pea 'oku lava foki ke fai ha ngaahi fakafepaki 'i he faka'uhinga lelei 'o taukave'i 'a e Siasí mo hono ngaahi akonakí. Ka ko e taimi pē 'oku mahu'inga-ia ange ai ha taha ia ke ikuna'i ha fakakikihi lea kae 'ikai ko e mahino 'o e tui 'a ha tahá, 'e hoko ma'u pē ai 'a e fakakikihi. Tu'u ma'u 'i ho'o fakamo'oni'i 'a e me'a 'okú ke tui mo 'ilo 'oku mo'oni.

Kapau 'oku ta'e 'unua e fakakikihi e taha 'okú ke talanoa mo iá, 'ai ke 'ilo 'e he taha ko iá 'okú ke faka'apa'apa'i e me'a 'oku tui ki ai ka kuo pau ke mo felotoi 'oku 'ikai te mo tui tatau. 'Oku 'ikai kaveinga 'aki e fepōtalanoa'aki 'o e tui fakalotú ke "mālohi." Pea kapau te ke a'u 'o faka-kikihi pe 'ita, he 'ikai ke ke hoko koe ai ko ha sīpinga 'o e me'a 'oku tau tui ki ai, pe 'e 'iate koe 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Na'e ako'i 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e taimi 'oku tau talanoa ai ki he kakai fekau'aki mo e Siasí, "I he'etau hoko ko e kau ākongā mo'oni, kuo pau ke tau 'uluaki tokanga ki he lelei 'a e ni'ihē kehē, kae 'ikai ko hono fakamo'oni'i 'etau totonú. 'Oku hoko 'etau fakamo'oni ongo'i lotó ko e tali mālohi taha ia te tau lava 'o fai ki he kakai 'oku nau tukuaki'i kitautolú. Pea ko e ngaahi fakamo'oni peheé 'oku toki lava pē ke fai 'i he 'ofa mo e angamalū."¹

Pea ko 'eku lea mo 'eku malangá, na'e 'ikai 'i he ngaahi lea fakaooloo 'o e poto 'o e tangata, kae 'i he fakamo'oni 'o e Laumālie mo e mālohi." (1 Kolinitō 2:4).

Neongo he 'ikai ke ne liliu ha fakakaukau 'a ha taha, ka 'oku totonu ke ke fai ho'o fakamo'oni pea 'ai ke 'ilo 'e he kakai 'a e me'a 'okú ke tui ki ai. Pea ko e taimi te ke vahevahe ai 'a e ongoongolelei, 'e ala mahu'inga tatau pē 'a e founga ho'o leá mo e me'a 'okú ke lea'aki. Lea fakalelei pē 'i he 'ofa. Muimui 'i he Laumālie pea 'e ue'i koe ke ke 'ilo 'a e me'a ke ke lea'aki (mo e me'a ke 'oua te ke lea'aki) pea mo e founga ke ke tali 'aki. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Robert D. Hales, "Lototo'a Faka-Kalaisi: Ko e Fie ma'u Kae Hoko ko e Akongá," *Liahona*, Nōvema 2008, 72–75.

Ko e hā hono mahu'inga 'o e kalasí mo e kau palesitenisí fakakōlomú ki he to'u tupú?

“**O**ku fakatou'aonga 'a e kau palesitenisí fakakalasi 'o e Kau Finemuí mo e kau palesitenisí fakakōlomú 'o e Lakanga Taula'eiki Faka'Éloné kiate kinautolu 'oku nau ma'u 'a e fatongiá pea kiate kinautolu 'oku nau ngāue ki aí.

'Oku ma'u 'e he kau mēmipa 'o e kau palesitenisí 'a e totonu ki he ngaahi fakahinohino fakalaumālie fekau'aki mo e kalasí pe kōlomú, 'a ia te ne lava 'o tokoni'i kinautolu ke nau 'ilo e founga ke hūfia ai pea mo fakafeohi ki he kau mēmipa 'o 'enau kalasí pe kōlomú, tautautefito kiate kinautolu 'oku kei fo'ou pe māmālohí. 'Oku tokoni 'a e kau 'i he kau palesitenisí ki he to'u tupú ke nau ako 'a e ngaahi poto fakatakimu'á 'o hangē ko hono vahe 'o e ngāué, ngāue tokoní, fetu'utakí, pea mo kau 'i he ngaahi fakataha alēleá. 'Oku tokoni 'a e ako ko ia ke fokotu'utu'u mo tataki e ngaahi fakatahá mo e 'ekitiviti ki he kau taki 'o e to'u tupú ke nau teuteu ai ki ha ngāue fakafafekau pe ngaahi fatongia kehe 'i he kaha'ú 'i he 'enau ako ki hono mahu'inga 'o e fakahoko honau fatongiá pea mo e founga hono fá'u 'o ha palani mo fakahokó.

'Oku ma'u foki 'e he kau mēmipa 'o e kalasí pe kōlomú ha ngaahi tāpuaki 'e ni'ihí 'o fou 'i he kau taki ko 'ení. 'Oku nau ma'u ha taha 'i honau to'ú ke talanoa mo ia pea mo ne lava ke tokoni'i mo pou pou 'i kinautolu 'i hono mo'ui'aki 'a e ongoongoleléi mo fakahoko ha ngaahi me'a lahi, 'o tautautefito 'i he 'enau fakakakato 'a e Fakalalaka Fakatāutahá pe Fatongia

ki he 'Otuá. Koe'uhí 'oku kau 'a e kau palesiteni 'o e ngaahi kalasí pe kōlomú 'i he kōmiti to'u tupu 'a e pīsope, 'oku nau lava 'o fakahoko ki he pīsope 'a e ngaahi palopalema, ngaahi me'a 'oku nau tokanga ki ai, pe ngaahi ngāue lelei 'i he 'enau ngaahi kalasí mo e ngaahi kōlomú.

'Oku hoko hono ui ko ia ki he kau palesitenisí fakakalasi pe kōlomú ko ha fatongia ma'ongo'onga 'okú ne tokoni'i ai 'a e to'u tupú ke nau ma'u ha lotolahi, ako ke hoko ko ha taki mo ha fa'ifa'itaki'anga, pea mo fakatupulaki ha 'ofa mo ha uouangataha 'i he kalasí pe kōlomú. ■

'Oku pehē 'e he Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú ke faka'ehi'ehi mei he founga ngaohi 'ulu 'oku fu'u tōtu'á.

Ko e hā 'a e fa'ahinga ākenga 'ulu 'oku lau 'oku fu'u tō-tu'a?

Ko e tu'unga tōtu'á 'e kehe pē mei he anga fakafonua ki he anga fakafonua pea mei he taimi ki he taimi, ko ia 'e mātu'aki faingata'a ai ke

fakamahino 'a e fa'ahinga ākenga 'ai-ulu 'oku fu'u tōtu'á ki he taha kotoa. Pea 'e anga fēfē leva ha 'o 'ilo pe 'oku "fu'u tōtu'a" ha fa'ahinga ākenga 'ai-ulu? Fehu'i pē kiate koe, "Ko e hā 'oku ou fai ai 'enī?" Kapau kuó ke feinga lahi ke lanu kehe ho 'ulú, lōloa makehe, pea fakaākenga 'o fakataumu'a taha pē ke "fie hā" pe ke ma'u e tokangá, pea ta 'oku mahalo kuó ke a'u ki he tu'unga "tōtu'a" na'e fakamatala'i 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*.¹

'Oku kole atu 'apē 'a e kau taki 'o e Siasí ke mou faka'ehi'ehi mei he ākenga tōtu'á koe'uhí he 'oku nau fie ma'u ke mou fotu ngofua mo angamaheni, 'o 'ikai ha fa'ahinga ākenga pe tō'onga? 'Oku 'ikai pehē ia. Kuo nau fai 'a e fale'i ko 'ení koe'uhí he 'oku tala 'e homou fōtungá ha me'a fekau'aki mo kimoutolu. "Te ke lava 'o fakahā 'i ho valá mo ho fōtungá 'okú ke 'ilo'i 'a hono mahu'inga 'o ho sinó. Te ke lava 'o fakahā'i ko e ākongā koe 'a Sīsū Kalaisi.² 'E lava ke lōmekina 'e he ngaahi ākenga 'ai-ulu tōtu'á 'a e pōpoakí ni pea hā atu 'a ho'o tokanga ange ki he me'a 'o e māmānī. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* (tohi, 2011), 7.

2. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, 6.

KO E HĀ 'OKU HOKO 'I HE HILI 'ETAU MATÉ?

Ko ha fehu'i faingofua ia, pea kuo foaki mai 'e he 'Otuá 'a e talí 'o fou he kau palōfita 'o e kuonga muá mo onopōnī.

Kuo hanga he'etau Tamai Hēvani 'ofá 'o foaki mai ha 'ilo ki he me'a te tau lava 'o 'amanaki ki ai 'i he taimi te tau fakalaka atu ai 'i he mo'ui ko 'ení. Ko ha ngaahi mo'oni 'eni 'e lava 'o tokoni atu ke mahino 'a e feitu'u 'oku 'i ai ho ngaahi 'ofa-'anga kuo hiki atú he taimí ni pea mo e feitu'u te tau fakaiku kátoa ki aí.

Ko e Hā 'Oku Tau 'Ilo fekau-'aki mo e Maama Tatali'anga 'o e Ngaahi Laumālié?

'Oku 'i fē 'a e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié?

Na'e ako'i 'e Palesiteni Pilikihami 'Tongi (1801–77) ko e laumālie 'o kinautolu na'e mo'ui 'i māmaní 'oku nau 'iate kitautolu 'i he māmaní, ne-ongo 'oku 'ikai ke tau lava 'o sio kiate kinautolu.¹

'Oku fēfē 'a e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié?

'E fakatefito pē. 'E a 'usia 'e he kau mā'oni'oni 'a palataisi—'a e fiefia, mālōlō, mo e melino, 'ikai ha faingata'a, hoha'a pe mamahi (vakai, 'Alamā 40:12). 'E foua 'e he kau angahalá 'a heli (vakai, 'Alamā 40:13–14). 'E lava ke fakamatala 'i 'a heli ko e "fakamamahi 'o e ta'e fiamālie 'i he 'atamai 'o e tangatá."²

KAU 'I HE, TALANOĀ

“Mā'así kotoa, te mou ako ai ki he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'i ho'omou ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataulá'eiki pea 'i he Kau Finemuí mo e ngaahi kalasi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté. Ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki lahi 'o e Fakalelei he 'oku fou ai 'a 'etau toetu'ú kotoa. Fakakaukau ki he founa hono liliu 'e ha 'ilo 'o e Fakalelei mo e toetu'ú 'a 'etau fakakaukau he lolotonga 'o e ngaahi taimi faingata'á. Feinga ke ke fakamanatu'i ha me'a ne hoko pea mo e anga hono tāpuaki'i koe 'e ho'o fakamo'oni ki he Fakalelei mo e toetu'ú, mo ke fakakaukau ke vahevahe ia mo ho fāmīl pe 'i he lēsoni hoko mai 'i he Lotú he Sāpaté.

'Oku fōtungā fēfē 'a e ngaahi laumālié?
 Na'e ma'u 'e he laumālie 'o e kakai ha fōtungā 'o e kakai lalahi 'i he maama fakalaumālié pea te nau ma'u 'a e fōtungā tatau pē ko iá 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié, neongo te nau mate kei valevale pe kei iiki.³

'E lava 'a e ngaahi laumālie 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié 'o sio mai kiate kitautolu?
 'Io, 'i hano fie ma'u. Na'e pehē 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita (1838–1918) 'oku lava kinautolu 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié 'o mamata lelei ange mai kiate kitautolu 'i he tu'unga 'o 'etau lava 'o mamata kiate kinautolu pea ko “'enau tokanga, 'ofa mai mo faka'amua ke tau lelei, 'oku lahi ange ia he me'a 'oku tau ongo'i kiate kitautolu.”⁴

'Oku lava ke kei 'ahi'ahi' 'a e ngaahi laumālie 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié?
 Kapau 'okú ke faivelenga 'i he mo'uí ni, he 'ikai ma'u 'e Sētane ha mālohi kiate koe 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié. 'E mo'ulaloa ai 'a e kau angahalá kia Sētane 'o hangē ko 'enau kei 'i he māmaní.⁵ Hangē ko hono fakamatala'i 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālali 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ko e mo'uí ni ko e taimi ia ke fakatomala á, koe'uhí [“ko e taimi ia 'oku tau 'i heni ai 'i he mo'ui fakamatelié 'oku lava ai 'a e sinó mo e laumālié ke na ako fakataha.”]⁶

Ko e hā e me'a 'oku fai 'e he ngaahi laumālie 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié?
 Ko e me'a 'e taha, 'oku tau 'ilo ko e ngaahi laumālie 'o e kau

MAHU'INGAMĀLIÉ, FAKALOTOÁ MO E 'AMANAKI LELEÍ
 “Ko e toetu'ú ko ha pou maama ia 'o 'etau tuí. 'Okú ne fakalahi mai ke mahu'ingamālie 'etau tokāteliné, fakalotoa hotau 'ulungā-anga pea 'omi mo ha 'amanaki lelei ki hotau kaha'ú.”
 'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Toetu'ú,” *Liahona*, Siulai 2000, 17.

TĀ FAKĀTĀĀĀ I E G. BJORN THORKEISON; 'A E KU TAMAI, TĀ 'E SIMON DEWEY

angatonu 'oku te'eki ai toetu'ú 'oku nau fai atu e ngāue fakafaipekaú 'i he lotolotonga 'o e ngaahi laumālie 'i he falefakapōpulá.⁷ Ko kinautolu na'e mate 'i he tuí, 'oku nau hū atu pē 'o fai 'a e ngāue fakalotú 'i he'enau fakalaka atu pē ko ia ki he tafa'aki 'e taha 'o e veilí.⁸

Ko e Hā 'oku Tau 'Ilo fekau'aki mo e Toetu'ú?

Ko e kakai 'e toko fiha 'e toetu'ú?

Ko e kakai kotoa pē ne mo'ui 'i ha taimi he māmaní te nau toetu'u (vakai, 1 Kolinitō 15:21–23).

'E fōtunga fēfē 'a e sino toetu'ú?

Ko e sino toetu'ú 'e:

- **Ta'e-fa'amate.** “E fokotu'u hake 'a e sino fakamāmaní ni ko ha sino ta'e-fa'a-mate, . . . ke 'oua na'a nau toe mate” (‘Alamā 11:45).

- **Haohaoa.** “E toe fakataha'i 'a e sinó pea mo e laumālie 'i hono anga haohaoá” (‘Alamā 11:43). Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita, “E to'o atu 'a e fōtunga ta'e kakatō; to'o atu mo e ngaahi melé, kae ma'u 'e he kakai tangata mo fafiné 'a e tu'unga haohaoa 'o honau laumālie, 'i he haohaoa na'e fa'u 'aki 'e he 'otuá he kamata'angá.”⁹
- **Faka'ofa'ofa.** Na'e pehē 'e Palesiteni Lolenisou Sinou (1814–1901), “Oku 'ikai ha me'a 'e toe faka'ofa'ofa ange ke vakai ki ai, ka ko ha tangata pe fefine sino toetu'u.”¹⁰
- **Nāunau'ia.** Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: “Oku kei talavou mo longomo'ui mo faka'ofa'ofa ho laumālie. Neongo 'e motu'a mo mahaki'ia pe heke pe mo'ua ho sinó 'i ha fa'ahinga faingata'a fakaesino, ka ko e taimi 'e fakataha'i ai 'a e laumālie mo e sinó 'i he Toetu'ú, te ke hoko 'o nāunau'ia; 'e fakanāunau'ia'i leva koe.”¹¹
- **'ikai ha loto mamahi pe mamahi.** “Pea 'e 'ikai ke ai ha mate,

pe ha ongosia, pe ha tangi, pea 'e 'ikai ke ai ha mamahi” (Fakahā 21:4).

Ko e hā 'e hoko ki he kakai ne nau mate kei ikí?

Fakatatau mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ko e mātu'a 'a ha fānau ne mate kei iiki “te ke toe fiefia, mo nonga pea mo fiemālie ke ohi hake 'a e ki'i ta'ahine ko 'ení, 'i he hili 'ene toetu'ú, kae 'oua kuó ne a'usia 'a e lahi totonu 'o hono laumālie.”¹²

Ko e hā 'e hoko ki he kakai na'e fakamomofi pe 'ikai telió?

Neongo 'oku 'ikai poupou'i 'e he Siasí 'a e fakamomofi, ka 'oku tau tui 'e tatau ai pē, 'e toetu'u 'a e kakai kotoa mo ha sino haohaoa. Na'e ako'i 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi ko e toetu'ú “'e tānaki fakataha mai leva 'a e ngaahi tefito'i me'a 'oku nau fa'u 'a hotau sinó 'i hení, 'i he kemo 'o e mata, 'o tatau ai pē pe 'oku 'i he loto kilisitahí 'a e ngaahi sinó pe 'oku 'i he tokelau 'a hano kongá 'e taha, pea 'i he fakatongá 'a e taha, pea taha 'i he fakahahaké pea taha 'i he fakahihifó, 'e ma'u 'e hotau laumālie 'a e ngaahi sino ko iá.”¹³

Ko hai 'e toetu'ú, pea 'i he taimi fē?

'ULUAKI TOETU'Ú, PE “TOETU'U 'A E KAU ANGATONÚ” (T&F 76:17)

▲ 'I he Toetu'ú 'a Kalaisi

'E ma'u 'e he kau palōfitá mo ha kakai angatonu 'e ni'ihí ha nāunau fakasilesitiale (vakai, Mōsaia 15:21–25).

▲ 'I he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a Kalaisi

Ko kinautolu te nau ma'u ha nāunau fakasilesitiale (vakai, T&F 76:50–70; 88:96–98).

▲ 'I he Kamata'anga 'o e Nofotu'í

Ko kinautolu te nau ma'u ha nāunau fakatelesitiale (vakai, T&F 88:99).

TOETU'U HONO UÁ, PE “TOETU'U 'A E KAU TA'E-ANGATONÚ” (T&F 76:17)

▲ 'I he Faka'osinga 'o e Nofotu'í

Ko kinautolu te nau ma'u ha nāunau fakatesitiale (vakai, T&F 76:85; 88:100–101). Ngaahi foha 'o e mala'ia (vakai, T&F 76:43–48; 88:102).

Ko e hā e 'UHINGA 'OKU FAI AI HA TOETU'U FAKAESINÓ?

Ko e toetu'u 'a e sinó ko ha kongia 'o e palani 'a e 'Otuá pea na'e ako'i ia 'e he kau palófitá talu mei he ngaahi 'aho 'o 'Ātamá (vakai, Mōsese 5:10). Ka " 'oku 'ikai ma'u 'e he tēvoló ia ha sino, pea ko hono tauteá ia,"¹⁴ ko ia 'okú ne fakakehe'i ai 'a e akonakí ni koe'uhí ke 'oua na'a tui 'a e kaká ki he toetu'u 'o e sinó.

'Oku tui ha kakai tokolahi ko e sino fakamatelié 'oku tatau ia mo ha pilisone ki he laumálié pea he 'ikai ke tau fiefia mo'oni tokua ka 'i he toki taimi pē 'e tukuange ai 'a e laumálié mei he sinó, ka 'oku 'ikai mo'oni 'eni. Kuo 'osi fakahā 'e he 'Eikí 'oku fie ma'u ha toetu'u 'o e sinó koe'uhí:

- **Ko e founga ia 'oku tau ma'u ai e kakato 'o e fiefiá.** "Ko e laumálié mo e 'elemēnití [sino fakamatelié], 'o ka fakataha 'i 'o ta'e lava ke toe mavahevahe, 'oku ma'u 'e ia hono kakato 'o e fiefiá"

(T&F 93:33). 'Oku tau toe 'ilo foki ko kinautolu ne pekia mo tatali 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumálié ki he Toetu'u 'a Kalaisí, "lau. . . 'a mavahe fuoloa 'a honau laumálié mei honau sinó ko ha nofo pōpula" (T&F 138:50).

- **Ko ha tāpuaki 'a 'etau fili ko ia e palani 'a e Tamai Hēvaní.** Ki mu'a pea fā'ele'i kitautolu 'i he māmaní, na'e fili 'a e laumalie kotoa pē 'e faifaiangé pea nofo 'i he māmaní ke muimui 'i he palani 'a 'etau Tamai Hēvaní kae 'ikai ki he fakafepaki 'a Sētané (vakai, 'Ēpalahame 3:23–28). Ko hono olá, ne tau ma'u ai ha sino fakamatelie pea, tu'unga 'i he me'a'ofa 'o e Toetu'u 'a Kalaisí, te tau toetu'u ai 'i ha sino ta'e-fa'a-mate. He 'ikai teitei ma'u 'e kinautolu na'e muimui 'ia Sētane mei he maama fakalaumálié ki ha fa'ahinga sino fakamāmani.

- **'Okú ne fakafoki mai ai ki-tautolu ki he 'ao 'o e 'Otuá ke fakamāu'i.** 'Oku ako'i mahino 'e he Tohi 'a Molomoná ko e mālohi 'o e toetu'u 'okú ne tuku ke tau hū ki he 'ao 'o e 'Otuá ke fakamāu'i 'o fakatatau mo 'etau ngaahi ngāué.¹⁵
- **'Oku fie ma'u ia ki he fakamo'ui.** Na'e ako'i 'e Siosefa Sāmita, "He 'ikai ke lava 'e ha taha ia 'o ma'u 'a e fakamo'ui ko 'ení tuku kehe pē 'i ha'ane ma'u ha tāpanekale [sino]."¹⁶
- **Ko e founga ia 'oku tau hoko ai 'o tatau mo e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí.** "'Oku ma'u 'e he Tamai 'a e sino 'o e kakano mo e hui 'oku ongo'ingofua tatau mo e sino 'o e tangatá; pehē foki mo e 'Aló" (T&F 130:22). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Pilikihami 'ongi* (1997), 322–23.
2. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 257
3. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa F. Sāmita* (1998), 248–49.
4. Joseph F. Smith, *Gospel Doctrine*, 5th ed. (1939), 87.
5. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a Pilikihami 'ongi*, 282; 'Alamā 34:34–35.
6. M. Russell Ballard, "Is It Worth It?" *New Era*, June 1984, 42.
7. Vakai, T&F 138:30; vakai foki, *Ngaahi Akonaki 'a Siosefa Sāmitá*, 549.
8. Vakai, *Ngaahi Tefito 'i Mo'oni 'o e Ongoongo-lelei* (2009), 285–86; ke ma'u ha fakamatala lahi ange ki he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumálié, vakai, Dale C. Mouritsen, "The Spirit World, Our Next Home," *Ensign*, Jan. 1977, 46–51.
9. Joseph F. Smith, *Gospel Doctrine*, 23.
10. Lorenzo Snow, *Ngaahi Akonaki 'a Lolenisou Sinoi*, ed. Clyde J. Williams (1996), 99.
11. Boyd K. Packer, "The 20-Mark Note," *Liahona*, June 2009, 23; *New Era*, June 2009, 5.
12. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 203.
13. *Ngaahi Akonaki: Pilikihami 'ongi*, 318.
14. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 242.
15. Vakai, 2 Nifai 9:22; Sēkope 6:9; Mōsaia 16:8–10; 'Alamā 11:41; 33:22; 40:21; Hilamani 14:17; Molomona 7:6; 9:13.
16. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 233.

**Fai 'e 'Eletā
Quentin L. Cook**
'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

'OUA 'E TUI FAKAPULI

Ko e taha 'o e ngaahi malu'i lelei taha mei hono fai 'o ha ngaahi fili kovi ke 'oua na'a tui ha fa'ahinga fakapuli.

‘I he’eku fakakaukau pe ko hai koā kimoutolū, kuo ha’u ai ha ongo kiate au mahalo ‘oku ‘ikai ke mou fakahounga i kakato ‘a e mahu’inga homou to’u tangatā. ‘Oku ou tui ‘oku mou ma’u ‘a e puipuitu’a pea mo e fakava’e ke hoko ko e to’u tangata lelei taha kuo ‘i ai, ‘o tautautefito ki hono paotoloaki e palani ‘a ‘etau Tamai ‘oku ‘i he Langi.

‘I he’eku vakai ki he ivi lahi ‘oku mou ma’u ki he lelei, ko e hā leva ha’aku ngaahi hoha’a fekau’aki mo homou kaha’u? Ko e hā ha fale’i te u lava ‘o fai atu? ‘E fakamafasia i lahi kimoutolu takitaha ke mou fai ha me’a kehe—‘o a’u ‘o mou tui fakapuli—pea hoko ai ko ha taha ‘oku ‘ikai ke ne fakafōtunga i mo’oni koe pe ko e tu’unga ‘okū ke fie a’usiā.

Ko ha Sīpinga mei he Hisitōlia ‘o ‘Amelikā

Na’á ku fakataha ‘i he 2011 mo ‘Eletā L. Tomu Peuli pea mo ‘Ēpalahame Fokimeni (Abraham Foxman), ko e talēkita fakapule’anga ‘o e Kautaha Fakafepaki’i ‘o e Fakaongoongo Kovi (Anti-Defamation League). Ko hono misionā ke ta’ofi hono fakaongoongokovi’i ‘o e kakai Siú.

Na’á ku ‘eke ange ‘i he’ema fakataha mo Misa Fokimeni, pe ko e hā ha fale’i te ne lava ‘o fai mai fekau’aki mo homa ngaahi fatongia ‘i he fetu’utaki mo e kakai ma’á e Siasí. Na’e fakakaukau ‘i ha taimi si’i peá ne toki

fakamatala mai hono mahu’inga ke poupu’i ‘a e kakaí ke ‘oua te nau tui fakapuli. Na’á ne fakamatala’i ‘a e Ku Klux Klan. Ko ha kautaha ia ‘oku mātu’aki ivi lahi ke takiekina pea fu’u fakailifia ki ha kau ‘Amelika tokolahi ‘i he ‘uluaki konga ‘o e senituli 20. Na’a nau tutu ha ngaahi kolosi ‘i he loto-‘ata’atā ‘o kinautolu ‘oku nau taumu’a ki a’i pea mo fokotu’u kinautolu ko ha kau tauhi totonu tokua, kuo nau ‘osi tui ha ngaahi pulupulu mo ha ngaahi fakapuli tatau ‘o faingata’a ai ke tala pe ko hai ‘oku kau. ‘Oku kau ‘iate kinautolu na’e fakataumu’a lahi taha ki a’i ‘a e kakai ‘Afilika ‘Amelikā, ka ‘oku katolika, kau Siú, pea mo e kakai hiki ma’i foki. Ko e kau mēmipa kovi taha ‘o e Klan ne nau tā, ngaohi kovi’i fakaesino, pea mo fakapō foki. Na’e fakamahino mai ‘e Misa Fokimeni, ko e tokolahi taha ‘o e kau Klan, ‘i he ‘ikai ke nau tui fakapulí, ko ha kakai angamaheni pē, kau ai ha kau tangata pisinisi mo ha kakai ma’u lotu. Na’á ne pehē ko hono fufuu’i ko ia pe ko hai kinautolu pea nau tui fakapulí ‘oku nau lava ai ke kau ‘i ha ngaahi ‘ekitiviti te nau ala lava pē ia ‘e kinautolu ke ta’ofi. Kuo ‘i ai ha kaunga kovi lahi honau ‘ulungāngā ki he sōsaieti ‘o e kakai ‘Amelikā.

Ko e fale’i ‘a Misa Fokimeni ke fakamamafa’i hono mahu’inga ‘o e kakaí ke faka’ehi’ehi mei he ngaahi fakapuli ‘okū ne fufuu’i honau tu’unga totonú.¹

Ko ha Ngaahi Sīpinga mei he Hisitōlia ‘o e Siasí

‘I he kamata’anga ‘o hotau hisitōlia he Siasí, na’e ‘i he faama ‘a Sionisoni ai ‘a e Palōfita ko Siosefá, ‘Ema pea mo ‘ena ongo māhanga taki māhina ‘e 11, ‘a Siosefa mo Sulia, ‘i Hailame ‘i ‘Ōhaiō.

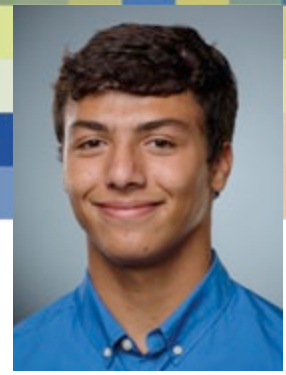
‘I ha pō Tokonaki ‘e taha, ne fe’ohofi atu ha kau tangata kuo vali ‘uli’uli honau matá ‘i he matapaá ‘o toho mai ‘a e Palōfitá ki tu’a, ‘o nau tā pea mo hua’i ha valitā ai pea mo Sitenei Likitoni.

“Neongo na’e tō ha nifo ‘o e Palōfitá pea kafo hono sinó, ngangana mo hono ‘ulú pea vela he ‘ēsiti, ka na’á ne kei malanga pē he ouau lotu ‘o e Sāpaté ‘o hangē ko e angamaheni Na’e kau ha toko fā ‘o e kau fakatangá he nofo fakataha mai mo e Kāingalotú.”²

‘Oku toe mālie foki he ko kinautolu ne kau ‘i hono Fakapoongi ‘o e Palōfita ko Siosefá pea mo hono tehina ko Hailamé na’e vali honau matá ‘i he feinga ke fufuu’i pe ko hai totonu kinautolu.³

Faka’ehi’ehi mei he Tui Fakapuli mo e Fai Ta’engali

‘Oku ‘ikai ko ha’aku fokotu’u atu ‘eni ‘e kau hamou ni’ihi ‘i ha taha ‘o e ngaahi me’a fakalilifu na’á ku toki fakamatala’i. ‘Oku ou tui, ‘oku toe faingofua ange ‘i hotau kuongá ke ‘oua na’a ‘ilo’i, pea ‘oku ‘i ai ha ngaahi

tefito'i mo'oni mahu'inga fekau'aki mo e 'ikai tui ha fakapulí kae ["fai pau ki he tui . . . na'e mate ai 'a e kau mate fakama'atá.]"⁴

Ko e taha homou malu'i lelei taha mei he fai 'o e ngaahi fili 'oku koví ke 'oua na'a mou teitei tui ha fakapulí. Kapau 'e faifaiangé peá ke fakatoka-nga'i 'okú ke fie fai 'eni, kātaki 'o 'ilo'i ko ha faka'ilonga fakatu'utāmaki ia 'oku kovi pea ko ha taha ia 'o e ngaahi me'angāue 'a e filí ke ke faka-hoko ai ha fa'ahinga me'a 'oku 'ikai totonu ke ke fai.

'Oku mālie he ko e kakai 'oku nau fekau'aki mo e ponokalafí 'oku nau fa'a 'ai ha fakapulí mo fufuu'i 'enua kaú. 'Oku nau fakapulíki honau 'ulungāngá, 'a ia 'oku nau 'osi 'ilo 'oku fakamā mo fakatupu 'auha ki he taha kotoa 'oku nau 'ofa aí. Ko e ponokalafí ko ha mahaki faka'auha 'oku fie ma'u ke fai ki ai ha tokanga 'ikai ngata pē 'i he'ene fakatupu maumau ki he tu'unga mo'ui ma'a 'a e tokotahá 'i he 'ao 'o e 'Otuá, ka te ne toe lava foki ke faka'auha 'a e ngaahi nofomalí mo e ngaahi fāmilí pea 'oku 'i ai hono kaunga kovi ki he sōsaietí.

Kiate kinautolu kuo nau tō ki he tō'onga faka'auha ko 'ení, kātaki 'o 'ilo'i fakapapau te ke lava pē 'o faka-tomala, pea 'e lava 'o fakamo'ui koe. 'Oku fie ma'u ke tomu'a fakatomalá kae toki fakamo'uí. Ko e fakamo'uí 'e lava pē ke lōloa. 'E lava ke fale'i koe 'e ho'o pīsopé pe palesitēni fakakoló 'i he founga te ke lava ai 'o ma'u 'a e tokoni 'okú ke fie ma'u ke fakamo'ui ai koé.

Ngāue Fakatatau mo Ho'o Tui

'Oku angamaheni 'aki he kuongá ni ke fakapulí pe ko hai kita 'i he taimi 'oku fai 'e ha taha ha tohi tāufe-hi'a, fakatupu mamahi, mo ha ngaahi fetu'utaki laulānu fakapulípuli 'i he 'Initanetí. 'Oku ui ia 'e ha ni'ihi ko e tū-mo-hokohoka. 'Oku feinga ha ngaahi kautaha 'e ni'ihi ke sivi 'a e ngaahi laú. Hangē ko 'ení, he 'ikai tali 'e he *New York Times* ha fa'ahinga lau 'oku fai ai "hano 'ohofi fakafo'ituitui, lea ta'efe'unga, ta'e taau, pe kape-kape, . . . fakangalingalí, ta'e-'uhinga pe KAIKAILA. . . .

"'Oku toe poupou'i foki he *The Times* hono ngāue'aki 'o e ngaahi hingoa mo'oni koe'uhí, 'Kuo mau 'ilo ko e kakai ko ia 'oku nau faka'aonga'i pē honau hingoa 'oku nau fakahoko ha ngaahi pōtalanoa 'oku lelei mo faka'apa'apá.'"⁵

Na'e tohi 'e he 'Aposetolo ko Paulá:

"'Oua na'a kākaa'i 'a kimoutolu: ko e ngaahi talanoa kovi 'oku fakahala'i 'a e ngaahi anga 'oku lelei.

"'Āhake ki he mā'oni'oni, pea 'oua na'a fai angahala; he 'oku te'eki ma'u 'e he ni'ihi 'a e 'ilo'i 'a e 'Otuá'" (1 Kolinitō 15:33–34).

'Oku mahino ko e ngaahi fetu'utaki koví 'oku 'ikai ngata pē 'i he'ene hoko ko e 'ulungaanga koví, ka, 'o kapau 'e fakahoko 'e kinautolu ko e Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, te nau lava 'o uesia kovi 'a kinautolu 'oku 'ikai ke nau 'ilo 'a e 'Otuá pe ma'u ha fakamo'oni ki he Fakamo'uí.

'Oku fulikivanu pē hano fa'ahinga ngāue'aki ia 'o e 'Initanetí ke fakamā-lohi'i, maumau'i ha ongoongo, pe 'ai

ha taha ke ngali kovi. Ko e me'a 'oku tau fakatokanga'i 'i he sōsaietí, ko e taimi 'oku fakapulí ai 'a e kakaí ke 'oua na'a 'iló, 'oku nau meimei ke kau 'i he fa'ahinga 'ulungaanga ko 'ení, 'a ia 'oku mātu'aki fakatupu maumau ki he kakaí. 'Okú ne toe maumau'i foki mo e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga na'e ako 'e he Fakamo'uí.

'Oku 'ikai fie ma'u 'a e kau anga-tonú ia ke nau fakapulí ke fufuu'i pe ko hai kinautolu.

Fakahoko Lelei Ho'o Tafa'akí

'Oku mau falala lahi atu kiate kimoutolu. 'Oku tui mo'oni e kau taki 'o e Siasí te mou lava 'o langa 'a e pule'angá 'o laka ange 'i ha toe to'u tangata ki mu'a. 'Oku 'ikai ngata pē 'i ho'omou ma'u 'emau 'ofá mo 'emau falalá kae pehē foki mo 'emau ngaahi lotú mo 'emau ngaahi tāpuakí. 'Oku mau 'ilo ko e ikuna 'a homou to'u tangatá 'oku matu'aki mahu'inga ia ki he hokohoko atu hono fokotu'u 'o e Siasí pea mo e tupulaki 'o e pule'angá. 'Oku mau fakatauange te mou fakahoko lelei ho'omou tafa'akí 'i ho'omou faka'ehi'ehi mei hono tui ha fakapulí. ■

Mei he lea 'i ha fakataha'anga lotu ma'a e kakai lalahi kei talavou na'e fai 'i he 'aho 4 'o Mā'asi 2012, 'i he 'Univēsití Pīlikihami Tongi--'Aitahoó.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Talanoa mo 'Ēpalahame Fokimēni 'i hono 'ōfisí 'i Niu 'Ioke, Niu 'Ioke, 'i he 'aho 14 'o Sune 2011.
2. Mark L. Staker, "Remembering Hiram, Ohio," *Ensign*, Oct. 2002, 35, 37.
3. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 27.
4. "Tauhi 'a e Mo'oni," *Ngaahi Himí*, fika 157.
5. Mark Brent, 'i he "The Public Forum," *Salt Lake Tribune*, July 27, 2011, A16.

NA'E FALALA HOKU TOKOUÁ KIATE AU

Nāe tokonī'i au 'e Teni ke u fakatupulaki ha talēniti
nāá ku fakapapau'i nāe 'ikai ke u ma'u.

Fai 'e David Dickson

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Na'á ku ta'u 15 'i he taimi na'á ku 'ilo ai e fo'i mo'oni fekau'aki mo hoku ngaahi talēniti—pe ko hono 'ai mo'oni, ko 'eku tōnōnou—'i ha tafa'aki mahino 'e taha: Na'e 'ikai ke u lava 'o hiva.

Na'á ku feinga ke kau 'i ha tulama fakakolo, pea na'e mātu'aki kovi pē 'eku hiva ta'e-me'alea tokotahá, pea ha'u ai ha taha tā-me'alea 'i he vaeua 'eku hivá 'o kamata tā 'i he'ene faka'ofa'ia 'iate aú. Na'á ku fakapapau 'i he'ene 'osi e me'a ko iá, he 'ikai fanongo ha taha 'oku ou toe hiva. Na'e taimi ke u hoko atu 'o kumi haku manako 'e taha koe'uhí he na'e lahi 'ānoa pē 'a e me'a fakamā neu a'usiá.

Neongo ia, na'e 'i ai ha palani ia hoku tokoua lahi ko Tení, he ko ha taha hiva tōtō atu ia. 'Osi ha ngaahi māhina mei he'eku 'ahi'ahi ko 'ení, na'á ne 'eke mai pe ko e hā 'oku ou manavahē pehē ai he hivá he kongā ki mui ní.

Na'á ku talaange, "Oku ou fu'u kovi au." "Oku 'ikai ke u lava 'o hiva." Na'e 'ikai tui mai 'a Teni ia kiate au. Neongo 'eku 'āmió, ka na'á ne fakaloto'i au ke u hiva 'i ha fa'ahinga me'a pē he taimi ko iá. Na'á ku tailiili.

'Oku 'ikai ke u lava au 'o manatu'i e me'a na'á ku hivá, ka na'e nounou pē, mo 'ikai meimei ongo'i, pea na'e hangē na'e fakamo'oni'i ai 'oku 'ikai 'ilonga haku fa'ahinga talēniti hiva. Te u manatu'i 'i he toenga 'o 'eku mo'uí 'a e me'a ko 'eni na'e

FAKAMĀLOHIA HO NGAAHI TOKOUÁ MO E TUOFĀFINÉ

"Fakamālohia ho vā fetu'utaki mo ho ngaahi tuonga'ané mo e tuofāfiné. 'E lava ke nau hoko ko ho kaungāme'a mamae tahá. Poupou'i kinautolu 'i he ngaahi me'a 'oku nau manako aí, pea tokoni kiate kinautolu 'i ha ngaahi faingata'a 'oku nau fehanganagai mo iá."

Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú (tohi, 2011), 14.

talamai 'e Tení. Talamai 'e ia, "Ko ia, na'á ku 'ilo'i pē 'e au 'okú ke le'o lelei. Ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ke ke akoako."

'Oku ako'i kinautolu 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:25 ke "tuku ke 'ofa 'a e tangata kotoa pē ki hono tokouá 'o hangē pē ko iá." Kapau na'e fakakata 'aki 'e Teni au mo 'eku hivá, hangē ko ia ne mei fai 'e kinautolu lalahi angé, mahalo na'á ne mei fakapapau 'i ai 'eku fakalongolongo 'ikai toe hiva he toenga 'eku mo'uí. Ka, na'e pouaki hake au 'e Teni. Na'á ne fakalotolahi'i au.

Ko hono faka'osingá, na'á ku muimui ki he'ene fale'í 'o akoako. Na'á ku 'ohovale 'i he'eku fakalalalaka māmālié. Ne iku 'a e hivá 'o hoko ko ha fu'u me'a fakafiefia 'i he'eku mo'uí. Na'á ku hiva 'i ha ngaahi kuaea lahi 'i he ako mā'olungá pea hoko

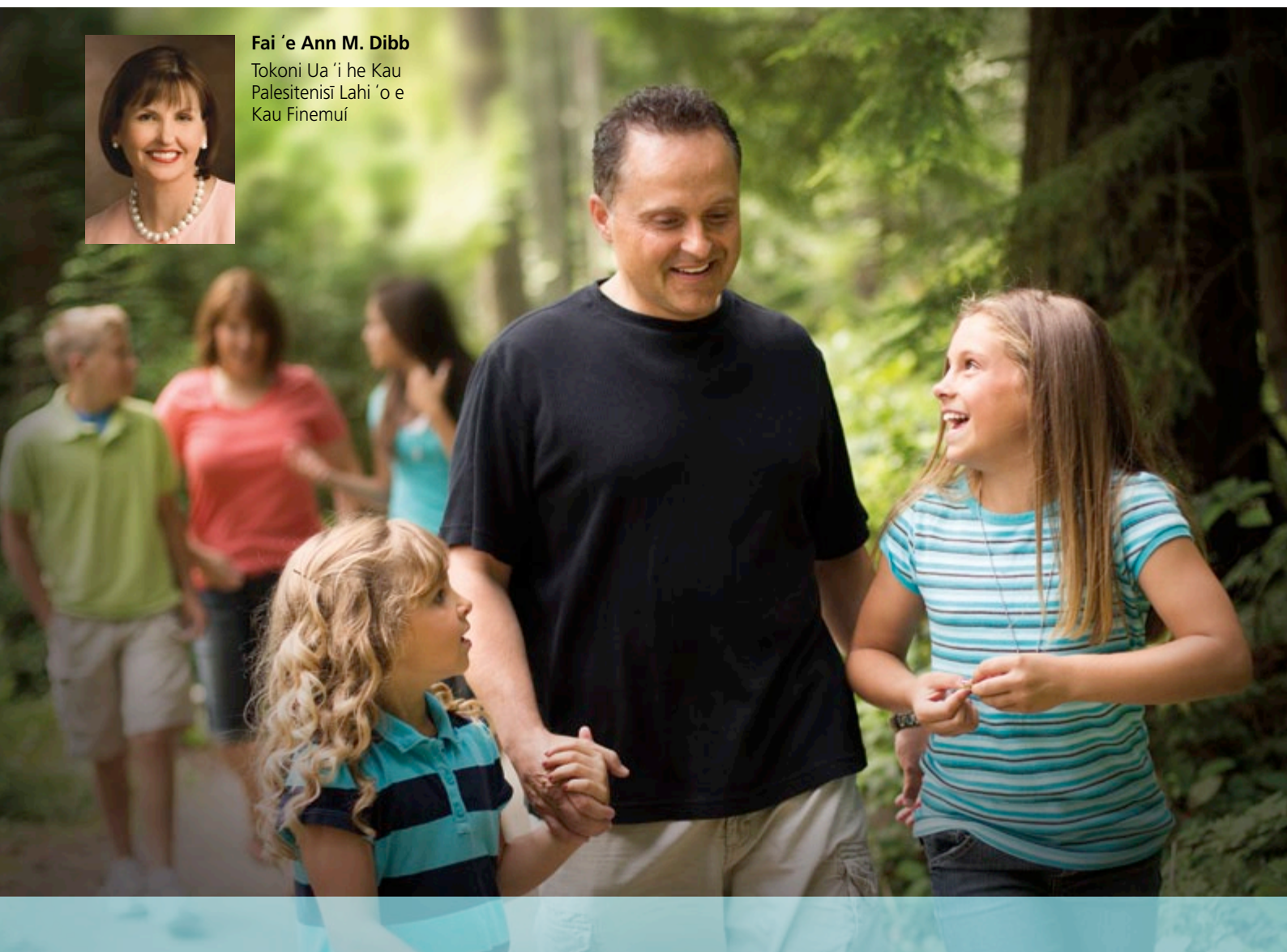
atu ki he kōlisí mo ki mui atu ai. 'Oku kei hoko pē hivá ko e taha 'o e ngaahi me'a fakafiefia lahi taha kiate au.

Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí: "Vakai, 'oku tutu koā 'e he tangatá ha te'elango pea tuku ia ki he lalo puhá? 'ikai, ka ki he tu'unga māmá, pea 'oku ulu ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'i he falé" (3 Nifai 12:15). Kuó u lava 'o tuku 'a e maama ko iá ke ulu, 'i he'eku fiefia mo fevahevahe'aki 'a e mūsiká 'i ha ngaahi ta'u lahi 'o a'u mai ki he taimí ni, ka na'e 'ikai ke u mei lava 'o fakahoko ia ka ne ta'e-oua e fakalotolahi hoku tokoua ko Tení. ■

Fai 'e Ann M. Dibb

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Finemu'i

'OKU 'I AI HA'AKU FAKAMO'ONI KI HE FĀMILÍ

Na'á ku fanongo 'i he ngaahi ta'u kuo hilí ki hano fai 'e ha fefine 'i hoku uōtí 'ene fakamo'óni. 'Oku ou manatu 'i 'a e me'a na'á ne lea 'akí mo 'eku ongo'í. Na'e fakahaa 'i 'e Sisitā Liisi (Reese) 'ene fakahounga 'i hono fāmili angatonú pea mo e fiefia mo e fakafiēmālie na'e 'oange ki ai 'e he 'ilo 'o e ngaahi fāmili ta'engatá. Na'á ku ongo 'i hono fakamo'oni 'i 'e he Lau-mālié 'a 'eku holi fakamātoato ke ma'u 'a e tāpuaki mo e fakamo'oni tatau fekau 'aki mo e ngaahi fāmili.

Tuku mu'a ke u 'oatu ha ngaahi fokotu'u ke tokoni atu ke mou ma'u

ha fakamo'oni ki hono mahu'inga 'o e fāmili:

1. Feinga 'i he fa'alotu ke ma'u 'a e tatakí fakalaumālie 'a e 'Eikí pea lekooti ho'o ngaahi ongó 'i ho'o akó. Fakama'a ho'o mo'u' 'aki hono tauhi 'o e ngaahi fekau. 'E tokoni 'eni ke ke fe'unga ai mo e Lau-mālié, 'a ia te ne tokoni 'i koe 'i ho'o fekumí.

2. Lau 'a e "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmaní," na'e fuofua fakahā 'e ha palōfita 'i he ta'u 'e meimei 20 kuo hilí. 'Oku fakamālohia 'eku fakamo'oni ki he kau palōfita, kau tangata kikité, pea mo e kau tangata ma'u fakahaá 'i he'eku lau 'a

e fakamatala ko 'ení mo fakakaukau'i e ngaahi liliu kuo hoko 'i māmani fekau'aki mo e fāmīlī. 'I ho'o lau 'a e fanongonongó, fakatokanga'i 'a e ngaahi tokātelinē, ngaahi fale'í, ngaahi fakatokangá, pea mo e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofá pea mo 'enau mahu'inga fakafa'ituitui kiate koé.

3. Ako e ngaahi lea 'a e kau palōfitá mo e Kau Taki Mā'olungá. Ko 'enau ngaahi lea na'e fakahā fakalaumālie pea te nau tāpuaki'i kinautolu 'oku tui mo muimui ki aí. Hangē ko 'ení, Na'e ako'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Kuo pau ke pukepuke 'e he fāmīlī hono tu'unga fisifisimu'a 'i he'etau mo'uí, he ko e fakava'e pē ia 'e fakapotopoto pea ala lava ke langa ai 'e he fa'ahinga 'o e tangatá ha kaha'ú mo paotoloaki ai e ngaahi 'ulungāanga mahu'inga 'oku nau mata'ikoloa'aki he lolotongá."²

4. Ako 'a e folofolá. 'Oku 'i ai ha ngaahi sīpinga lahi 'o e ngaahi fāmīlī ne fokotu'u 'i he fakava'e 'o e mā'oni'oni, talangofuá, mo e tui ki he fakamo'oni 'o Sīsū Kalaisí. Lau ho'o folofolá, tautauefito ki he Tohi 'a Molo-moná, mo fehu'i, "Ko e hā ha ngaahi tāpuaki te ne tāpuaki'i au 'i he taimi te u faka'aonga'i ai ia ki hoku fāmīlī 'i he lolotongá ni pea mo e kaha'ú?"

5. Ako 'a e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū, tautauefito ki he kongā ki he "Fāmīlī." Ako ki he ngaahi fatongia mo e ngaahi tāpuaki 'o ha fāmīlī. Fakatokanga'i e ngāue 'oku fie ma'u ke fai 'e he mēmipá takitaha ke fakahoko mo pukepuke 'aki ha fāmīlī 'oku uouangataha mo nofo 'i he ongoongolelé. Fakatokanga'i 'a e founga te ke lava 'o fakamālohia ai 'a e ngaahi fetu'utaki 'i ho fāmīlī. Kumi ki he pau pea mo e fiemālie 'oku ma'u 'i he tafa'akí, 'i he to'omata'ú.

Ko hono mo'oni, ko e kongā kotoa pē 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e*

To'u Tupū 'oku kaungatonu ia pea te ne fakalelei'i 'a e ngaahi fetu'utaki fakafāmīlī. Ko e taimi 'oku muimui ai 'a e mēmipá takitaha ki he ngaahi tu'unga mo'uí pea mo e ngaahi fekaú, 'e tāpuekina kinautolu 'aki e feohi 'a e Laumālie Mā'oni'oni pea mo nau taau ki he ngaahi ouau mo e ngaahi fua-kava toputapu 'o e tempalé 'a ia te ne tāpuaki'i 'a e ngaahi fāmīlī fakatāutaha 'i he taimi ni pea mo e ta'engatá.

KO E PALANI 'A E 'OTUÁ KI HE NGAÁHI FĀMĪLĪ

"Ko e finangalo 'o e 'Otuá ke ha'u kotoa 'Ene fānaú ki māmani ko ha kongā 'o ha fāmīlī ta'engata 'oku 'i ai ha fa'ē mo ha tamai 'okú na fe'ofa'aki mo fetauhi'aki pea ki he'ena fānaú foki. Kapau 'oku 'ikai te ke a'usia 'eni, fa'a kātaki pea kei hokohoko atu pē ho'o mo'uí angamā'oni'oni. Kumi ha ni'ihi 'e hoko ko ha kau tā sīpinga mo'uí tāú. Teuteu he taimi ni ke fakahoko ho ngaahi tufakanga fakalangí 'i ho'o hoko ko ha husepāniti pe uaifi mo ha mātú'á. Fakatukupaa'i koe ke ke mali 'i he tempalé pea fokotu'u hao fāmīlī ta'engata pē 'o'ou.

Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū (tohi, 2001), 15.

6. Ngāue'i 'a e me'a kuó ke 'ilo 'i ho'o akó pea mo *faka'aonga'i 'a e me'a kuó ke ako 'i homou fāmīlī* (vakai, T&F 88:119).

Kuó u 'osi fanongo 'i ha ngaahi fakamo'oni ongo 'oku fai 'e he kau finemui ne nau ngāue'i 'a e tu'unga 'ulungaanga mahu'inga hono tolú 'i he kongā ki he natula faka-'Otuá 'o e Fakalalaka Fakatāutahá, 'a ia 'oku kole ai ki he kau finemui ke nau feinga makehe ke fakamālohia e ngaahi fetu'utaki honau fāmīlī 'i ha uike 'e ua ('e lava ke ma'u 'e he kau talavou ha palani meimei tatau 'i he *Ko Hono Fakahoko Hoku Fatongia ki he 'Otuá* [2010], 80–81). Na'e pehē 'e ha finemui 'e taha, "Kuó u a'usia ha mana. 'Oku ou 'ofa 'i hoku tokouá, pea na'e hoko 'eni 'i ha uike pē 'e ua! Na'á ku fokotu'u ko ha'aku taumu'a ia ke toe foua 'a e a'usia ko 'ení mo e mēmipa takitaha 'o hoku fāmīlī 'i he ta'u kotoa pē. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he kuó ne 'ai au ke u fiefia 'aupito!"

7. Lotu mo kolea ha 'ilo pau ki hono mahu'inga 'o e fāmīlī 'o fou 'i he Laumālié. Fa'a-kātaki pea tokanga. 'E 'i ai ha fakamo'oni 'e fou mai 'i he Laumālié koe'uhí he "ko e fāmīlī na'e fokotu'u ia 'e he 'Otuá" pea 'ko e 'iuniti mahu'inga taha ia 'i he mo'uí ni pea 'i 'itāniti."³

'Oku ou 'ilo ko hono fakahoko 'o e ngaahi me'a ko 'ení, 'e hokosia 'a e 'aho 'a ia te mou lava ai 'o hangē ko Sisitā Līsí, ke tu'u 'o pehē, "Oku 'i ai ha'aku fakamo'oni ki he fāmīlī, pea 'oku 'omi 'e he 'ilo ko 'ení kiate au ha fakafiemālie pea mo e fiefia." ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
2. *Teachings of Thomas S. Monson*, comp. Lynne F. Cannegieter (2011), 112.
3. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 1.1.1.

NGAAHI FAKATU'UTĀMAKI PULIPULIA

*Ke tā'ofi hā'ō tō ki he ngaahi luo-fofō
pulipuliá, nofo ma'u i he halá!*

Fai 'e Joshua J. Perkey

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

‘O ku tu’u ‘o ofi ki he tumu’aki ‘o Sanita Kulusí, ko ha motu ‘i he ‘Otu Kalapakosí, ‘a Losi Kemelosi (Los Gemelos), “ko e Māhangá.” ‘Oku lahi fe’unga ‘a e ongo luo fofō ko ‘ení takitaha ke hao ai ha ngaahi mala’e soka. Mei ‘olungá, ‘oku na hangē ha ongo keli’anga maka he kuonga mu’á na’e ma’u mei ai ‘a e maka ki he ngaahi tempale kuo puliá.

Neongo ‘e faka’ofu’ofa fakanatula ‘o e feitu’ú, ‘oku ‘ikai pehē ‘a e me’a kotoa. ‘Oku ‘ufi’ufi ‘e ha vao fihí ‘a e kekelele fakatalopikí ni tukukehe ‘a e lele’anga ‘o e ongo halá. Na’e fili fakalelei ‘a e ongo halá koe’uhí ko e fefeka hona kekelelé. Ko e kekelele ‘i he ongo tafa’aki ‘o e halá, neongo ‘oku kāpui ‘e he vaó, ‘akau ikí, pea mo e ‘ulu’akaú, ‘oku ‘ikai ke fefeka fēfē.

Kapau te ke mavahe mei he hala ‘oku lele takai ‘i Losi Kemelosi ke vakai foli ‘i he ‘ulu’akaú, ‘e lau mōmēniti pē kuó ke tu’u ‘i ha kongá ki ‘olunga ‘o e kekelelé ‘oku ‘ikai fefeka fe’unga ke matu’uaki ho mamafá. Ko e hā hano loloto ho’o toó? He ‘ikai ke ke ‘ilo kae ‘oua kuó ke tau ki he takelé. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi luo fofō ‘e ni’ihi ‘i Sanita Kulusi ‘oku loloto ange ia ‘i he fute ‘e 100 (mita ‘e 30). Fakatatau mo e ngaahi talanoa ‘o e feitu’ú, ‘oku ‘i ai ha luo ‘oku fu’u loloto pea ‘oku te’eki ai pē ‘ilo hono takelé.

‘Oku fou atu ‘a e ongo halá ‘i ha halanga mahino—ko ha halanga mahalo ‘e taha he ‘ikai ke ke fie muimui koe ai. Ka ‘oku malu ‘a e ongo halá pea mo mahino ‘a e feitu’u ‘okú na fakaiku ki aí.

Tokanga telia ‘a e Kelekele Manifí

Fekau’aki mo e ongoongoleleí, ‘e lava ke hoko ‘a e ongo

hala takai ko ia ‘i Losi Kemelosi koha fakataipe ‘o ha ngaahi me’a lahi, hangē ko e ngaahi fekaú, ngaahi akonaki ‘a e kau palōfitá, fale’i ‘i he Fato-ngia ki he ‘Otuá mo e Fakalalaka Fakatāutahá, ngaahi tu’unga mo’ui totonu ‘i he *Ki Hono Fakamālohia* ‘o e *To’u Tupū*, pea mo e ongoongoleleí pē. Ko e taimi ‘oku tau ngāue ai ‘i he ongoongoleleí, ko e taimi ‘oku tau muimui ai ‘i he ngaahi akonaki ‘a e kau palōfitá, ko e taimi ‘oku tau mo’ui fakatatau ai ki he fakahinohino ‘o e ngaahi fekaú, ‘oku tau malu mo ma’u ha nonga. Ka, ko e taimi ‘oku ‘ikai ai ke tau fai iá, . . . ‘e lava ke ki’i tu’u fakatu’utāmaki ‘a e ngaahi me’á.

‘E fakata’ule’i kitautolu ‘i ha ngaahi taimi ‘e ni’ihi ke tuku ‘etau muimui ‘i he ngaahi fekaú pe ta’e-tokanga ki he ngaahi akonaki ‘o e Siasí koe’uhí tokua he ‘oku tau ongo’i ‘oku nau fakapōpula. ‘Oku tau loto ke fili pē ‘e kitautolu hotau hala ‘i he mo’uí.

Kae hangē ko hono tokoni’i ‘e he ongo hala takai ‘i Losi Kemelosi ‘a e kakaí ke ‘oua na’a nau ngalo hifo ‘i he kekelele manifí, ‘oku ‘ikai ta’ofi ‘e he ngaahi fekaú ‘etau tau’atāina ke filí—ka, ‘oku nau ‘omai ‘a e faingamā-lie lelei taha ki he fiefiá mo e ikuná. Te tau kei lava ma’u pē ‘o fili ke fai ‘a e me’a ‘oku tau fie faí. Te tau kei lava pē ‘o fili ke fai pē hotau lotó kae ‘ikai muimui ‘i he hala kuo ‘osi tofa ‘e he Tamai Hēvaní ma’atautolú. ‘Oku mahino he ‘ikai ke tau a’u vave ange ki he feitu’u ‘oku tau fononga ki aí ta’e-muimui ‘i he hala mahinó, pea ‘e ala fakamamahi mo faingata ‘a ‘etau kumi pē ‘e kitautolu hatau halá.

Ko e me’a tatau pē fekau’aki mo e ngaahi fekaú, hangē ko e Lea ‘o e Potó. ‘Oku ‘ikai to’o ‘e he Tamai Hēvaní ia mo Hono Siasí ‘a ‘etau tau’atāina ke filí ‘aki hano tu’utu’uni ke tau ta’ofi e inu kava mālohí. Te tau lava pē ‘o fili pe te tau tauhi ‘a e fekaú pe ‘ikai. Ka ko e taimi ‘oku tau fai ai ‘a e

'I HE HALÁ

"Ko ia, fai 'a e ngaahi me'a 'a ia kuó u fakahā kiate kimoutolú 'a ia na'á ku mamata 'e fai 'e homou 'Eiki ko homou Huhu'; he . . . 'oku mou tu'u ai 'i he hala fāsi'i mo lausi'í 'a ia 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engata; 'io, kuo mou hū 'i he matapaá; kuo mou fai 'o fakatatau ki he ngaahi fekau 'a e Tamaí mo e 'Aló; pea kuo mou ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'oku fakamo'oni'í 'a e Tamaí mo e 'Aló, 'o fakahoko ai 'a e tala'ofa kuó ne fai, kapau te mou hū 'i he matapaá te mou ma'u ia" (2 Nifai 31:17–18).

fili ko iá, 'oku tau toe filii ai mo e ngaahi nunu'a ki aí.

Kapau 'oku tau filii ke maumau 'i 'e ngaahi fekau ko iá, ta 'oku tu'u ke mole meiate kitautolu e ngaahi tāpuaki ko iá. 'Oku 'ikai fekau'aki 'a e filii ia pe 'oku fakangofua ke tau inu kava mālohi pe fai 'a e ngaahi me'a ko 'eni pe ko 'ē. 'Oku fekau'aki ia mo 'etau fie ma'u pe ta'e-fie ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e pule'anga 'o e langí pea 'oku tau fai koā 'a e me'a 'oku kole mai 'e he 'Eiki he 'oku tau 'ofa Ai mo ului kiate Ia.

Malu 'a e Halá

'Oku 'ilo'í mo'oni 'eni 'e Sēsika P. mo Noli A., ko ha ongo finemui 'oku nofo 'i Sanita Kulusi. Ko ha ongo ului fo'ou pea kuó na 'ilo 'a e faikehe-kehe 'oku fakahoko 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau. 'Oku 'ikai ke fu'u tokolahi fēfē 'a e kāingalotú 'i he 'Otumotu Kalapakosí (ko ha kāingalotu pē 'e toko 125 'oku 'i honau koló mei he kakai 'e toko 25,000 'oku 'i honau motú). 'E lava pē ke faingata'a 'a e nofo 'i he hala fāsi'i mo lausi'í (vakai, 1 Nifai 8:20; 2 Nifai 4:33; 31:17–19; 'Alamā 7:19) 'i hono 'ākilotoa kitautolu

'e he ngaahi 'ahi'ahi hangē ko e kava mālohi mo e faito'o kona tapú.

Kuo 'osi mamata 'a Noli 'i he ngaahi palopalema ko 'eni 'i hono fāmilí tonu. 'Osi nai ha ta'u mei he papitaiso hono fāmilí, ne sila 'i kinautolu 'i he Temipale Kuaiaukuili 'Ekuatoá. Neongo ia, na'e 'ikai fuoloa, kuo hē atu ha kau mēmipa 'e ni'ihii hono fāmilí. 'I he taimi 'e ni'ihii, ko ia pē mo 'ene fine'eikí na'e omi ki he lotú. Na'e anga fēfē 'ene kei mālohi?

'Okú ne pehē, "Ko e efiāfi fakafāmilii 'i 'apí. Ko au pē mo 'eku fine'eikí 'i ha taimi 'e taha, na'á ma fakahokó. Na'e toki kamata ha'u ki mui ai hoku tuonga'ane lahí mo 'eku tangata'eikí. Pea ko e taimi kotoa pē 'oku mau ako ai e folofolá, 'oku pehē 'eku tangata'eikí, 'Ko e 'ai 'eni kiate au.' Kuo faka'au 'eni 'o mālohi ange pea pehē mo hoku tuonga'ane foki."

Kuo fekuki 'a Sēsika ia mo ha faingata'a kehe. 'Okú ne fakamatala 'o pehē, "'Oku faingata'a 'ete hoko ko e mēmipa pē taha 'o e Siasí 'i hoto fāmilí." 'Oku 'ikai sai'ia ha ni'ihii 'o e kau mēmipa hono fāmilí 'i he'ene 'alu ki he lotú. Ko hono mo'oni, 'e lava fakaiuku ki ha felāuaki.

'Okú ne pehē, "Te ke faka'amu he taimi 'e ni'ihii pehē ange mai ne hoko ho'o mātu'á mo ho fāmilí ko ha kau mēmipa 'o e Siasí, ke ke lava 'o vahevahe ha ngaahi me'a mo kinautolu. Ko e me'a faingata'a ia.

"Ko e taimi 'oku 'i ai ai ha'o palopalemá, he 'ikai ke ke 'alu 'o kumi 'i he hala pule'angá pe tafoki ki he kava mālohi koe'uhí he 'oku 'ikai ke nau teitei tokoni atu. Ka 'oku ou ha'u ki he lotú, 'a ia 'oku 'i ai hoku ngaahi kaungāme'a leleí.

"Oku nau tokolahi mai kiate au. Kapau 'oku ou ongo'i ta'elata, 'oku 'i ai ma'u pē 'a Noli pe ko ha kau finemui kehe. Ko e taimi 'oku ou ha'u ai ki he lotú, 'oku ou ongo'i longo-mo'ui. 'Oku ou ongo'i tau'atāina mei he ngaahi palopalema kotoa 'i he'eku mo'ui."

Ko Hono Filii 'o e Hala Totonú

Kuo ma'u 'e Sēsika mo Noli 'a e fiefia hono mo'ui 'aki e ongoongoleleí. Pe, ko ha'atau pehē kuó na ma'u 'a e fiefiá koe'uhí he 'okú na mo'ui 'aki 'a e ongoongoleleí.

'Oku 'ikai fakapōpula'i kitautolu 'e he ngaahi fekau, 'o tatau pē mo e ongo hala takai 'i Losi Kemelosí. 'Oku nau 'omai 'a e fakahinohino 'oku fie ma'u ke ngaohi ai kitautolu ke tau haohaoa tu'unga 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí (vakai, T&F 82:8–9). Ko e taimi 'oku tau filii ai ke tauhi 'a e ngaahi fekau, 'oku tau filii ai ke fakahaa'i 'etau 'ofa mo e lí'oa ki he 'Otuá. 'Oku tau filii ai ke tau mo e feohi 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku tau filii ai ke tau ke ma'u 'a e fakahinohino fakalaumālié, ke tau lava 'o tokoni, ke tau lava 'o hū ki he temipalé, pea mo faka'apa'apa'i e lakanga fakataula'eikí.

Ko e mahu'inga tahá, 'oku tau filii ai ke ngāue'í 'a e mo'ui ta'engata 'i he pule'anga fakasilesitiale mo 'etau Tamai 'i he Langí. Ko e hala ia 'o e nongá mo e fiefiá. ■

NA'E UE'I 'e ha FAKAMO'ONI

Fai Michael Harken

Na'á ku ngāue 'i ha ki'i kolo 'i Kōlea Tonga he kamata'anga 'o 'eku ngāue fakafaifekaū. 'I ha 'aho 'uha 'e taha, na'e 'ikai ke ma'u ai ha ola lelei fēfē, ka na'á ma kei fie ngāue pē kae 'oua kuo taimi ke ma foki ki 'api. Na'á ku pehē ai mo hoku hoá ke ma toe tukituki 'i ha ngaahi matapā.

'I he taha 'o e ngaahi matapaá, ne tali 'e ha fefine, peá u kamata talanoa leva mo hoku hoá ki ai. 'I he'eku hoko ko e faifekau kei fo'ou, na'e faingata'a ke mahino kiate au, ka ne 'osi ha ngaahi miniti si'i kuo kamata lea faka-Pilitānia mai. Na'á ma 'ilo ai ko 'ene ha'u mei Sikākou, 'Ilinoisī, 'i he USA, pea kuo hiki mai ki heni mo hono fāmilí. Ko hono husepānití ko ha taha malanga ia ki ha siasi 'oku 'ikai loto fiemālie ki he'etau ngaahi tefito'i tuí.

Na'e sai pē fefiné ka na'e vékeveke ke ne fakahalaki 'a e Tohi 'a Molomoná pea mo feinga ke fakaloto'i kimaua 'oku hala hotau Siasí. Na'á ku tu'u ai mo hoku hoá 'i he'ene feinga

ke tali 'ene ngaahi fehu'i faingata'á. Na'e feinga hoku hoá ke ne fakamo'oni'i ange ki ai 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná pea 'e lava 'o tokoni ki ai, ka na'e vilikikihi 'i he'ene tui 'oku hala hoku hoá.

'Osi nai ha miniti 'e 30 'emau pōtalanoa he matapaá, kuó ne 'eke ange ki hoku hoá, "Te tau ō ki fē 'i he hili 'a e mo'ui ko 'eni?" Na'e lava ke u tala 'ene vékeveke ke fakafepaki'i e ngaahi akonaki hoku hoá, 'o hangē ko ia na'á ne fai ki mu'á. Na'e fakamo'oni'i ange 'e hoku hoá 'a e palani 'o e fakamo'uí pea te tau lava 'o nofo mo hotau ngaahi fāmilí 'o ta'engata 'i he pule'anga fakasilesitalé. Na'á ne ta'ofi mai, ki mu'a ke toe lava 'o hoku atu, 'o kole ke ne toe fakahoko ange 'a e me'a na'á ne toki lea 'aki fekau'aki mo e nofo fakataha 'a e ngaahi fāmilí. Na'á ne toe fai atu leva 'a e tali tatau. Na'á ku ongo'i e mālohi 'o e Laumālie, pea na'e lava ke u tala 'i hono fofongá na'e ongo mamafa kiate ia ha fa'ahinga me'a. Na'e tuku

'ene fakafekiki mo kimauá, 'i he 'osi pē 'o e fakamo'oni mālohi ko 'ení, peá ne to'o leva 'a e Tohi 'a Molomoná, mo kole mai ke ma toe foki ange 'o talanoa mo hono husepānití fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná.

'Oku ou manatu ki he'ema luelue ki 'api mo hoku hoá 'i he efiati ko iá, mo fakatumutumu 'i he mālohi 'o e fakamo'oni hoku hoá. Na'e mahino kiate au ai ko ha fakamo'oni 'oku kau fakataha mo e Laumālie ko e me'angāue fakafaiako mālohi taha ia 'oku tau ma'ú. He 'ikai toe ngalo 'iate au hoku hoá pea mo 'ene fakamo'oni 'i he pō ko iá. Na'á ku pehē 'i he 'osi e me'a ko iá, neongo e 'ikai ke u fu'u poto he lea faka-Kōleá, te u feinga ke fai 'eku fakamo'oni 'o tatau ai pē pe ko e hā. Na'e kamata ke u ongo'i lahi ange 'a e Laumālie 'i he kamata ke u fai iá. Na'á ku 'ilo 'oku toki hoko 'a e fetu'utaki lelei tahá 'i he taimi 'okú ke faiako 'aki ai 'a e Laumālie. ■

'Oku nofo 'a Maikolo Kākeni 'i Tutā, USA.

Ko e Feitu'u Na'e Pulusi ai e Tohi 'a Molomoná

*Ha'u ke ta o 'o mamata
i ha feitu'u mahu'inga
i he hisitōlia 'o e Siasí!*

Fai 'e Jan Pinborough

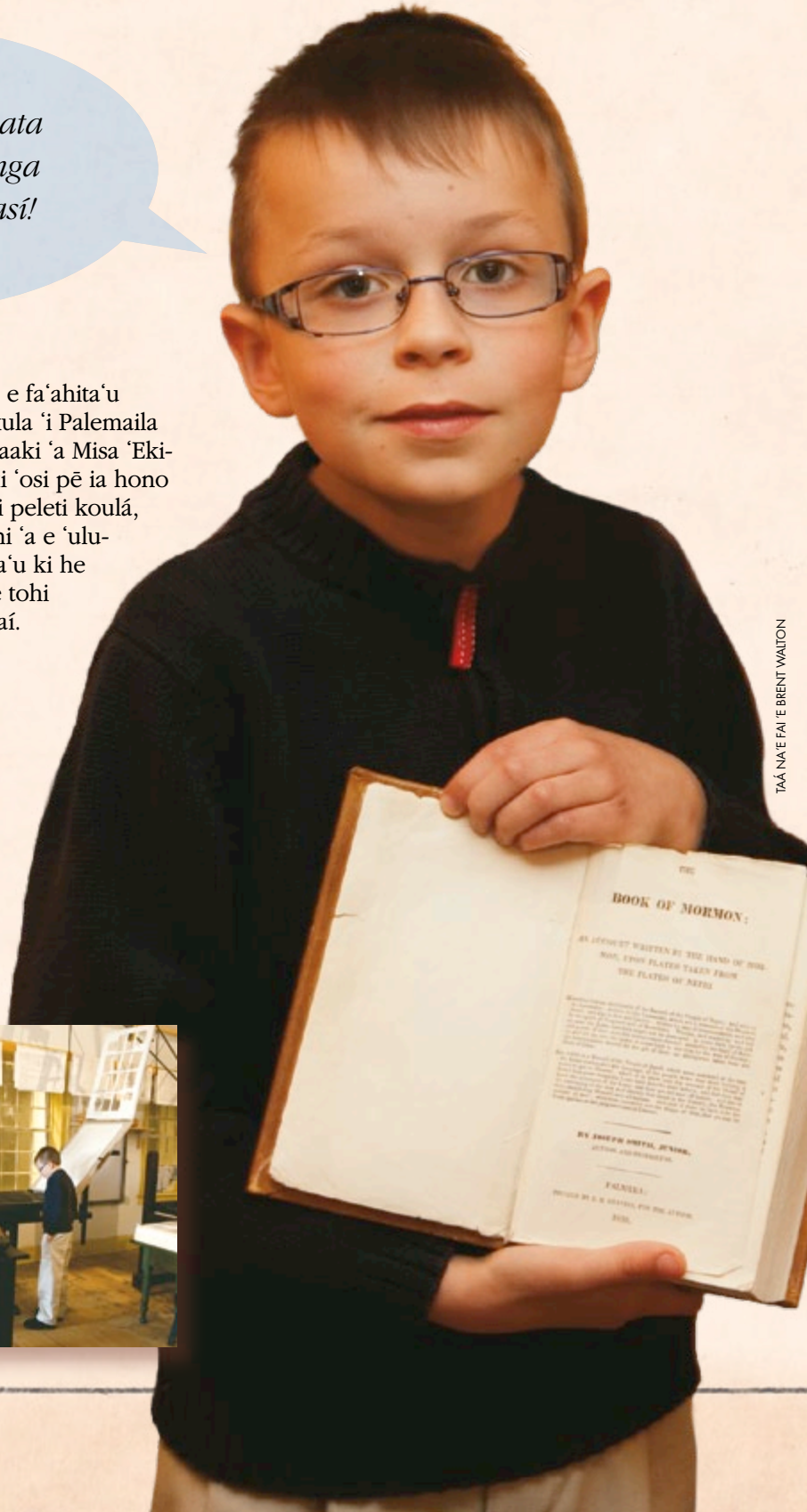
Ngaahi Makasini 'o e Siasí

Na'e hū atu 'a Siosefa Sāmita 'i ha 'aho 'o e fa'ahita'u māfana 'i he 1829 ki ha fale piliki kulokula 'i Palemaila 'i Niu 'Toke, USA, na'e tu'u ai e mīsini paaki 'a Misa 'Eki-peti B. Kulenitini (Egbert B. Grandin). Ko e toki 'osi pē ia hono liliu 'e he Palōfitá e ngaahi lea 'i he ngaahi lau'i peleti koulá, pea na'á ne fie ma'u ke pulusi 'e Misa Kulenitini 'a e 'ulu-aki tatau 'e 5,000 'o e Tohi 'a Molomoná. 'I he a'u ki he fa'ahita'u failau hono hokó, kuo 'osi pulusi 'a e tohi folofola fo'ou ni mo mateuteu ke lau 'e he kakaí.

Na'e 'a'ahi 'a Luke S., ta'u valu, ki he Fale 'o Kulenitini ke ako ai ki he talanoa fakafo 'o e founga hono pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he māhiná ni, he ta'u 'e 183 kuo hilí. ■

Na'e lava ke paaki 'e he mīsini paaki fo'ou 'a Misa Kulenitini ha peesi 'e 16 'i he taimi pē taha—'o liunga ua ia 'i he me'a na'e lava 'e he ngaahi mīsini paaki motu'a angé.

'Oku 'i he loki ni ha tatau 'o e ngaahi nāunau na'e faka'aonga'i ki hono paaki 'o e Tohi 'a Molomoná.

TAA NA'E FAI 'E BRENT WALTON

'Oku 'i he ngaahi puha ko 'eni ha fanga ki'i mata'i tohi ukamea 'e lauafe 'oku ui ko e taipe. Ko e ngaahi mata'itohi lalahi 'oku ui ia ko e "mata'i tohi 'i 'olunga [upper case]" koe'uhi he 'oku tauhi kinautolu 'i he ngaahi puha 'i 'olungá.

Kuo pau ke fokotu'u tahataha 'e he taha fokotu'utu'u taipé 'a e ngaahi mata'i tohi ki ha me'angāue na'e ui ko e va'akau fokotu'utu'u [composing stick].

Na'e ngāue'aki leva ha ngaahi me'a vaitohi fuopotopoto ki hono fakahū 'o e vaitohi ki he taipé.

Na'e tautau 'a e ngaahi pēsi koe'uhi ke mōmoa 'a e vaitohi.

Ko e ngaahi peesi lalahi, 'a ia na'e ui ko e fakamō'oni [signatures], na'e 'ave ia ki he feitu'u 'oku fakatakafi ai. Na'e pelu heni kinautolu, tu'usi ki ha ngaahi peesi iiki, pea tuitui fakataha.

Na'e fuofua fakatau 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he 'aho 26 'o Mā'asi 1830. Na'e pa'anga U.S.\$1.75 ki he tohi 'e taha. ('Oku meimei tatau 'eni mo e U.S.\$24 he 'ahó ni.) Ko e tokolahi taha 'o e kakai na'e pau ke nau ngāue 'i ha 'aho nai 'e ua kae toki ma'u ha fa'ahinga pa'anga pehē.

'Oku pulusi he 'ahó ni e Tohi 'a Molomoná he ta'u kotoa pē, 'i he ngaahi lea fakafonua kehekehe 'e 85. Kuo toe liliu foki mo e ngaahi kongá 'o e tohi 'i he ngaahi lea fakafonua 'e 23.

Na'e fie ma'u 'e Siosefa Sāmīta 'a e Tohi 'a Molomoná ke takafi leta lelei pea faka'ilonga'i 'aki ha ngaahi mata'itohi lanu koula, 'o hangē ko e Tohi Tapú.

NA'E 'IKAI FAINGOFUA!

Ko e talanoa 'oku manako ai 'a Luke mei he Tohi 'a Molomoná 'oku fekau'aki ia mo hono 'omi 'e Nīfai 'a e ngaahi lau'i peleti palasá (vakai, 1 Nīfai 3–4). 'Oku sai'ia 'i he anga e ngāue mālohi 'a Nīfai ke fakahoko e me'a na'e kole 'e he 'Eikí. Na'e 'ilo 'e Luke ha me'a meimei tatau fekau'aki mo hono pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne pehē, "Na'á ku 'ilo na'e 'ikai faingofua." "Na'e pau ke nau fokotu'utu'u fakatū'ulu pea mo fakaholomui kotoa 'a e ngaahi mata'itohi!"

Tohi Fo'ou 'a Liká

Fai 'e Laura Byrd

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"[Ko e taimi pē 'oku ou sai ai mo anga 'ofa mo tokoni 'i ha taha 'oku ou sio ki ai, 'oku ou ongo 'i mātu 'aki fiefia]" ("A Happy Helper," Children's Songbook, 197).

Ne tohi hifo 'e Liki hono ongo nimá 'i he ngaahi mata'itohi lanu koula 'o e takafi mu'a 'o 'ene tohi fo'ou. Ne fakapupunga atu hono ngaahi kaungāme'á 'o ofi ange.

"Oku sai 'aupito!" Pehē ange 'a Seiki. "Kuo te'eki ke u sio au 'i ha Tohi 'a Molomona lanu kulokula ki mu'a."

Talaange 'e Seilomi, "Oku ngali 'e hao pē 'i he kato ho soté."

Talaange leva 'e Liki, mo ne mono hifo ki hono kató pea toe to'o hake, "Ko ia." Ne fe'unga 'eni mo hono talitali 'e he palesiteni 'o e Palaimelí 'a e taha kotoa ki he taimi fe'inasi'akí, pea tuku leva e talanoa 'a e tamaiki tangatá. Ka ne 'ikai tuku e toutou hila hifo 'a Liki ki he'ene tohi.

'I he taimi ne tuku ai 'a e Palaimelí, ne afe 'a Liki 'i he nesilí ke 'ave hono ki'i tuofefiné. Kuo 'osi 'i ai e Tangata-'eikí ia.

"Kuo ke sio ki he Fine'eikí?" Ko e 'eke atu ia 'e he Tangata'eikí.

Talaange 'e Liki, "Ikai, ka 'oku ou faka'amu pē kuo mateuteu ke tau o." "Oku ou fiekaia au!"

Na'e hakolo e kete 'o Likí 'i he taimi ne nau ma'u ai e Fine'eikí, ka na'e malimali 'i he taimi na'e sio ai 'oku tu'u 'a Misa mo Misisi Peeti 'i hono tafa'akí. 'Io, na'e tu'u pē 'a Misa Peeti. Ka na'e tangutu pē 'a Sisitā Peeti 'i hono saliate teketeké, ma'u ai pē. Na'e pehē 'e he Fine'eikí 'oku 'i ai ha mahaki 'o Sisitā Peeti 'oku ui ko e uoua mingi (multiple sclerosis), pe ko e MS, 'a ia 'okú ne 'ai ke faingata'a 'ene faka'aonga'i hono ngaahi uouá. Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku langa ai, ka 'oku malimali ma'u pē ki he taha kotoa. 'Oku kau 'a Misa mo Sisitā Peeti 'i he kakai 'oku sai'ia taha ai 'a Liki 'i he uófi.

Pehē ange 'a Misa Peeti mo lulu-lulu e nima 'o Liki, "Hei, mālō 'e lelei, talavou." "Fēfē e Palaimelī he 'ahō ni?"

"Na'e tōtō atu. Na'á ku faka'ali-ali ange 'eni ki he taha kotoa." Ne to'o hake leva 'e Liki 'ene ki'i tohi kulokulá.

"Ko e hā ia?" 'Eke ange 'e Sisitā Peeti.

"Ko 'eku Tohi 'a Molomona fo'ou. Pēhe ange 'a Liki 'i he'ene mono

ange ki aī, "Na'e 'omi ia he'eku ongo kuī."

Talaange 'e Sisitā Peeti mo ne fulihi 'a e ki'i tohi kulokulá 'i hono nimá, "Kuo te'eki ai ke u sio ha tohi peheni. 'Oku fu'u si'isi'i mo ma'a-ma'a. 'Oku ou manako hono lau e Tohi 'a Molomoná, ka 'oku fu'u ongosia hoku nimá'i hono puke 'eku folofolá pea 'oku pau leva ke u toutou ta'ofi 'i he 'osi pē ha ngaahi miniti si'i. Ka te u lava 'o to'o 'eni 'i ha taimi lōloa." Na'á ne mono faka-foki mai leva.

Ne sio 'a Liki ki he'ene ki'i tohi faka'ofu'ofá. Pea toe sio kia Sisitā Peeti.

"Ko ē, Sisitā Peeti. 'Oku ou loto ke 'ai ma'au." Ne mono atu leva 'e Liki 'a e Tohi 'a Molomoná ki hono nimá.

"Ko ho'o mo'oni?" ko e fehu'i ia 'a Misa Pētí.

Talaange 'e ia, "Ko 'eku mo'oni."

"Si'i, Liki, mālō 'aupito." Ne lo'imata'ia 'e fofonga 'o Sisitā Pētí. "Oku tokoni hono lau 'o e folofolá kiate au ke u lava'i e ngaahi 'aho 'oku ou mamahi aī. 'E tokoni'i mo'oni au 'e ho'o ki'i tohi." Na'e kakapa mai leva 'o fā'ofua kiate ia.

Na'e talaange 'e he Fine'eikí 'i he'enau lue atu ki he kaá, "Okú ke fu'u fakalongolongo. 'Okú ke mamahi 'i ho'o foaki ho'o tohi?"

"Ikai. Na'e faka'ofu'ofa, ka 'oku 'i ai ha'aku Tohi 'a Molomona 'e taha 'i 'api. 'Ikai ngata ai, te u pehē 'oku mahu'inga ange 'a e me'a 'oku 'i loto he tohi 'i he me'a 'oku 'i hono takafí."

Na'e kuku'i mai leva 'e he Fine'eikí hono umá 'i he 'ofa.

"Oku ou faka'amu pē he 'ikai mamahi 'eku Kui Fefiné mo 'eku Kui Tangatá 'i he'eku foaki 'eku Tohi 'a Molomoná."

"Liki, tui mai kiate au, he 'ikai."

Ne ongo'i 'e Liki na'e tonu 'ene fine'eikí. ■

'Oku nofo 'a Lola Peeti 'i 'Olikoni 'i he USA.

"Kapau te ke kakapa atu 'o fakalaka 'i he me'a faingofua ke fakahokó, 'e fiemālie ho lotó pe 'e hoko e anga'ofa ko iá ko e konga ho'o mo'ui faka'ahó."

Mary N. Cook, tokoni 'uluaki 'i he kau palesi-tenisi lahi 'o e Kau Finemuí, "Manatu'i 'Eni: 'Oku Kamata 'a e Anga'ofá 'Iate Au," *Liahona*, Mē 2011, 120.

Ko e Ongō Lami 'a Mīkení

Fai 'e Julina K. Mills

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

*"Mou Ngāue ke Fetauhi'aki 'ate
Kimoutolu" (Mōsaia 2:18).*

“**K**uo pau ke ngāue'i 'e he fanga monumanú honau tauhí.” Na'e toe ongona e ngaahi lea 'a e Tangata'eikí 'i he fakakaukau 'a Mīkení. Na'e le'o 'e he fanga kulií 'a e fanga sipí, pea fakatō 'e he fanga moá 'a e fo'imoá. Ne 'omi 'e he fanga sipí ha fulufulu ke fakatau. Na'e tokoni 'a Mīkeni 'i hono kosi kinautolú 'i he fa'ahita'u failau kotoa pē, pea na'e hangē ma'u pē honau fulufulu matolú ko ha sinou 'oku vaia 'i ha loto'ata'ata lau ma'ui'ui.

Ka na'e kehe 'a e ongo lami ia 'a Mīkení. Ko e ongo ki'i si'isi'i taha 'eni na'e fā'ele'i 'i he ta'u kuo 'osí,

TĀ FAKAĪTĀA 'I E GUY FRANCIS

pea na'á na fu'u iiki ke 'omi ha fulufulu fe'unga ke totongi 'aki hona tauhí. Na'e loto 'a e Tangata'eikí ke 'ave kinaua ki he fale fahi'anga manú, ka na'e to'oa 'e he ongo ki'i 'uhiki iiki mo vaivaí e loto 'o Mikení. Na'e kole ke tuku pē mu'a kinaua, pea fāifai pē 'o loto ki ai e Tangata'eikí. Na'e fakatokanga ange ki ai, "Ka, kuo pau ke ke tokanga'i pē 'e koe kinaua."

Na'e lelei 'a e me'a kotoa 'i he kamata'angá. Na'e ngāue'aki 'e Mikení 'a e pa'anga hono 'aho fā'ele'í ke fakatau 'aki ha mohuku 'i he taimi na'e kamata kai ai e ongo lamí. Ka ko 'eni kuo 'osi e pa'anga ia hono 'aho fā'ele'í, pea talaange 'e he Tangata'eikí ia 'oku fu'u fakamole ke tuku e ongo ki'i lamí ke na kaikai 'i he loto 'ā na'á ne totongi 'i he tu'akoló. 'Ikai ngata ai, na'e 'ilo 'e Mikení 'e tātātaha ha'ane sio kiate kinaua kapau te na ō ki ai. Na'e fakatau 'ene mānavá 'i he'ene sio

ki he kaikai 'ene ongo ki'i lamí 'i he faka'osinga 'o e mohukú. 'E 'osi ia 'a pongipongi, pea na'e fie ma'u ke ne kumi ha founa ke fafanga ai 'ene ongo lamí.

Na'e milimili pē 'e Mikení 'a e fulufulu hinehina 'i he 'ulu 'o e ongo lamí 'i he'ene falala ki he 'aá. Na'e lava pē ke sio kia Misa Falaoa 'i he'ene tokanga'i 'ene ngaahi losé ki mui atu 'i he halá. Na'e toketu mai 'a Misisi Uilimoti ki tu'a ke 'ave 'ene meilí, 'i ha fale 'e ua mei he feitu'u na'e 'i aí. Ko Misisi Uilimoti ko ha uitou na'e nofo tokotaha pē. Na'e tafi he taimi 'e ni'ihí 'e he tuonga'ane 'o Mikení 'a e veve he 'api 'o Misisi Uilimoti, ka na'e lāunga ma'u pē koe'uhí he na'e 'ikai ke lava 'e Misisi Uilimoti 'o totongi.

Na'e fakatokanga'i 'e Mikení 'a e loloa e musie he 'api 'o Misisi Uilimoti. Pehē leva 'e Mikení, "Te u kole ke u kosi e musié. Ka 'e 'ikai 'i he taimí ni. 'Oku fie ma'u ke u kumi ha founa ke fafanga ai 'eku ongo lamí."

Fakafokifā pē kuo ma'u 'e Mikení ha fo'i fakakaukau. 'Oku ma'u 'e Misisi Uilimoti e musié, pea 'oku ma'u 'e Mikení ha ongo sipi 'oku fie ma'u ke na kaikai—me'a hoa lelei mo'oni! Ne tāta'a'i leva 'e Mikení 'ene ongo lamí pea lele fakavavevave ki

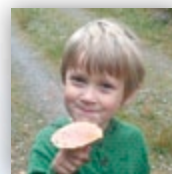
he fale 'o Misisi Uilimoti. Ko e taimi na'e fakaava mai ai 'e Misisi Uilimoti e matapaá, na'e malimali kia Mikení, 'i he'ene ma'u ha taha 'a'ahi angé. Na'e 'uha mai e leá mei he ngutu 'o Mikení 'i he'ene fakamatala 'i 'ene fakakaukau.

"E Misisi Uilimoti, 'oku ou tui 'e lelei 'eni kiate kitaua fakatou'osi!" Pea ngata ai 'a Mikení. Na'e fakamā-navaloloa, 'i he'ene tatali ke fai mai e talí.

"Oku ou fakakaukau pehē mo au!" Ko e lea ange ia 'a Misisi Uilimoti. "E 'aonga kia au ha taha, pea 'e 'aonga ha tokoni ki hoku loto 'ata'ataá. 'Omai e ongo lamí pongipongia 'a uhu." Ne femalimali'aki 'a Mikení mo Misisi Uilimoti, pea katakata ai pē 'a Mikení 'o a'u ki 'api.

Ko e 'aho hono hokó ko ha kamata'anga ia 'o ha feohi lōloa mo faka'ofa'ofa. Na'e 'ave 'e Mikení 'ene ongo sipi ki he 'api 'o Misisi Uilimoti he pongipongi kotoa pē ki mu'a 'i he akó pea 'i he efiáfí, na'e nofo 'o ki'i talanoa taimi nounou ki mu'a peá ne toki fakafoki ki 'api 'ene ongo lamí ke mohe. Na'e nonou lelei 'a e musie 'o Misisi Uilimoti, pea ma'u 'e he ongo lami 'a Mikení hona tauhí. ■

'Oku nofo 'a Suliana K. Mili 'i 'Alesona 'i he USA.

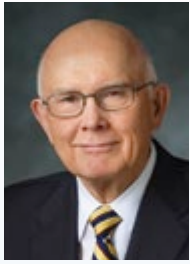

Ne foki mai hoku kaungā'apí mei ha'ane 'eva ki he vaotaá, 'a ia na'á ne tñaki ai ha talingelinga ke kai. Na'e

ma'u 'e homau fāmili ha ni'ihí mei ai, pea na'á ku tokoni ki he'eku fa'eé 'i hono fufulú. 'I he 'osi 'ema ngāue, na'á ku fakakaukau ki hoku kaungā'apí ki he lahi 'o e me'a te ne fufulu tokotaha peé. Na'á ku tukituki 'i hono matapaá, peá ne fakahū atu au, peá u tokoni ki ai. Kapau na'e nofo heni 'a Sisū, na'e mei tokoni foki mo la ki hoku kaungā'apí.

Sonatane L., ta'u 5, Sueteni

Ko e hā 'oku mahu'inga pehē ai 'a Sīsū Kalaisi kiate kitautolú?

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

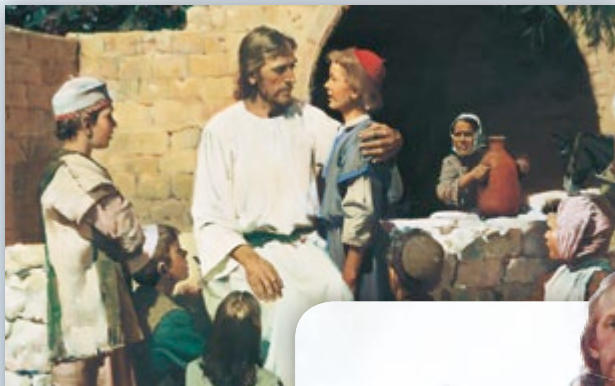
Ko e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau fakamo'oni makehe 'o Sīsū Kalaisi.

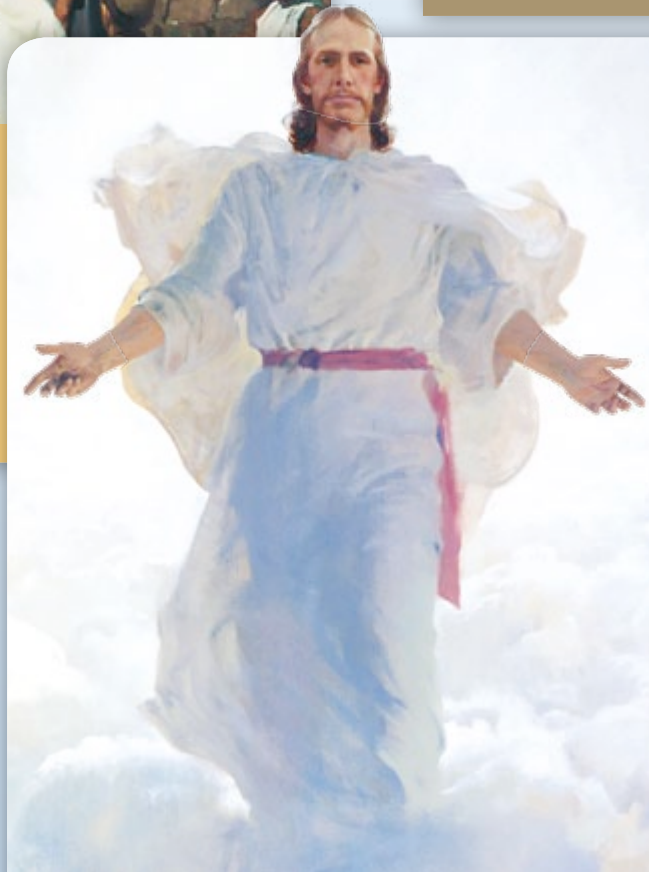
Ko la hotau Tupu'angá.

Na'á Ne foaki e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ki He'ene kau 'Aposetoló mo ha ní'ihí kehe.

'Oku huluhulu 'e He'ene ngaahi akonakí hotau halá mo fakahā mai ai mo e hala ke tau foki ai ki he Tamai Hēvaní.

'Oku 'omi 'e he Faka-lelei 'a Sīsū Kalaisi ha faingamālie ke tau ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá.

Tu'unga 'i He'ene Toetu'ú, te tau toe mo'ui.

Ko e 'ilo mahu'inga taha 'eni 'i he māmaní. Kuo fakahā ia 'e he Laumālie Mā'oní'oní kiate au, pea te Ne fakahā ia kiate koe.

Mei he "Ngaahi Akonaki 'a Sīsú," Liahona, Nōvema 2011, 90–91, 93.

Koe'uhí 'Okú NE Mo'ui

Fai 'e Marivic Pasigay, Nekolosi 'Okisitenitolo, Filipaini
mo Marissa Widdison, Ngaahi Makasini 'o e Siasí
Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

*"Kuo toe tu'u mo'oni 'a e 'Eiki"
(Luke 24:34).*

Na'e ki'i tu'u 'a Uātoi 'i he lalo fuka lanu faka'ofa'ofa 'o Filipaini 'i tu'a 'i hono 'api akó ki mu'a pea toki hū ki loto.

Pehē mai 'ene faiakó, "Mālō 'etau ma'u e pongipongí ni, kalasí. Kuo taimi ki he 'etau lotu pongipongí."

Na'e ala kotoa 'a e ngaahi kungāme'a 'o Uātoi na'e tu'u takatakai 'iate iá ki honau takitaha fo'i la'e, fatafata, pea mo honau umá ke fa'u ha fōtunga 'o ha kolosí. Pea nau toki lau leva 'a e lotu na'a nau fa'a fai ma'u pē 'i he kamata'anga 'o e kalasí. Hangē ko e anga mahení, na'e 'ikai ke kau atu 'a Uātoi ia. Ka, na'e kuikui hono matá, punou hono 'ulú, 'o fai ha'ane lotu fakalongo-longo pē 'a'ana. Na'a ne lotua 'i he taimi kotoa pē ha ngaahi me'a kehekehe, 'o hangē ko hono ako'i ia 'i 'api pea 'i he Palaimelí.

Ko e taimi na'e 'osi ai pea hanga haké, na'a ne fakatokanga 'i 'oku siofi ia 'e he'ene faiakó 'i ha mata puputu'u.

"E lava ke ta talanoa 'i he 'osi 'a e akó?" ko 'ene leá ia.

Na'e folo pē 'e Uātoi hono fāvai mo kamo. Na'e 'i ai nai ha'ane kovi?

'I he taimi ne 'osi ai 'a e ngaahi kalasí he 'aho ko iá, ne lue atu leva e faiako 'a Uātoi ki ai.

Na'a ne 'eke ange, "Oku ou fakatokanga 'i 'oku 'ikai ke ke kūnima pe lau 'etau lotu pongipongí. "E lava ke ke talamai hono 'uhingá?"

Ne toki fakatau leva 'e Uātoi 'ene mānavá. Na'e 'ikai 'ita 'ene faiakó, ko e fie'ilo pē! Na'e fakakaukau pe te ne tali fēfē'i.

Na'e kamata leva, "Io, ko e taimi 'oku mau lotu ai 'i homau siasí, 'oku

mau talanoa ki he Tamai Hēvaní fekau'aki mo ha ngaahi me'a kehekehe lahi. Pea 'oku fakamanatu 'e he kolosí kiate kimautolu 'a e taimi na'e pekia ai 'a Sisuú. Ka 'oku 'ikai mate 'a Sisu ia. 'Okú Ne Mo'ui!

Na'e ki'i fakakaukau ki heni 'ene faiakó pea toki kamokamo māmālie.

Na'a ne talaange, "Fakamālō atu 'i ho'o fakamatala 'i mai kiate aú."

'I he luelue 'a Uātoi ki he ako 'akapulú, na'a ne ongo'i māfana mo lelei 'i hono lotó. Na'e sa'ia 'i hono ako'i 'o e ni'ihī kehē fekau'aki mo Sisu Kalaisí. ■

'Oku mau fakamanatua e mo'ui 'a Sisu Kalaisí 'i he lolotonga 'o e uike Toetuú. 'E lava 'o tokoni atu 'a e 'ekitiviti fakahokohoko 'o e Toetuú 'i he peesi 68–69 ke ke mateuteu ki he 'aho mahu'inga ko 'eni.

Te ke lava 'o faka'aonga'i e lēsoni mo e 'ekitiviti ko 'eni ke ke 'ilo lahi ange ai ki he kaveinga 'a e Palaimelí he mähina ní.

Ko Sīsū Kalaisi Hotau Fakamo'uí

Iha me'a 'e taha 'i he kei si'i 'a 'Eletā Likuleni Lisiate ko e Si'i 'o e Kau Fitungofulú, na'e va'inga ai mo hono ki'i tuofefiné 'i ha ki'i vaka 'i ha vaitafe. 'I he kamata'angá na'á na fiefia 'i he'ena me'a na'e faí, ka 'i he 'auhia 'a e ki'i vaká 'o ma-ma'o mei 'utá, na'á na fakatokanga'i 'okú na tēkina hangatonu atu ki ha potu vai fakatu'utāmaki 'i lalo.

Na'e kamata leva 'a e ongo ki'i tamaikí ke ui tokoni. Na'e ongo'i 'e he'ena tangata'eikí 'ena uí pea lele fakavave atu ki he vaká ke fakahaofi kinaua. Na'á ne fakahaofi kinaua, 'a ia ko ha me'a 'eni na'e 'ikai ke na lava 'o fakahoko ma'anaua. Na'á ne fai 'eni koe'uhí he na'e 'ofa 'iate kinaua.

'Oku tau fai 'i he taimi 'e ni'ihí ha ngaahi fili hala mo fakahoko ha ngaahi me'a 'oku nau 'ave fakalau-mālie kitautolu mei he Tamai Hēvaní. Na'e fekau mai he'etau Tamai Hēvaní 'a Hono 'Aló ko Sīsū Kalaisí ke fakahaofi kitautolu. Na'e fuesia 'e Sīsū Kalaisi 'etau ngaahi angahalá ka tau lava 'o fakatomala mo foki lelei ki 'api ke nofo mo e Tamai Hēvaní. Na'e fakahoko 'e he Fakamo'uí ha me'a na'e 'ikai ke tau lava 'o fai ma'atautolu. Na'e loto fiemālie pē ke Ne fai 'eni koe'uhí he 'oku 'ofa 'iate kitautolu. ■

HIVÁ MO E FOLOFOLÁ

- "Na'á Ne Fekau Hono 'Aló"
(Tohi Hiva 'a e Fānaú, 20)
- Sione 3:16

'OKU FAKAMO'ONI 'A E KAU PALŌFITĀ KI HE FAKAMO'UÍ

Fakatauhoa 'a e ngaahi fakamo'oni 'i laló mo e palōfita na'á ne lea'aki iá. Hiki e hingoa 'o e palōfita 'i he ki'i puhá.

"Pea kuo mau mamata mo [fakamo'oni'i] kuo fekau 'e he Tamaí 'a e 'Aló ko e Fakamo'ui ki he māmani" (1 Sione 4:14).

"Ko ia, kuo mole pea 'i he tu'unga tōkilalo 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pea te nau pehē ai pē 'o ta'engata kae 'oua kuo nau falala ki he Huhu'i ko iá" (1 Nifai 10:6).

"'Oku ou 'ilo'i 'e hā'ele mai 'a Sīsū Kalaisi, 'io, 'a e 'Aló, 'a e 'Alo pē taha na'e fakatupu 'o e Tamaí, 'oku fonu 'i he 'alo'ofa, mo e manava'ofa, pea mo e mo'oni. Pea vakai, ko ia ia 'e hā'ele mai ke 'ave 'a e ngaahi angahala 'a māmani, 'io, 'a e ngaahi angahala 'a e tangata kotoa pē 'oku tui mo'oni ki hono huafá" ('Alamā 5:48).

"Pea 'e hoko 'o pehē ko ia ia 'e tui ki he 'Alo 'o e 'Otuá, 'e mā'u 'e ia 'a e mo'ui ta'engatá" (Hilamani 14:8).

"Na'á ku sio ki he Tangata 'e toko ua, 'a ia ko hona ngingilá mo e nāunaú 'oku 'ikai fa'a lava ke mafakamatala'i, 'okú na tu'u mai 'i 'olunga 'iate au 'i he 'ataá. Na'e folofola mai 'a e toko taha kiate au, 'o ne ui au 'aki hoku hingoá, 'o ne tuhu ki he tokotahá 'o pehē—*Ko hoku 'Alo 'Ofa'angá 'eni. Fanongo kiate la!*" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17).

"Ko Sīsú . . . ko e 'Alo pē taha na'e fakatupu 'o e Tamaí 'i he kakanó. Ko la hotau Huhu'i; ko ia hotau Taukapo ki he Tamaí. Ko ia ia na'e pekia he kolosí ke fakalelei ma'a 'etau ngaahi angahalá" ("Oku Mo'ui Hoku Huhu'i!" *Liahona*, Mē 2007, 25).

1. Alamā

2. Siosefa Sāmita

3. Samuela ko e Leimaná

4. Sione

5. Palesiteni Tōmasi S. Monisoni

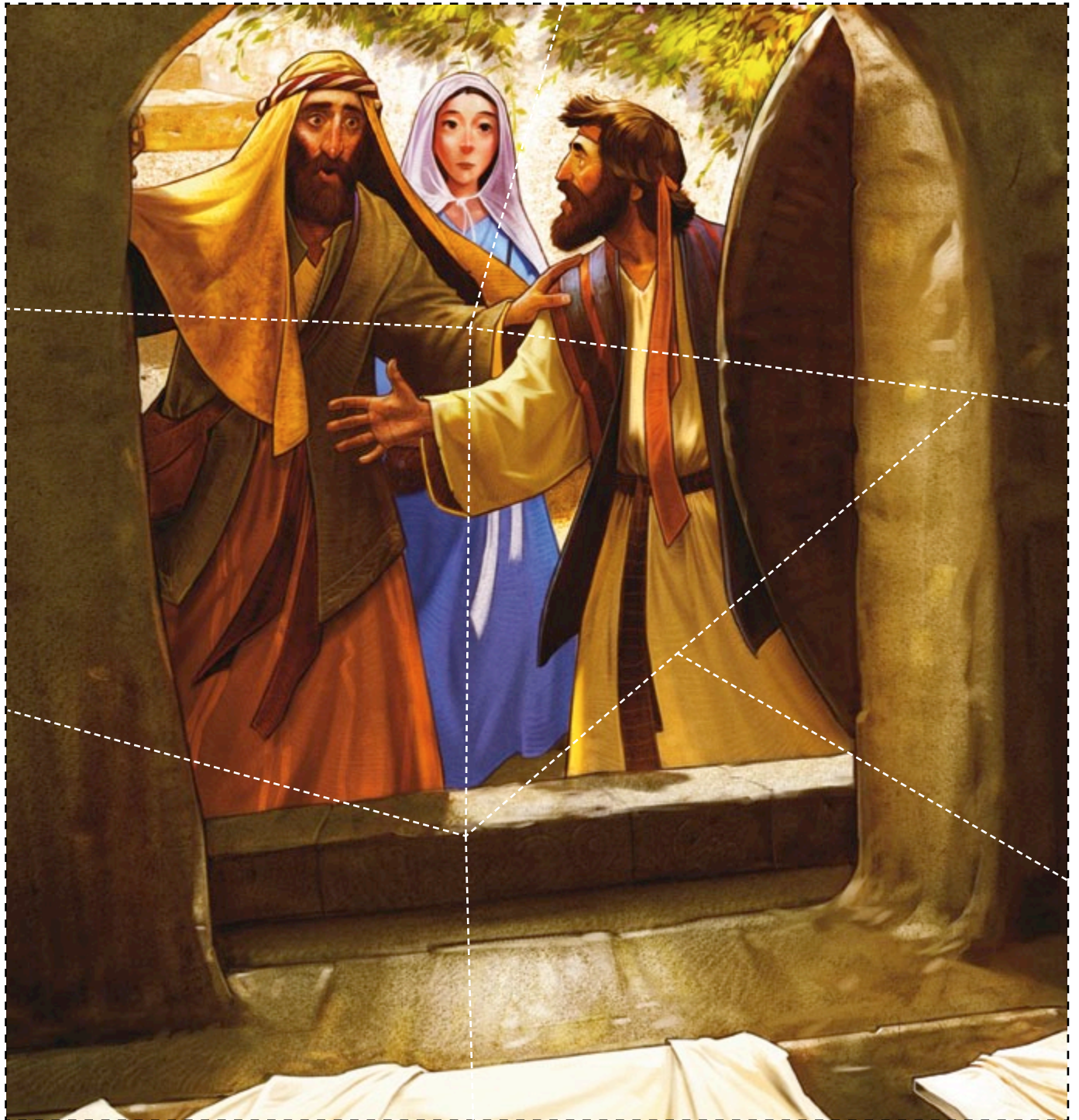

6. Lihai

TAU TALANOA

Hiva'i 'a e "Na'á Ne Fekau Hono 'Aló" pea alea'i 'a e ngaahi fehu'i 'i he fo'i hivá. Faka-kaukau'i ha me'a te mou lava 'o fai fakafāmilī ke mou mo'ui ai hangē ko Sīsū Kalaisi.

Fakakaukau Loto ki he Toetu'ú

Te ke lava 'o faka'aonga'i 'a e 'ekitiviti fakahokohoko ko 'eni ke ke teuteu ai ki he Toetu'ú, 'a ia ko ha taimi ke fakamanatu mo fakamanatua ai 'a e mo'ui 'a Sīsū Kalaisi, pea mo 'Ene Fakalelei. Kosikosi 'a e fakatātā 'i to'o-hemá ki ha ngaahi kongokonga pāsolo 'o hangē ko hono faka'ilonga'i atú. Kamata 'i he toe ha uike 'e taha ki he Toetu'ú, fili ha ki'i konga pāsolo 'i he 'aho takitaha. Kumi e feitu'u 'oku tu'u ai 'i laló pea fakahoko 'a e me'a 'oku tu'u 'i he tu'u'anga ko iá ki mu'a peá ke toki fakapipiki pe tepi'i ki ai 'a e kongá. Ko e taimi 'e kakato ai ho'o fakatātaá, ko 'ene a'u ia ki he Toetu'ú! ■

Hiva'i ha fo'i hiva Palaimeli 'oku talanoa fekau'aki mo Sīsū Kalaisi. Te ke lava fēfe 'o muimui He'ene sípingá he 'ahó ni?

Lau e me'a na'e tohi 'e he kau 'Apose-tolo mo'ui fekau'aki mo Sīsū Kalaisi: "Ko la 'a e maama mo e mo'ui pea mo e 'amanaki lelei'anga 'o e māmaní. Ko Hono 'alungá ko e hala ia 'oku fakatau ki he fiefia 'i he mo'ui ko 'eni pea mo e mo'ui ta'engatá 'i he maama ka hoko mai'" ("Ko e Kalaisi Mo'ui: Ko e Faka-mo'oni 'a e Kau 'Apose-toló," Liahona, 'Epeleli 2000, 2–3).

'Oku tau to'o 'a e sākalamēniti he uike kotoa pē ke fakamanatu 'a Sīsū Kalaisi. Ko e hā te tau lava 'o fai ke tau mātu'aki 'apasia ai he lolotonga 'o e houalotu sākalamēniti he Sāpate ko 'eni?

Hiva'i ho'o fo'i hiva Kilismasi manakoá. Ko e hā 'okú ke manatu'i 'i ho'o ako fekau'aki mo hono 'alo'i 'o Sīsū Kalaisi?

Lau mo ha taha 'o e mātu'á 'a e Sione 3:16–17 pea mo talanoa ki hono 'uhingá. 'Okú ke 'ilo fēfē 'oku 'ofa 'iate koe 'a e Tamai Hēvani?

Lau 'a e talanoa "Koe'uhí 'Okú Ne Mo'ui" he peesi 65. 'E founa fēfē ha'o vahevahe ha pōpoaki Toetu'u mahu'inga mālīe mo ho ngaahi kaungāme'á?

Tā ha fakatātā 'o e talanoa 'okú ke sai'ia taha ai fekau'aki mo Sīsū. Te ke lava 'o kole ki ho'o mātu'á ke na tokoni atu ke ke sio he Vitiō 'o e Tohi Tapú ki he Mo'ui 'a Sīsū Kalaisi 'i he biblevideos.lds.org ke ma'u ai ha ngaahi fakakaukau.

Ko ha Me'a'ofa mei he Tamai Hēvaní

Fai 'e Chad E. Phares

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Na'e fiefia 'a 'Isapela he kuo hoko 'a e fa'ahita'u failaú. Na'e sai'ia ke fanongo ki he fanga manupuná. Na'e sai'ia ke va'inga 'i he musie lanumatá.

Na'e fiefia 'a 'Isapela he kuo taimi 'a e Toetu'ú. Na'á ne 'ilo ko e Toetu'ú ko ha 'aho makehe. 'Oku mau fakamanatua 'i he Toetu'ú 'a e taimi na'e toe mo'ui ai 'a Sísuú.

Na'e tufa 'i he Palaimelí 'e Sisitā Mātini ha ngaahi kala ki he fānau kotoa 'i he kalasí. Na'á ne kole ange ke nau tā 'a e me'a'ofa ma'ongo-onga taha kuo foaki ange 'e he Tamai Hēvaní kiate kinautolú.

Na'e tā 'e Maikolo ha fakatātā hono fāmīlī.

Na'e tā 'e 'Ilisa ha fakatātā hono kaungāme'á.

Na'e tā 'e 'Anitoni ha fakatātā 'o hono 'apí.

Na'e sio 'a 'Isapela ki he ngaahi tā fakatātaá. Na'a nau lelei 'aupito.

Na'e fakakaukau 'a 'Isapela pe ko e hā 'oku totonu ke ne taá. Na'e fiefia ke ne ma'u ha fāmīlī. Na'e fiefia ke 'i ai hano ngaahi kaungāme'a. Na'e fiefia ke 'i ai hano 'apí.

Na'e fakakaukau 'a 'Isapela ki ha me'a'ofa kehe kuo foaki 'e he Tamai Hēvaní ki he kakaí kotoa. Na'á Ne foaki ki he taha kotoa ha me'a'ofa ko ha Fakamo'ui. Ne to'o leva 'e 'Isapela 'ene ngaahi fo'i kala. Na'á ne tā ha fakatātā 'o Sīsū Kalaisi.

Na'e 'eke ange 'e Sisitā Mātini kia 'Isapela pe ko e hā na'á ne taá.

Talaange 'e 'Isapela, "Na'á ku tā ha fakatātā 'o Sīsū. Ko Ia 'a e me'a'ofa ma'ongo'onga tahá." ■

'Oku Mo'ui 'a Sīsū Kalaisi

Fai 'e Chad E. Phares
 Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Hili hono tutuki 'o Sīsū Kalaisí, na 'á Ne toe tu'u. 'Oku 'uhinga 'eni na'e toe mo'ui mai Hono sinó pea 'e mo'ui Ia 'o ta'engata. Koe'uhí ko 'Ene Toetu'ú, te tau mo'ui mo kitautolu 'o ta'engata.

Vakai ki he ngaahi fakatātā 'oku nau fakahaa'i ha ní'ihí 'o e ngaahi me'a na'e hoko 'i he mo'ui 'a Sisuú. Tohi'i 'a e 1, 2, 3, pe ko e 4 'i he fanga ki'i puhá ke fakahaa'i 'a e fakahokohoko 'o e ngaahi me'a ne hokó.

ONGOONGO 'O E SIASÍ

Vakai ki he news.lds.org ke ma'u ha ongoongo mo ha ngaahi me'a lahi ange 'oku hoko he Siasí.

Poupou'i 'e he Kau Takí 'a e Kāingalotú ke Fakafehokotaki 'a e Hisitōlia Fakafāmilí ki he Tempalé

Fai 'e Heather Whittle Wrigley

Ongoongo mo e Ngaahi Me'a 'Oku Hoko he Siasí

Na'e tuku atu 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí ha tohi 'i 'Okatopa 2012 'o kole ki he kāingalotú ke nau faka'aonga'i 'a 'enau ngaahi hingoa fakafāmilí ki he ngāue fakatemipalé pea mo fokotu'u atu ha me'a mahu'inga 'e nima ke tokoni ki he kāingalotú ke nau a'usia ha lavame'a lahi ange 'i hono fakahoko 'o e hisitōlia fakafāmilí mo e ō ki he tempalé.

'E lava ke tali 'e he kāingalotú 'a e kole ko 'eni ke kumi, teuteu, pea mo 'oatu 'a e ngaahi hingoá ki he tempalé 'aki ha'anau faka'aonga'i 'a e ngaahi nāunau mo e ngaahi ma'u-anga tokoni 'oku 'oatu 'i he LDS.org mo e FamilySearch.org. Ko e ngaahi me'a 'eni na'e fokotu'u atu 'i he tohi 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí:

1. "E lava ke fakatupulaki 'a e me'a 'oku tau a'usia 'i he tempalé 'i he taimi 'oku ma'u ai 'e he kāingalotú 'o e Siasí 'a e hingoa 'enau ngaahi kuí pea nau 'ave 'a e ngaahi hingoa ko iá ki he tempalé ke fai ki ai e ngaahi ouaú."

Na'e pehē 'e 'Eletā Lisiata G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko ha taimi 'aonga mo'oni ha'o fai ha ngāue 'i he tempalé, ka 'i hono fai ko ia 'o e ngaahi ouau fakafongá ki ha taha ho'o ngaahi kuí, 'e toe toputapu ange ai e taimi 'i he tempalé mo ke ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi ange. Na'e fakahā 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí, 'Ko hotau tefito 'i fatongiá ke kumi mo 'ilo'i 'etau ngaahi kui totonú'" ("Ko e Fiefia 'i Hono Huhu'i 'o e Kau Pekiá," *Liahona*, Nōvema 2012, 93–94).

Te mou 'ilo lahi ange 'i he LDS.org, fekau'aki mo e 'uhinga kuo kole mai ai ke tau teuteu ha ngaahi hingoa mei he'etau hisitōlia fakafāmilí ke 'ave ki he tempalé 'aki ha'o lomi'i 'i he **Resources, Family History**, mo e **Ko e hā 'oku totonu ai ke tau fai e ngāue fakatemipalé ma'a 'etau ngaahi kui totonú?** ('e ma'u e vitioó 'i he **Ko e Hā 'Oku Tau Fakahoko ai 'a e Ngāue Hisitōlia Fakafāmilí?**).

2. "Oku poupou'i atu e kāingalotú ko ia 'oku fakangatanga pē 'enau lava 'o fai 'enau fekumi hisitōlia fakafāmilí 'anautolu peé, ke nau fakahoko e ngaahi ouau fakafongá 'o nau faka'aonga'i e ngaahi hingoa 'a e kāingalotú kehé pe ko ia 'oku 'oatu 'e he tempalé."

'Oku tokolahi ha kāingalotú 'o e Siasí 'oku faingata'a ke nau a'u ki he ngaahi tempalé. 'Oku poupou'i 'e he kau taki 'o e Siasí 'a e kāingalotú ko 'eni ke nau fai pē me'a te nau lavá. 'E lava ke fakahoko 'e he kāingalotú 'oku 'ikai ofi ki ha tempalé 'a e fakatotolo 'i he hisitōlia fakafāmilí pea tuku e ngāue ki he ouau fakatemipalé ke fai 'e ha ni'ihi kehe.

'E fefa'uhi ha kāingalotú kehe 'e ni'ihi mo e ongo'i kuo 'osi fakahoko kotoa 'a e fakatotolo 'i he hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue 'e lava ke fakahoko ma'a 'enau ngaahi kui totonú. 'Oku poupou'i 'a e kāingalotú ko 'eni ke nau hoko atu 'i he ō ki he tempalé, pea ko e sai tahá kapau te nau ō mo e ngaahi hingoa fakafāmilí 'a ha kāingalotú kehe.

'I he lds.org/temples, 'e lava ai 'a e **Find a Temple** 'o tokoni'i koe 'i ho'o teuteu ki ho'o 'alu hono hoko ki he tempalé.

3. 'Oku tautefito 'a e fakalotolahí ki he to'u tupú mo e kau tāutaha kei talavou "ke nau faka'aonga'i 'enau hingoa fakafāmilí pē 'anautolu pe ko e hingoa 'o e ngaahi kui 'a e kāingalotú honau uōtí pe siteikí."

"Oku mou fie ma'u nai kakai kei talavou ha founa pau ke malu'i ai ho'omou mo'uí mei he mālohi 'o e filí?" Ko e fehu'i ia 'a 'Eletā Sikoti. "Mou femo'uekina 'i he fakatotolo ki ho'omou ngaahi kuí. Teuteu'i honau ngaahi hingoá ki he ngaahi ouau fakafongá toputapu 'o e tempalé, pea 'alu ki he tempalé 'o fakafongá'i kinautolu ke nau ma'u 'a e ouau 'o e papitaisó mo e me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'I ho'o matu'otu'a angé, te ke lava ai ke kau 'i he ngaahi ouau kehé. 'Oku 'ikai ke u lava 'o mafakakaukau'i ha me'a 'e toe lelei ange ke ne malu'i koe mei he takiekina 'a e filí 'i ho'o mo'uí" ("Huhu'i 'o e Kau Pekiá," 94).

Te ke toe ma'u foki 'i he kongā ki he Hisitōlia Fakafāmilí 'o e LDS.org, 'i he tefito ko e **Getting Started**, ha sitēpu 'e nima ke teuteu'i ai 'a e ngaahi hingoa fakafāmilí ki he tempalé.

4. 'Oku totonu ke fakapapau'i 'e he kau taki lakanga fakataula'eikí ko e kāingalotú kotoa pē "oku [nau] ako 'a e tokāteline ko hono liliu e lotu 'o 'enau ngaahi tamá [pea] pehē mo e ngaahi tāpuaki 'o e 'alu ki he tempalé."

'Oku ma'u 'e he Siasí ha ngaahi ma'u'anga tokoni lahi kuo 'osi paaki pea 'i he 'initaneti ke mahino ki he káingalotú 'a e ngaahi 'uhinga 'o hono teuteu 'o e ngaahi hingoa fakafāmilí ki he temipalé mo e founa ke fai ai iá.

Ko e *Ke Liliu 'a e Ngaahi Lotó* ko ha ma'u'anga fakahinohino ia 'a e takí 'oku 'oatu ko ha tokoni ki he *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* ke tokoni ki he kau taki lakanga fakataula'eiki 'o e uótí mo e siteikí 'i he'enau poupu'i 'a e káingalotú 'i honau ngaahi fatongia ke fekumi ki honau kau pekiá pea mo 'oange kiate kinautolu 'a e ngaahi ouau fakamo'ui 'i he temipalé. 'Oku kau ai ha ngaahi vitió 'oku hiki ai e founa hono ngāue 'aki 'e ha ngaahi siteiki 'e ni'ihí 'a e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí ki hono fakamālohia 'o e fakafa'ituituí mo e ngaahi fāmilí.

Vakai'i 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni ki he takí 'i he LDS.org 'aki ha'o lomi'i 'i he **Resources, All Callings, Family History**, mo e **Leader Resources**.

5. Ko kinautolu ko ia "'oku lahi 'enau ngaahi hingoa fakafāmilí kuo tuku fakatatalí ['oku poupu'i atu] ke tukuange mai e ngaahi hingoá ni ke lava 'o fakahoko ki ai e ngaahi ouau 'oku fie ma'ú."

'Oku lolotonga 'i ai ha ngaahi hingoa 'e 12 miliona 'i he FamilySearch.org na'e ta'ofi 'e ha kau mēmipa 'o ha ngaahi fāmilí ne nau pehē ke nau fai pē 'e kinautolu e ngaahi ouau 'a 'enau ngaahi kuí. Neongo ia, kuo 'i ai ha ngaahi hingoa lahi kuo lauta'u hono fakatatalí.

Na'e pehē 'e Eletā Sikoti, "'Oku 'ikai ke fu'u fiefia ['a e ngaahi kuí] 'i he kei hokohoko atu 'enau tatali ke fai ange honau ngaahi ouaú. 'Oku mau tapou atu kiate kinautolu 'oku lahi 'enau hingoa 'oku te'eki fai ha ngāue

ki aí, ke nau vahevahe ki honau káingá pe kau mēmipa 'o e uótí mo e siteikí ke nau tokoni atu 'i hono fakakakato e ngāue ko iá. Te ke lava ke fai ia 'aki hano tufa e ngaahi kaati temipalé ki he kau mēmipa 'o e uótí mo e siteikí 'oku nau loto ke tokoni pe ngāue 'aki e polokalama fakakomipiuta ko e FamilySearch ke fakahū fakahanganu 'aki e ngaahi hingoá ki he temipalé" ("Huhu'i 'o e Kau Pekiá," 94).

'I he konga ko ia ko e **Getting Started** na'e hā atu 'i 'olungá, 'i he tefito ko e **I Want to Share Names with Others**, lomi'i 'i he **Watch Video**, peá ke mamata leva he fo'i vitió ko e **Releasing Names for Temple Work** fekau'aki mo e fakamatala ki hono fevahevahe'aki e ngaahi hingoa na'e tuku fakatatalí. ■

Fie Ma'u ha Kau Palofesinale Fakamiti'a ke Fai e Ngaahi Ngāue 'a e Siasí

Fai 'e Ryan Morgenegg

Ongoongo 'o e Siasí

Kuo hanga 'e he Potungāue Pulusí (Publishing Services Department) 'o fokotu'u ha Tānaki'anga Ongoongo Fakapalofesinale (Media Professional Database) ko e (mediapro.lds.org) 'i he'enau feinga ke lelei ange hono ma'u e ongoongo 'o e Siasí 'i he funga 'o e māmaní, 'a ia ko ha tu'asila ki he kau palofesinale he miti'a 'oku nau fie tātānaki mo fa'u ha hele'uhila, vitiō, fakamafola, ngaahi me'a 'oku hoko tonu, pea mo ha ongoongo 'i he 'atā ma'ā e Siasí.

Ko e tefito'i taumu'a 'o e tānaki'anga ongoongō ni ke ma'u ai ha kau palofesinale fakamiti'a talēniti'ia he funga 'o e māmaní, pea 'oku loto 'a e Siasí ke fakakau mai ha kau palofesinale, ni'ihi fakafo'i-tuitui, pea mo ha ngaahi kautaha “kuo 'osi filifili”—pe 'osi fakangofua—ki he lahi taha 'e lavá. Na'e pehē 'e Sikoti 'Olosoni, ko e pule 'o e ngāue ki he

'E lava 'e he Siasí 'i he Tauhi'anga Fakamatala 'o e Kau Palofesinale 'o ngāue 'aki ha ngaahi timi 'o ha kau palofesinale fakamiti'a ki hono filimi'i vave ange mo faka'ekonōmika ange e ngaahi vitiō 'i he funga 'o e māmaní.

tānakai'anga ongoongo ko 'ení, “Oku kumi 'e he Siasí ha kau palofesinale kuo lauita'u 'enau taukei ngāué. 'Oku 'ikai ko ha me'a 'eni ia ma'ā e kau manako ngāué.”

Ko e taimi na'e fie ma'u ai 'i he kuo hilí ha ngāue fakamiti'a ke faí, na'e totongi 'a e kau konitulekitoa 'o 'Tutaá pea fakapuna ki ha feitu'u ke fai ai hono filimi'i 'o e vitiō pe ke fakakakato ha ngāue pea toki fakafoki mai 'o faka'osi 'a e ngāué 'i he hetikuota 'o e Siasí. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha kau palofesinale ki he 'atā 'a e Siasí ke ngāue 'i ha ngaahi me'a peheni, ka 'oku lahi fau ha ngaahi me'a fakamiti'a 'oku fie ma'u ke fakahoko ka 'oku 'ikai malava 'e he ngaahi timi 'i he loto'i Siasí ke fakahoko kotoa kinautolu. 'Oku mahu'inga ai ha ma'u'anga fakamatala ki ha kau palofesinale talēniti'ia he funga 'o e māmaní ki he kaha'u 'o e ngāue fakamiti'a 'a e Siasí.

Na'e pehē 'e Misa 'Olosoni, “Koe'uhí ke lava 'e he Siasí 'o faka'aonga 'i kakato mo lelei 'a e tānaki'anga fakamatala 'o e MediaPro, 'e fie ma'u ha kau palofesinale tokolahi ange mei he funga 'o e māmaní ke nau kau mai. Ko 'emau taumu'a ki he uepisaiti ko 'ení ke ma'u ha kau palofesinale fakamiti'a taukei 'oku nau maheni mo e ngāue 'a e Siasí koe'uhí ka fie ma'u ha ngāue 'i ha feitu'u pē 'o e māmaní, te mau lava 'o ngāue 'aki kinautolu 'o kamata leva e ngāué.”

Ka ai ha palofesinale fakamiti'a 'oku loto ke kau 'i he ngaahi ngāué ni, 'oku totonu ke 'omi hono hingoá, tu'a-sila 'imeilí, pea mo hano ki'i piokālafai nounou ki he mediapro@ldschurch.org. Ko ha kongā 'o e fakamatala 'e fakafonu 'e he kau palofesinale fakamiti'a ko ha hisitōlia faka'āuililiki 'o 'enau ngāué, fakataha mo ha ngaahi sippinga 'o 'enau ngāue ki mu'ā, pōto'i fakangāué, pea mo 'enau 'atā ke ngāué. Na'e pehē 'e Misa 'Olosoni, “Oku mahu'inga ke ke fakamahino 'i ho'o pōto'i ngāué koe'uhí he 'oku lahi 'a e ngaahi poto fakangāue 'i he vitiō, filimí, mo e 'initaneti.”

'Oku 'ikai fakapapau 'i 'e he lesisita 'i he MediaPro te ke ma'u ha faingamālie ke ngāue ma'ā e Siasí, ka 'o kapau he 'ikai lesisita 'a e kau palofesinalé, mahalo he 'ikai ke nau teitei ma'u ha faingamālie. 'Oku hanga he'enau lesisita mai honau fakamatalá mo 'enau pōto'i ngāué 'o 'ai ke 'ilo 'i 'e he Siasí kinautolu mo 'ilo 'a e me'a te nau lava 'o faí. ■

TĀ FAKATĀTAĀ 'O E 'ATĀ 'E MATTHEW REIER

Ko e Tu'unga Lolotonga 'o e Tupulaki 'a e Siasí 'i 'Amelika Tongá, Lipooti 'a 'Eletā 'Oakesi mo 'Eletā Petinā

Fai 'e Jason Swensen

Ongoongo 'o e Siasí

Oku kau 'i he 'uluaki vahe 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'a e kikite ke 'omai 'a e Siasí “mei he kakapú, pea mei he fakapo'ulí” (1:30). Mahalo kuo a'u ki he 'aho ko iá 'a e kongalahi 'o 'Amelika Tonga.

Na'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he hili 'o 'ene foki mai mei 'Amelika Tonga 'i 'Okatopá, “Kuo tau mavahe mei he kakapú mo e fakapo'ulí. 'Oku hāsino 'a e fo'i mo'oni ko 'ení 'i he anga hono 'ilo mo tali 'e he kau 'ōfisa fakapule'anga [‘o 'Amelika Tongá] 'a e Siasí pea mo e anga hono talitali 'o e kau fakafofonga 'o e Siasí 'i ha taimi pē 'oku tau ō ki ai.”

Na'e kaungā fononga 'a 'Eletā Petinā mo 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi, 'o e Kōlomu ai pē 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i ha 'a'ahi mei he 'aho 19–28 'o 'Okatopá ki he 'Ēlia 'Amelika Tongá 'a ia na'e kau ai hano vakai'i 'o e 'ēliá, ngaahi fakataha fakafaipekau mo e fakataha fakatakimu 'a 'o e lakanga fakataula'eikí, pea mo ha ngaahi fakataha lotu 'a e to'u tupú mo e kau tāutaha kei talavou 'a ia na'e fakamafola ki Silei, 'Āsenitina, 'Ulukuai, pea mo Palakuai.

Na'e fakataha 'a e ongo ma'u-mafai na'e 'a'ahi atu ko 'ení mo ha kau faifekau 'e toko 1,800 tupu 'oku lolotonga ngāue 'i he pule'anga 'e fā 'o e 'ēlia ko 'ení. Na'e pehē 'e 'Eletā 'Oakesi, “Na'á ma lulululu mo e kau faifekau kotoa ne ma fetaulaki mo iá, pea na'a nau fotu faka'ofa'ofa. Ko ha kau faifekau faka'ofa'ofa mo'oni mei 'Amelika Tokelau mo 'Amelika Tonga.”

Na'e 'i ai mo ha kakai 'e 15,000 foki na'a nau mamata 'i he ongo fakataha lotu ma'á e to'u tupu mo e kau tāutaha kei talavou 'o e 'ēliá. Na'e tokanga 'i 'e 'Eletā 'Oakesi 'a e fakataha lotu ma'á e

KO E TRÁKO E ANGALEI'A E MISIONA 'AMELIKA TONGA SAUTE MO E CHURCH/NEWS

kau tāutaha kei talavou, 'a ia na'e fakamafola ki ha ngaahi feitu'u 'e 326 'i he 'ēliá kotoa. Ko 'Eletā Petinā na'e hoko ko e ma'u mafai pule 'i he fakataha lotu ma'á e to'u tupú, 'a ia na'e mamata ai 'a e to'u kei talavou ta'u 12 ki he 18 mo 'enau mā-tu'á 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe 'e 439.

Na'e me'a 'a e Ongō Taki Mā'olungá ni 'i he fakataha ako mo e fakataha lotu kotoa pē fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e a'usia e tu'unga mā'olunga taha 'o e “tupulaki mo'oni” 'i hono fakatupulaki 'o e ma'u lotu 'i he houlotu sākalamēnití, 'enitaumeni mo e mali he temipalé, pea mo e ngāue fakafaipekau taimi kakato 'a e to'u kei talavou.

Na'e fakaafe'i 'a e kau talavou mo e kau finemuí 'i he fakataha lotu 'a e to'u tupú ke nau fai ha ngaahi fehu'i. Na'e tali 'e he Ongō Taki Mā'olungá ha ngaahi fehu'i kehekehe fekau'aki mo e teuteu ki he ngāue fakafaipekau pea mo e kei mā'oni'oni 'i he māmani ko 'eni 'oku fakautuutu ai 'a e angahalá.

Na'e toe fale'i foki 'e he Ongō Taki Mā'olungá 'a e kau taki lakanga fakataula'eiki fakalotofonuá 'oku lava ke fakatokanga 'i 'a e tupulaki mo'oni 'i he feitu'u pē 'oku tupulaki ai 'a e ngāue fakafaipekau mo hono pukepuke 'o e kāingalotú. Na'e pehē 'e 'Eletā 'Oakesi, 'oku fie ma'u ha kau 'osi ngāue fakafaipekau lelei ke fakapapau 'i 'e hoko 'a e ngaahi to'u tangata he kaha'ú ko e kau taki.

Na'e fakamatala 'i 'e 'Eletā Melevini B. 'Ānolo 'o e Kau Fitungofulú, 'a ia na'e hoko he taimi ko iá ko e Palesiteni Faka'ēliá, 'a e 'a'ahi 'a e Ongō Taki Mā'olungá mo hona ongo uaifi, na'e “ongō fakalau-mālie, langaki mo'ui, pea mo mātu'aki 'aonga.”

Na'á ne pehē, “E manatua ma'u pē 'a 'ena 'ofá, anga'ofá, pea mo 'ena akonaki.” ■

Ko e feme'a'aki 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo e 'aleki-pisope 'o Sanitiako, Silei, ko Mōseniolo Likato 'Esati 'Anitililo (Monsignor Ricardo Ezzati Andrelo).

Ko Hono Toe Fakatapu'i 'e Palesiteni Monisoni 'a e Temipale Poisi

Fai 'e Sarah Jane Weaver

Ongoongo 'o e Siasí

Na'e toe fakatapu'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i Nōvema 2012 'a e Temipale Poesi 'Aitahoó—ko ha fale na'e 'uluaki fakatapu'i 'i he 1984 pea a'u 'o tāpuni ki hano fakalelei'i lahi 'i ha māhina 'e 15.

'I he efiafi ki mu'a pea toe fakatapu'i, na'e fakatahataha ai ha to'u kei talavou 'e 9,200 ki hono fakafiefia'i fakafonua 'e he to'u tupú. Na'e tokolahi fau 'a e to'u tupu na'e kau 'o nau fakafonu 'a e Mala'e Va'inga Tako Peló (Taco Bell Arena) 'o e 'apiako 'o e 'Univēsiti Siteiti Poisi, pea na'e pau ai ke ō honau ngaahi fāmīlī mo e toengā ki ha ngaahi feitu'u kehe ke mamata ai ki he polokalamá, 'a ia na'e fakamafoala ki he ngaahi senitā fakasiteiki kotoa 'i he vāhenga temipalé.

Na'e fakahā 'e Palesiteni Tōmasi S.

Monisoni 'a 'ene 'ofa mo 'ene hounga'ia ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i he lolotonga hono fakafiefia'i fakafonua 'i he pō ki mu'a pea toki toe fakatapu'i 'a e Temipale Poisi 'Aitahoó.

Na'e pehē 'e Keuli Uoka, ko e sea 'i ha kōmiti si'i ki hono fakafiefia'i fakafonua 'e he to'u tupú, na'e si'i pē 'a e kātoangā ki he faivá ka na'e fekau'aki lahi ange mo e teuteu ki he temipalé.

Na'e fakahā 'e Palesiteni Monisoni ki he to'u tupú 'i he kātoangā, ko e temipalé "'oku ulo atu ko ha maama kamo 'o e mā'oni'oni kiate kinautolu kotoa 'e muimui ki hono māmá. . . . 'Oku tau mata'ikoloa 'aki 'a e maama ko iá, pea 'oku tau fakafeta'i ki he'e-tau Tamai Hēvaní 'i he ngaahi tāpuaki 'oku 'omi 'e he temipalé ni pea mo e ngaahi temipale kotoa pē ki he'etau mo'uí."

Na'e toe kau foki 'a 'Eletā Petinā ki he ngaahi fakataha'anga fakatapu'i he Sāpaté, pea na'á ne ako'i ai, "'Oku 'i ai ha māfana, maama, ngingila, pea mo ha huelo 'oku ha'u mei he temipalé 'i ha feitu'u pē he māmānī."

'E ngāue 'aki 'a e Temipale Poisi 'Aitahoó 'e ha Kāingalotu 'e meimei toko 100,000 mei ha siteiki 'e 31 'i he 'ēliá. ■

Teuteu'i 'e he Siasí Ha Ngaahi Ma'u'anga Tokoni 'i he 'Initanetí ma'á e Ngaahi 'Ekitiviti 'a e To'u Tupú

Ihe feinga 'a e Siasí ke fakamālohia e kau talavou mo e kau finemui 'o e Siasí he funga māmānī, 'oku nau teuteu'i ai ha ma'u'anga tokoni 'i he 'Initanetí ma'á e ngaahi 'ekitiviti 'a e to'u tupú. 'Oku fa'ufa'u 'a e konga fo'ou ko ia ma'á e ngaahi 'ekitiviti 'a e to'u tupú 'i he LDS.org ke tokoni ki he kau taki 'o e to'u tupú pea mo 'enau kau 'etivaisa kakai lalahí ke palani ha ngaahi 'ekitiviti 'e mahu'ingamālié ma'á e ngaahi kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné mo e kalasi 'a e Kau Finemu'i 'i he siteiki mo e uooti kotoa 'i he Siasí.

'Oku fakataumu'a 'a e uepisaiti ke poupu ki he hoko-hoko atu hono fakamamafa'i 'e he Siasí 'a hono fakamālohia 'o e to'u tupú, 'a ia ne faka'ilonga 'i 'i he liliu ne toki fai ki he ta'u motu'a 'oku fie ma'u ki he ngāue fakafafekau taimi kakatō, ma'u'anga tokoni fakaako fo'ou 'a e to'u tupú *Ha'u, 'o Muimui 'Iate Aú*, mo ha fakaafe ki he to'u tupú ke kau atu ki he hisitōlia fakafāmīlī.

Ki he kau talavou, 'oku tokoni lelei 'a e saiti ki hono fakatefito 'o e tokangā 'i he polokalama fakalaumālie 'o e Fatongia ki he 'Otuá pea mo e ngaahi ma'u'anga tokoni ki he fakalalakala fakatu'asinó, fakasōsialé, mo e fakaakó. ■

© IRI

TAĀ NA'E FAI'E EVELYN SCOTT

Na'e ngāue fiefia ha kāingalotu tokoni 'o e Siasí mei he Lepupelika Seki mo e Lepupelika Silovākiá 'i ha ngaahi houa lahi he vela 'a e 'eá, 'i he kavai fakahihifo 'o e tĕnakí'anga vai Siliná ke tĕnaki e nge'esi hiná, pepá, pelesitiki, pepa fefeká, milemilá, pea mo ha ngaahi veve kehe he lolotonga 'e 'aho ngāue tokoni 'i Sepitema 2012.

'Aho Tokoni 'o e Lepupelika Silovākiá

Na'e fakataha hake ha kāingalotu 'e toko 130 tupu mei he Lepupelika Seki mo e Lepupelika Silovākiá mo e kau faifekau Seki mo Silovākiá ne 'osi ki mu'á ki Silina, Lepupelika Silovākiá he 'aho 8 'o Sepitema 2012, ke fai ha ngāue tokoni ki he koló—'o nau fetuku ai ha toni 'e 1.5 (1.3 tonnes) 'o e veve mei he tĕnakí'anga vai Siliná, fakalelei'í 'a e fale 'o e kinitakĕteni mo e nesili 'o e koló, pea mo ta'ata'aki 'a e ngoue 'akau he koló.

"Ko ha me'a faka'ofa'ofa ke mamata ki he kau ngāue tokoni 'i he'enau ngāue mālohí pea mo e mālimali mo e fiefia 'i honau fofongá!" ko e lau ia 'a e taha ngāue tokoni ko Hena Sinātalova, na'e kau hono fāmilí 'i he kau fuofua ului ki he Siasí 'i Silovākiá. "'Oku ou tui ko e 'uhinga ia 'oku mau sai'ia lahi ai 'i he ngaahi ngāue ko 'eni. 'Oku mau fie tokoni—fie pou pou—pea 'oku mau fiefia ai."

Lava ke Ma'u Atu He Taimí ni 'a e Fuakava Fo'ou he Lea Faka-Sipeiní 'Ata'atā pē

Ne toki tuku atu ni 'e he Siasí ha tohi Fuakava Fo'ou 'i he lea faka-Sipeiní 'ata'atā pē *Santa Biblia*:

Reina Valera 2009, 'o ma'ungofua ai 'a e folofolá pea mo faingofua ki he kāingalotu 'o e Siasí mo e kakai te'eki Siasí fakatou'osi.

Ko e paaki fo'ou ni ko e lahi angamaheni ai pē pea 'oku 'i ai 'a e fakamatala fakafolofola 'o e Fuakava Fo'ou, ngaahi futinoutí, mo e ngaahi kongo-konga ne fili mei he Liliu 'a Siosefa Sāmitá.

'Oku ma'u 'a e Fuakava Fo'ou ko 'eni 'i he takafi moluú he ngaahi senitā tufaki'anga nāunau kotoa 'a e Siasí pe store.lds.org (fika 09215002).

Ngaahi Fetongi 'i he Kau Palesitenisí Faka'ēlia 'o e 'Ēlia 'Amelika Tonga Sauté

Na'e tukuange he 'aho 6 'o Sānuali 2013 'a 'Eletā Uolotā F. Konisālesi mei he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú 'o ne fetongi 'a 'Eletā Melevini A. 'Ānolo ko e Palesiteni 'o e 'Ēlia 'Amelika Tonga Sauté 'i Puenosi 'Aealesi, 'Āsenitina. Ne ma'u 'e 'Eletā 'Ānolo ha ngāue fo'ou ke ne fakahoko 'i he hetikuota 'o e Siasí.

'Oku kei hoko pē 'a 'Eletā Siosi F. Sepalosi mo Felenisisikou J. Vīnasi ko e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisí Faka'ēliá.

'Oku pehē 'e ha tohi mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "'Oku fakahoko atu 'emau houngá'ia 'i he ngāue lí'oa 'a e kau tangatā ni pea 'oku mau tala-monū atu 'i he'enau ngaahi ngāue."

'Oku Fiefia 'a e Kāingalotu 'i Potisuaná 'i Hono Fokotu'u 'o e 'Uluaki Siteikí

Na'e fakatahataha hifo ha kāingalotu 'e meimei 900 nai 'o e Siasí 'i Nōvema 2012 ki Potisuaná 'i 'Afilika ke sio tonu 'i hono fokotu'u 'o e Siteiki fo'ou 'i Kapolone Potisuaná—ko e fuofua siteiki ia he fonuá.

Na'e tokanga'í 'a e fakatahá 'e he Palesiteni Faka'ēlia 'o e 'Ēlia 'Afilika Tonga-hahaké, 'Eletā Teili G. Lenilani mo 'Eletā Kōlini H. Pilikineli, ko ha Fitungofulu Faka'ēlia. Na'e uiui'í 'a Kilīmeni M. Matisiukofeta ko e palesiteni fakasiteiki, pea ui 'a Sefilí Tempou ke tokoni 'uluaki, mo 'Otuetisi S. Mokueni ke tokoni ua.

Na'e pehē 'e Taniela Holo ko e palesiteni 'o e Siteiki Lutipooti Saute 'Afiliká, "'E hoko 'a e siteiki ko ha feitu'u hūfanga'anga, ko ha feitu'u 'o e ako, ko ha feitu'u 'o e lelei mo e malu, ko ha feitu'u 'o e maau, ko ha feitu'u 'o e anga'ofa mo e 'ofa, mo ha feitu'u 'o e 'Otuá."

KO E FAKAHAOFI MEI HE LOTO MANAFA MAINÁ

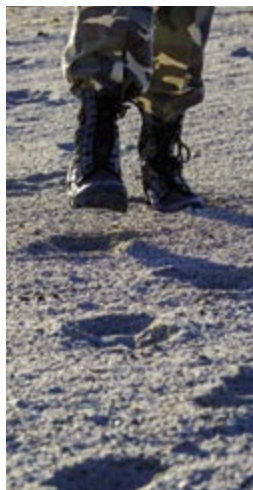
Fai 'e Russell Westergard

Na'á ku taki ha kau sōtia ki Kueiti 'i he lolotonga 'o e Tau he Kūlifá. 'I he taimi ne mau avangi ai e laine malu'í, ne mau kumi e ngaahi toitoi'anga 'o e filí ke fakapapau'í te mau malu pea mo kumi ha fa'ahinga me'a pē na'e mahu'inga ke 'ilo.

Na'á ku toki hū atu pē ki ha feitu'u le'o na'e kapa fe'unga mo ha'aku fanongo atu ki ha sātini Pilitānia 'oku kaikaila le'o lahi, "Tu'u! 'Oua na'á ke toe manga!" Ne hū atu hoku 'ulú ki tu'a mei he luó, 'ou sio ki ha taha 'o 'eku kau sōtiá 'oku 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki. Ne lue atu ia ki ha feitu'u 'ata'atā ke to'o mai ha me'a fakapepa ka kuo tu'u 'eni ia 'i ha fu'u loto 'ata'atā fonu maina. Ko e taimi na'e fanongo ai ki he kaila 'a e sātini, na'e tu'u peá ne 'ilo'i hono tu'unga fakatu'utāmaki.

'I he'emaufakatahataha atu ki he ngata'anga 'o e manafa fonu mainá, ne lava 'emaufimá ki he 'ilo'i 'oku puna e muú he sōtia kei sí'í ni pea na'e tetetete hono sínó. Na'e fie ma'u ke mau ngāue fakavavevave ka na'e 'ikai ke mau lava 'o 'oatu ha kau sōtia ke 'omai 'o ta'e fakatu'utāmaki ki he'enau mo'u'í pea pehē ki ha'aná. Na'e 'ikai ke mau toe alea'i pe toe momou ka mau kamata talanoa ki he sōtiá, 'o kaila atu 'aki ha ngaahi lea fakafiemālie, fakalotolahi, pea mo ha fakahinohino. Na'e lava ke mau mamata ki he tafe hifo 'a e lo'imatá 'i hono fofongá mo ongo'i 'a e ilifía 'i he'ene tali maí, ka na'e kamata ke ki'i nonga 'i he'emaufakalotolahi.

Na'á ne ma'u ha lololahi fe'unga 'i ha 'osi ha ki'i taimi ke fakasio ki mui ki he anga 'o 'ene ha'ú, peá ne talamai 'oku lava 'o sio ki he

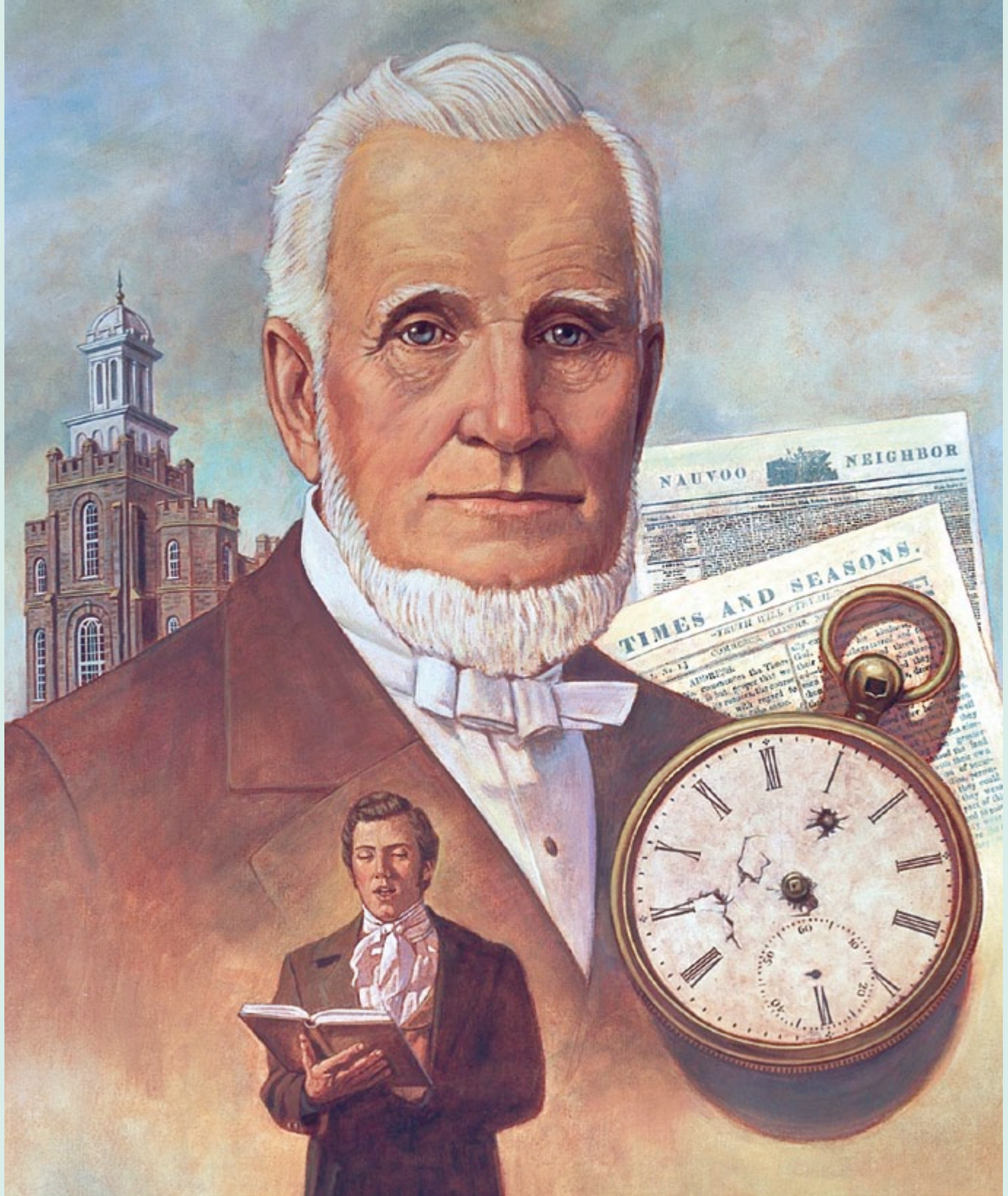
Na'e 'ikai ke mau lava 'o 'omi 'a e sōtia ne ma'ú, ka ne mau lava pē 'o fakalotolahi 'i ia, mo faka'ai-ai 'ene ngaahi feingá, pea fiefia 'i he'ene lavame'á.

'ilonga tamatemate hono va'é 'i he 'one'oné. Na'e kamata māmālie leva 'i he'emaufakalotolahi atu ke muimui 'o foki 'i hono halangá. 'I he'ene molomolomuiva'e māmālie 'i hono halanga 'i mu'á, na'e lava ai 'o hao mai mei he manafa fonu mainá, pea puna mai 'o fā'ofua kiate kimautolu 'i he'ene fakahoko 'a e fo'i sitepu faka'osí. Na'e kaila 'a e kau sōtia tokolahi na'e 'i he tafa'akí 'i he fiefia 'i he'emaufakalotolahi lelei mai iá. Na'e fetongi e ngaahi lo'imata 'o e manavasi'í 'aki ha malimali mo e fefā'ofua'aki.

'Oku 'i ai hotau tokosi'i kuo 'osi tu'u 'i he ngutungutu 'o ha manafa maina mo'oni. Ka 'oku 'ilo 'e hotau tokolahi 'a kinautolu kuo mavahe mei he mala'e malu fakalaumālie 'o tofanga 'i ha ngaahi manafa maina 'o e mo'u'í. Pea hangē ko e sōtia kei talavou, 'e lava mo kinautolu ke ongo'i li'ekina, ilifía, pea mo ta'e-pau'ia. Ka na'e 'ikai teitei li'ekina 'a e sōtia ko iá. Na'e 'i ai ha'ane timi 'i he tafa'akí na'a nau fakalotolahi ki ai, ha ngaahi kaungāme'a na'a nau fie ma'u ai ke foki mai pea na'e 'ikai ke nau fo'i. Na'e 'i ai hano kau taki na'a nau fai ha fakahinohino mo ha fakalotolahi. Ka ko ia na'e pau ke lue ki tu'a mei he manafa mainá, ka na'á mau tokoni'i fakakātoa ia ke ne ma'u ha ivi ke fakahoko ia. Na'a mau fakafiefia 'i hili 'a hono fakahaofi 'aki ha 'ofa mo ha fiefia mo'oni.

'E lava ke lahi pehē pē mo e ngaahi fakahaofi fakalaumālie. Tatau ai pē pe 'oku tau ala atu 'o tokoni fakafāfāfā, ko ha ngaahi kaungāme'a, pe fakauooti pe fakakolo, ka 'e lava 'etau ngaahi ngāue 'o 'aonga. Mahalo na'e hanga 'e he ngaahi lea taimi totonu 'o e fakalotolahi mo e fakahinohinó 'o fakahaofi e mo'ui 'a e sōtiá. Ko e me'a tatau pē, te tau lava 'o tokoni ke fakahaofi ha ni'ihi kehe mei he ngaahi fakatu'utāmaki 'o e fakapo'uli fakalaumālie 'aki hano fai e fakalotolahi mo e fakahinohino te ne fakaiku fakafoki mai kinautolú. 'I he'etau fai iá, 'e lahi 'a 'etau fiefiá—'o 'ikai 'i ha mōmēniti pē 'o e mo'ui ko 'eni ka 'i 'itāniti foki (vakai, T&F 18:15). ■

'Oku nofo 'a Lāsolo Uesitakaati 'i Vesinia 'i he USA.

TA FAKATĀĀA I E ROBERT T. BARRETT

SIONE TEILA

Na'e manako 'a **Sione Teila** ke **hiva**. Na'e kole 'e Siosefa Sāmita kia 'Eletā Teila 'i he lolotonga 'enau 'i he fale fakapōpula Kātesí ke ne hiva 'i 'a e "Ko ha Tangata Fononga Fonu He Loto Mamahi" (*Ngaahi Himi*, fika 17). Na'e fakafiemālie 'i 'e he fo 'i hivá 'a e Palōfitá ki mu'a pea toki pekiá. Na'e 'i he fakapoó 'a Sione Teila, pea neongo na'e fana 'i tu'o fā, ka ne fakahaofi 'ene mo'uí. Na'á ne to'oto'o ha **uasi 'i hono kató** 'a ia na'e maumau 'i he lolotonga 'o e fakapoó. Na'e 'ētita 'i 'e Palesiteni Teila 'i he lolotonga 'ene ngāue 'i he Siasí, ha ngaahi **tohi lahi 'a e Siasí** pea mo fakatapui 'a e **Temipale Lōkani 'Iutaá**.

Ko e ngaahi mātu 'a fakapotopoto ko ia 'oku nau loto ke lavame 'a 'enau fānaú, te nau ako 'i ange 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e loto vilitakí mo e mo'ui fakafalala pē kiate iá. "Ko Hono Ohi Hake 'o e Fānau Loto Vilitakí," 'i he peesi 10 'o e makasini ko 'ení, 'okú ne talamai 'oku fekuki lelei e fānau loto vilitakí mo e ngaahi faingata 'á pea mo e ngaahi liliu 'oku hokó, pea 'oku nau tali lelei 'e lava ke hoko ha 'ulungia kae toki ikuna. 'Oku ako 'i mai 'e he fakamatala 'i he peesi 20, "Ko Hono Mo'ui 'aki 'o e Ngaahi Tefito 'i Mo'oni 'o e Mo'ui Fakafalala pē Kiate Kitá" 'oku hanga he'etau mo'ui fakafalala pē kiate kitautolú 'o fakatupulaki 'etau malava ke hoko ko ha kau fakafongga 'o e lelei.

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀONTONI
'I HE NGAAHI 'AHO
KIMUI NĪ